دکتۆر عەلی وەردی

وانەکانی ژیانم

وەرگێڕانی لە عەرەبییەوە
مەودوود جەبار

ئامادەکردنی
ماجید سامەڕایی

www.iqra.ahlamontada.com
منتدى إقرأ الثقافي

وانەکانی ژیانم

عەزیز نەسین

ئامادەکردنی: ماجید سامەڕایی
وەرگێڕانی: مەودوود جەبار

ADIBAN

ناوەندی ڕۆشنبیریی ئەدیبان

بەڕێوەبەری گشتی: ئارامی مەلا محەمەد

ناونیشان: سلێمانی، شەقامی ئیبراهیم پاشا، فولکەی گۆزەکان، نزیک ناوەندی ڕۆژهەڵاتی کوڕان.

پەیوەندی: 07701974656 - 07501590032 - 07731974646 - 07501696369

Email: bookadiban@gmail.com

Facebook: https://www.facebook.com/eadiban/

ناسنامەی کتێب

نـاونیشان: وانەکانی ژیانم

نـووسـەر: عەلی وەردی

ئامادەکردنی: ماجید سامەڕایی

بـــابـــەت: کۆمەڵناسی

وەرگـێڕانی: مەودوود جەبار

نۆرەی چاپ: چاپی یەکەم

دیزاینی بەرگ: عیسا عوسمان

دیزاینی دەق: ئارام مەلا محەمەد

پـــەخشانگە: ناوەندی ڕۆشنبیریی ئەدیبان

لە بەڕێوەبەرایەتیی گشـتیی کتێبخانە گشتییەکان، ژمارەی سپاردنی (١٧٥٦) ساڵی (٢٠٢١) پـێ دراوە، ئـەم کتێبـە لـە بڵاوکراوەکانی ناوەندی ڕۆشـنبیریی ئەدیبانە،
مافـی لەچاپـدان و کۆپیکردنی پارێزراوە بۆ ناوەندی ڕۆشـنبیریی ئەدیبان.

وتەیەک

ئەم دەنگوباسانە

ئەم دەنگوباسەی کە گۆڤاری (التضامن) بڵاوی کردووەتەوە، بەندە هەر لە ڕۆژەکانی سەرەتایەوە تێیدا کارم کردووە و ڕۆژێکیشیان پێشنیارم بۆ بەڕێوەبەری گۆڤارەکە (مامۆستا فوئاد مەطەر) کرد، بەشکوو دکتۆر عەلی وەردی بخەینە نوسین. ئەویش بیرۆکەکەی زۆر پێ جوان بوو، بەڵام پرسی: مەگەر دەشێ بۆ ئێمە بنوسێت؟ بەندەش پێم گوت: لە نزیکەوە پەیوەندییم لەگەڵی هەیە و پەیوەندییەکەشمان زۆر باشە و سەرەتاکەی دەگەڕێتەوە بۆ بەرایی شەستەکان...

ئەوەبوو دکتۆر وەردی، هەروەک ئەوەی چاوەڕێم لێ دەکرد، بەدەنگ داواکارییەکەمانەوە هات ئێمە شتەکانی بەبێ دەسکاری و لێ بڕین بۆ بڵاو بکەینەوە. خۆم بەتایبەت پێم ڕاگەیاند: هەرگیز ڕێگە بە شتی لەو شێوەیە نادەم.

ئەو دەینوسی و منیش ڕاسپێردرابووم، ئەوەی ئەو هەفتانە دەینوسێت، بیگەیەنم. لە هەفتەی دواتردا، بە خۆم و نوسخەی گۆڤارەکەوە بگەڕێمەوە لای و نوێیەکانیشی لێ وەرگرم... ئەم کارە تا کۆتایی وەرز بەردەوام بوو.

پاش ئەوە، پێشنیاری ئەوەم بۆ کرد، لەبارەی ئەو بابەتانەی سەرقالی دەکەن، گفتوگۆ بکەین، یان هەرکات بیرۆکەیەکم بۆ بهاتایە، ڕای ئەوم تێیدا وەرگرتایە... ئەمەش بوویە بەشی دووەمی کتێبەکەمان.

ئەمڕۆ، پاش چارەکە سەدەیەک لەو نوسین و گفتوگۆیانە، بەهایەکی نوێی فیکری و ڕۆشنبیری و کۆمەڵایەتی تێدا دەبینرێتەوە.

ماجد السامرائی

سەربوردەی ژیانی نوسەر

عەلی حوسەین موحسین ئەلوەردی (١٩١٣-١٩٩٥) زانای کۆمەڵناسیی عێراقی. مامۆستا و مێژوونووس، ناسراو بە هاوسەنگی و بابەتی‌بوون لە کارەکانیدا. پاشگری ناوی وەردی لە خێزانەکەیەوە بۆ ماوەتەوە لەبەرئەوەی باپیرە گەورەی کاری لە دروستکردنی دڵۆپاندنی ئاوی گوڵدا کردووە (گوڵاو گرتن).

عەلی وەردی، هاوڕێ لەگەڵ چەند کۆمەڵناسێکی دیکەدا، وەک مەجید خدووری[1]، یەکێک بووە لە یەکەمین کۆمەڵناسەکان کە

---

[1] - مەجید خەدوری (١٩٠٩ - ٢٠٠٧ز) لە عێراق لەدایک بووە. لە ساڵی ١٩٣٢ز دا لە بەیروتی لوبنان بڕوانامەی بەکالۆریۆس لە هونەرە جوانەکان (الفنون) لە زانکۆی ئەمریکی بەدەست هێناوە. دواتر بڕوانامەی دکتۆرا لە یاسای نێودەوڵەتی و زانستە سیاسییەکاندا لە ساڵی ١٩٣٨ز دا بەدەست هێناوە و، لە ١٩٣٩ تاوەکو ١٩٤٧ لە وەزارەتی خوێندنی عێراقیدا، وەکو پرۆفیسۆری یاسا لە کۆلێژی مامۆستایانی باڵا کاری کردووە. لە ساڵی ١٩٤٦ز دا ئەندامی یەکەمین وەفدی عێراقی بۆ نەتەوە یەکگرتووەکان بووە و بەشداربووە لە نووسینی پەیڕەوی ڕێکخراوەکەدا. دامەزرێنەری قوتابخانەی پاول هێنری نیتز بۆ لێکۆڵینەوە جیهانییە پێشکەوتووەکان و بەرنامەی لێکۆڵینەوەکانی ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاست بووە. خاوەنی بیرێکی فراوان و کەسایەتییەکی پێشەنگ بووە لە بوارەکانی زانستە ئیسلامییەکان و مێژووی نوێ و سیاسەتی ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاستدا. سەرەڕای چەندین ووتار، زیاد لە ٢٥ کتێبی بە هەر دوو زمانەکانی عەرەبی و ئینگلیزی نووسیوە.

کارە بڵاوکراوەکانی:

ليبيا الحديثة: لێکۆڵینەوەیەک لە بەرەوپێشچوونی سیاسی (١٩٦٤ز).

الإتجاهات السياسية في العالم العربي: ڕۆڵی بیرۆکە و بیردۆزەکان لە سیاسەتدا (١٩٧٠ز).

معاصرات عربية: ڕۆڵی کەسە دیارەکان لە سیاسەتدا (١٩٧٣ز).

الحرب والسلام في قانون الإسلام (١٩٧٧ز).

العراق الاشتراكي: لێکۆڵینەوەیەک لە زانستی سیاسی عێراقی ١٩٦٨ (١٩٧٨ز).

هەســـتـــاون بە لێكۆڵینەوە لەبـارەی كۆمەڵگەی عێراقی لە ڕێگەی لێكۆڵینەوەی زانستیی شیكاریی مێژوویی.

بەرهەمی لێكۆڵینەوەكانیشـــی بریتی بوون لە دیاریكردن و پەنجەخستنە سەر دەرد و گرفتەكانی كۆمەڵگەی عێراقی و لەوێیشەوە بۆ تیماركردنی گرفتەكان.

تیمـاركردنی ئەو بیمـاریـیـانەیش بەپێی دۆخی كۆمەڵگەكە دەبێت. بۆ نموونە چارەســـەری دەردی تایفەگەرێتی لە عێراقدا لای عەلی وەردی بریتییە لە سیستەمی دیموكراسی.

كەسـی ئاگادار لە نوسـینەكانی دكتۆر وەردی، توشـی شـۆک نابێت بە بینینی ئەو بارودۆخەی ئێستای عێراق لەڕووی هەبوونی ئەو گشتە ململانێیەی كە هەرجارەی بەشـــێوەیەک خۆی نمایش دەكات. جارێک بە ململانێی شـــارســـتانییەت، جارێكیش بە دەوارنشـــینی و جارێكی دیكەیش بە خێڵگەرایی یاخوود ململانێی سیاسی.

العراق المســـتقل، من ١٩٢٢ إلى ١٩٥٨: لێكۆڵینەوەیەک لە ســـیاســـەتەكانی عێراقی (١٩٨٠ز).

شخصيات عربية في السياسة (١٩٨١ز).

القانون في الشـرق الأوسـط: دەركەوتن و بەرەوپێشـچوونی یاسـا ئیسـلامییەكان (١٩٨٣ز).

دول الخليج العربي: كۆمەڵە هەنگاوێک ڕووەو بەشداریكردنی سیاسی (لەگەڵ جۆن پیتەرسۆن - ١٩٨٨ز).

حرب الخليج: دروستبوون و كاریگەرییەكانی ململانێی عێراق - ئێران (١٩٨٨ز).

الحرب في الخليج، ١٩٩٠-١٩٩١، ململانێی نێوان عێراق - كوەیت و كاریگەرییەكانی (لەگەڵ ئیدمۆند غەریب - ٢٠٠١ز).

المفهوم الإسلامي للعدالة (٢٠٠٢ز).

كارەكانی وەک پیاچوورەوە (مدقق)

الشريعة الإسلامية في الأمم : سير الشيباني (٢٠٠٢ز).

رسالة الشافعي: توێژینەوەیەک لە بنچینەكانی شەریعەتی ئیسلامی.

ململانێکـان بەهەموو شـــێوەکـانییەوە لەم قۆنـاغەدا، خول خول دەچنەوە سـەر ململانێ و شـەڕەشـەق لەسـەر دەسـەلات و کورسـی.
وەردی دەڵێت: ئەو میراتە کۆمەڵایەتییەی کە ئێســـتا لە عێراقدا باوە، دوو تایبەتمەندی هەیە، ئەوانیش:

دەمارگیری و خوێنی خێڵایەتییە.

لەڕاســتیشــدا ئەو دووانە دوو ڕووی یەک دراون یان دوو کەرتی یەک ســـێون. خێڵگەرایی دین نییە، بەڵکوو مەیلێکی تـایبەت یـان دەمـارگیرییەکە بۆ لای مەزهەبێک یـان کەســـایەتییەکی دیـاریکراو. کەســـی تائیفییش دەمارگیریەکی بۆ مەزهەبەکەی خۆی هەیە و هیچ گوێی لە بنەمـا ئەخلاقی و ڕۆحییەکان نییە، بۆیەیش دەمـارگیرییەکەی دەبێتە شتێک لە دەرەوەی چوارچێوەی بیرکردنەوەی.

ئەوەی بەلای ئەوەوە گرنگە و سەری بۆی دەخوڕێت، دەمارگیرییە بۆ مەزهەبەکەی خۆی وەک چۆن دەشتەکییەک مەیلی بەلای خێڵەکەی خۆیدا هەیە و دەمارگیرە لەبارەیەوە.

هەروەها وەردی دەڵێت:

نکۆڵی نـاکەین کە ئەوەی لە عێراقـدا لەمـاوەی جەنگی جیهـانیی یەکەمدا ڕووی داوە، لە هەر وڵاتێکی دیکەی دنیایشـــدا ڕوو دەدات کاتێک بە قۆنـاغی لەدەســـتدانی هێزی حکومەتدا تێپەر دەبێت. بەلام ئەوەی عێراق جیـا دەکـاتەوە لە وڵاتـانی دیکە ئەو ســـروشـــتە دەوارنشینییە خێڵەکییە کە هەیەتی.

فەرهوودکـار و تـالانچییەکـان لە کـاتی شـــالاوی فەرهودکـاریـدا یەکەمین شـوێنێک کە ڕووی تێ بکەن، فەرمانگە و دەزگا حکومییەکانە وەک ئەوەی داخێک لە دڵیاندا بێت و تۆڵەی بسـێننەوە. لەم کارەیشـدا کەســـانی ڕێک و پێک و بەڕێزیش بەشـــداری دەکەن لەگەڵ چەتە و

جەردەکاندا کە ئەوەیش بەئاشکرا نیشانەی ئەوەیە: ئەمە سروشت و بەهایەکی کۆمەڵایەتی لەمێژینەی باوی ناویانە.

ژیاننامە

لە بەغدا لە ناوچەی کازمییە ســـاڵی ١٩١٣ی زاینی لە دایک بووە، لەســـــاڵی ١٩٢٤ خوێنــدنی بەجێ هێشـــتووە بۆ ئەوەی لە لای عەترفرۆشـــێک کار بکات، دواتر لەکارەکەی دوور خراوەتەوە لەبەر ئەوەی هەمیشـــە خۆی بە خوێندنەوەی کتێب و ڕۆژنامەوە خەریک کردوە و کڕیـارەکـانی فەرامۆش کردووە. پـاشـــتر، دووکـانێکی کردوەتەوە کە خۆی سەرپەرشتی کردوە.

لە ســـاڵی ١٩٣١ پەیوەندی بە خوێندنی ئێوارانەوە کردوە لە پۆلی شـەشـی سـەرەتایی دەسـتی بە خوێندن کردووە، ئەمەش سـەرەتای ژیانێکی نوێ بووە بۆ ئەو. پاشـــان خوێندنەکەی تەواو دەکات دەبێت بە مامۆسـتا. لەساڵی ١٩٣٢ جلو بەرگی باوی ئەوکاتەی خۆی گۆڕیی، جلو بەرگی ئەفەندی پۆشی.

پاش تەواوکردنی خوێندنی ئامادەیی پلەی یەکەمی لەسـەر ئاسـتی عێراق بەدەست هێنا و لەگەڵ کۆمەڵێک خوێندکاری دیکەدا بۆ خوێندن لە زانکۆی ئەمریکی بەیروت نێردرا. پاشـــان لەوێش بکالۆریۆســـی بەدەسـت هێنا و دواتر نێردرا بۆ زانکۆی تەکسـاس و لەوێ لە سـاڵی ١٩٤٨ ماسـتەری بەدەسـت هێنا و سـاڵی ١٩٥٠ ش دکتۆرای بەدەسـت هێنا کە دەقی هەردووک ماســـتەرنامە و دکتۆرانەمەکەشـــی لەلایەن هەمان وەرگێڕی ئەم کتێبەوە وەرگێڕدراوەتە سەر زمانی کوردی.

ئەو بەرپرسیارێتیانەی کە وەریگرتوون

لە سـاڵی ١٩٤٣ لە وەزارەتی مەعاریف وەک مامۆسـتای ئامادەیی ناوەندی بەغداد دامەزرا. لە سـاڵی ١٩٥٠ دا وەک مامۆسـتای زانسـتی

کۆمەڵناسـی لە کۆلێژی ئادابی زانکۆی بەغداد دامەزراوە. پاشـان لەساڵی ١٩٧٠ دا لەسەر داوای خۆی خانەنشین کراوە. پاشان زانکۆی بەغداد نازناوی مامۆستای موتەمەڕیسی پێداوە.

چەندین کتێب و دانراوی گرنگی هەیە. دەربارەی عەلی وەردی، سـلامە موسـی، عبدالرزاق محی الدین نوسـراویان هەیە و چەندین ڕۆژنامە و فەرهەنگی گەورە لەسـەری نووسـیویانە و چەندین نامەی ماسـتەر و دکتۆرای لەسـەر هاتووە. لەکۆتایی حەفتاکاندا دەسـتی کرد بە نوسینەوەی یادەوەریەکانی خۆی لە دووتوێی کتێبێکدا .

کاریگەریی دانراوەکانی ئیبن خەلدون لە زانستی کۆمەڵناسیدا

عەلی وەردی لە زانسـتی کۆمەڵناسـیدا لە ژێر کاریگەری ئیبن خەلدوندا بووە. بابەتیبوونی لەم بوارەدا بووە بەهۆی زۆر کێشـەی گەورە. لەبەر ئەوەی بیرۆکەی مارکسـیی وەرنەگرتووە و شـوێنی بیرۆکە ئایدۆلۆژی و نەتەوەییەکان نەکەوتوو، ئیدی نەتەوەپەرستەکان بە مرۆڤێکی قوتری ناویان بردەوە.

شیکارییەکانی لە ژینگەی عێراقی نوێدا

لێکۆڵینەوەکانی وەردی سـەبارەت بە کەسـایەتی تاکی عێراقی، لە گرینگترین توێژینەوەکـان لەم جۆرە دێتە هەژمـار و دەتوانێ وەکوو نموونەیەک بۆ خوێندنەوەی ناوچەکانی تری ڕۆژهەلاتی ناوین تماشـا بکرێت.

وەردی کەسـایەتی تاکی عیراقی وەک کەسـایەتییێکی دو لایێنە هێنـایە بەر چـاو، کە هـاوکـات پیرۆزییەکـان و بـاوەڕی بیـابـان و شارستانێتی تێدا بەدی دەکرێت. لەو ڕووەوە کە هەڵکەوتەی جوگرافی عێراق بووەتە هۆی ئەوەی لە لایێکەوە بە هۆی بوونی ڕووبـار و سەرچاوەکانی دیکەی ئاو، شارەکان دەتوانن دروست بن و لە لایێکی

ترەوە بە هۆی نزیکی لە بیابانی عەرەبەوە، عێراق بووەتە نشینگەیەکی باش بۆ کۆچەرانی بیابانگەرد، کە دووایین نموونەی ئەم کۆچانە، بۆ ۲۵۰سال لەمەوپێش دەگەرێنەوە.

وەردی عێراق بە چەشـــنی کوورەی تـاوانـدنەوە دەبینێ کە بۆ ئـاوێتەکردنی کۆچەرانی بیـابـان بە دانیشـــتوانی عـێراق کە شارستانیەتییکی پێشکەوتووتریان هەبووە، بە کار دەبرێت. ئەم بابەتە بووەتە هۆی ئەوە دوو نەوە بە دوو پیرۆزیی و باوەری بیابانگەری و شـــارســـتێنی دروســـت بن، کە لە لاییکەوە شـــانازی بە میوانداری و حەشیمەتی زۆر دەکەن و لەم لاشەوە ژیانی نێو شار ناچاری دەکات ڕێســـای شـــارســـتانیەت ڕەچاو کات. وەردی بێجگە لە کورســـتان، زۆرێنەی نـاوچەکـانی عێراق دەخـاتە بەر توێژینەوە، بەلام بە پێی دانپێدانانی لە کتێبی «خوێندنەوەی شـــیرازەی کۆمەلگای عیراق» بە هۆی نەزانینی زمـانی کوردیەوە نەیتوانیوە ئەو کـارە بکـات. وەردی بێجگە لە ئیبن خەلدون، لە ژێر کاریگەری تێبینی بابەتیانە و ڕێرەوی ژیرانەی «جاحیز»دا بووە لە خوێندنەوە کۆمەلایەتی و دەروونناســـی هەلسووکەوتی مرۆڤدا سودی لێ بینیوە.

بەرهەمەکانی بە زمانی عەرەبی:

١. شخصية الفرد العراقي
٢. خوارق اللاشعور
٣. وعاظ السلاطين
٤. مهزلة العقل البشري
٥. اسطورة الادب الرفيع
٦. الاحلام بين الحلم و العقيدة
٧. منطق ابن خلدون
٨. دراسة في طبيعة المجتمع العراقي

٩. لمحات اجتماعية في تأريخ العراق الحديث
١٠. الاخلاق
١١. هكذا قتلوا قرة العين.
١٢. لمحات اجتماعية من تاريخ العراق الحديث ٦ بەش.
١٣. الأحلام بين العلم والعقيدة.
١٤. قصة الأشراف وابن سعود

وەفات:

ئەم زانا بەڕێزە، لە ١٣ی تەمووزی ١٩٩٥ پاش ململانێیەکی سەخت لەگەڵ نەخۆشی و پاش ئەوەی پزیشکەکان بەهۆی نەبوونی دەرمانی پێویستەوە لە ئەنجامی ئابڵۆقە بەسەر عێراقی ئەو کاتەوە، نەیانتوانی چارەسەری بکەن، ئەویش بە مەبەستی چارەسەر ئۆغری کرد بۆ وڵاتی ئەردەن تا بەشکو ئەمە خودایە دەردەکەی دەرمان بکات، بەڵام بە دڵێکی ساردەوە گەڕایەوە بۆ ئەوەی لە عێراقەکەی خۆیدا کۆچی دوایی بکات.

بەشی یەکەم

نهێنیی پەیوەندیی نێوان ئەستەنبوڵ و کازمییە

جەنگی یەکەمی جیهانی وەک یەکێک لە گەورەترین کارەسـاتەکان کە بەسەر عێراقی هاچەرخدا هات.

سـالی ١٩١٤، تورکەکان بانگەوازی نەفیری گشـتییان دا و بە شێوەیەکی نائاسایی تەپڵ لێدرا و خەڵکەکە توشی شۆک بوون.

لەخۆباییبوون... کێشـەی کەسـانی سـەرکەوتوو لە ژیاندا کە ئەو دۆخ و رێکەوتانە پشتگوێ دەخەن کە بۆیان هاتووەتە پێش.

بەغداد لەسـەر دەستی ئینگلیز شـکا و مەردووم شـادوومان بوون کە لە دەستی تورکان خەلاسییان هاتووە.

ئەو یاداشـتانەی خوێنەری بەڕێز کەمێکی دیکە دەیانخوێنێتەوە، هەروا یاداشـتگەلێکی ئاسـایی لەو یاداشـتانە نین کە لە شـوێنانی دیکە دەیخوێنێتەوە. بەندە هەر بەوەندە دەسـت هەڵناگرم چی ڕوویداوە بیگێڕمەوە و تەواو، بەڵکوو تەقالای ئەوە دەکەم شـی و شـرۆڤەیان بکەم و هۆکارەکانیان لەژێر چرای ئەو بیردۆزانەدا لێک بدەمەوە کە لە بوارە پسپۆڕییەکەی خۆمدا خوێندوومە.

ئەوجا نازانم بڵێم لە بەختی باشـم یان ڕەشـم، من پسـپۆڕییم لە زانسـتی کۆمەڵناسـی ودەروونناسـی کۆمەلایەتییدا هەیە؛ هەر بۆیەشـە دەقم لەسـەر ئەوە گرتووە، هەرچ ڕووداوێک بێت، بیم و تێڕوانینی خۆم لەسـەر ئەو ڕووداوانە بڵێم کە پێیاندا تێدەپەڕم و بە ئەندازەی تاقەت و دەرەقەتهاتنی خۆم، شرۆڤە و لێکدانەوەیان بۆ بکەم. هەر ئەم نوختەیەشـە وای لێکردووم ئەم یاداشتانە ناو بنێم (وانەکانی ژیانم) و، مەبەستیشم لەمە، وانەکانە فێریان بووم، تا ئەوەی یاداشت بن.

لە یاداشـتنامەکانی دیکەدا، خەڵکی مشـووری ئەوەیان خواردووە، فریای وەسـف و سەنا و ستایشـی خۆیان بکەون؛ یان نمایشـی خۆیان دەکەن وەک ئەوەی بە ویسـت و حەزی خۆیـان کەوتبنە مەیدانی

جەنگی دنیاوە. ئەمە بابەتێکە خوێنەران لەم یاداشتانەی منیشدا پەی پێ دەبەن.

منیش وەک ئەو گش خەڵکە حەزم لەوەیە بەخۆمدا هەڵبڵێم. بەڵام بیریش دەکەمەوە، هیچ دەسەڵاتێکم لە دروستکردنی خۆمدا نەبووە مەگەر لە چوارچێوەیەکی زۆر باریک و تەنگەبەردا. هەر بۆیە ئێستەکانێ کە گوزەرێک بە ژیانی منداڵیم تا پیرەمێردیمدا دەکەمەوە و تەماشایەکی ڕوداوەکان دەکەمەوە، لە زۆرینەی هەرە زۆری کاتەکاندا، خۆمم وەک پەڕێکی باڵندە بەدەم باوە دێتە پێش چاو.

دەشێ ڕووداوێکی چکۆڵەی بێکەڵک، یان قسەیەکی هەروا لەخۆوە گوتراوی بەدەم ڕێوە وێژراو، بەرز بەرز، یان نزم نزمی کردبێتمەوە بەبێ ئەوەی خۆم بە خۆم بزانم. ئەوەش زۆر بەئاسانی خوێنەر لەم بیرەوەرییانەدا هەستی پێ دەکات و دەیخوێنێتەوە.

یەکێک لە ڕۆژنامە عێراقییەکان بەر لە چەند ساڵێک، وتارێکمی بڵاو کردەوە، ئێرەش بە گونجاو دەزانم یادی بکەمەوە کە تێیدا نوسیبووم: (ئەگەر ئەنوەر پاشا لە جەنگی یەکەمی جیهانییدا لە تورکیا نەبووایە، ئەوا ئێستا من، یان لە یەکێک لە کۆڵانەکانی کازمییەدا عەتتار بوم، یاخوود عەریزەنووس بووم).

کابرایەک دەپرسێت: داخۆ ئەنوەر پاشا لە ئاستانە (ئەستەنبوڵ) و عەلی وەردی لە کازمییە کوجا مەرحەبا؟ ئەنوەر پاشا لە دەورانی جەنگی یەکەمی جیهانییدا بەهێزترین کەسایەتیی ناوچەکە و عەلی وەردی خوردەساڵێکی بەغدایی لە کۆڵان لەگەڵ هاوکۆڵانییەکانی خەریکی گەمە بوو و، بێزاری و زەبوونی قەفاوقەفی دابوو! ئیدی چلۆن پەیوەندی لەنێوان دوو کەسی وەهادا دروست دەکرێت؟

بۆ وەڵامی ئەو پرسیارە دەڵێم: ئەنوەر پاشا دەسەڵاتی تەواوەتیی هەبوو لە تێوەگلانی عوسمانییەکان بە جەنگەوە، هەروەک لە بەشی

چوارەمی کتێبی (لمحات إجتماعية في تأريخ العراق الحديث)، مانای ئەوەش ئەوەیە، ئەگەر ئەم کابرایە لە دەوڵەتی عوسـمانییدا نەبووایە، ئەوا نەدەچوونە جەنگەوە و عێراقیش لەسـەر دەوڵەتەکە پاش جەنگ ماوەیەکی کەم یان زۆر دەمایەوە.

دەبێت ئەوەشـمان بیر نەچێت، هەزارانی چەشـنی من، لە دەورانی دەوڵەتی عوسمانییدا بۆیان نەبوو بچنە خوێندنگە؛ بەڵکوو ئەو هەلەیان پاش دامەزرانیی دەوڵەتی نوێی عێراق بۆ ڕەخسا ئەو کاتەی فەیسەلی یەکەم[٢] بوویە پادشا؛ دواتر دێینە سەر باسی ئەوە.

---

[٢] - لە ساڵی ١٨٨٥ لە تائیفی سعوودیە لەدایک بووە. پاشان لە ساڵی ١٨٩٦ لەسەر داوای عەبدالحمیدی دووەمی سـوڵتانی عوسـمانییەکان، شـا فەیسـڵی یەکەم لەگەڵ باوکی ڕۆیشـتووە بۆ ئەسـتانەی پایتەختی عوسـمانییەکان و هەر لەوێش فێری زمانەکانی تورکی و ئینگلیزی و فەرەنسـی بووە؛ باوکیشـی فێری خوێندنەوەی قورئانی پیرۆزی کردووە.
لە ساڵی ١٩٠٥ هاوسەرگیری لەگەڵ حەزیمەی کچی مامیدا کردووە، لە ساڵی ١٩٠٩ باوکی فەیسـەڵی یەکەم کراوە بە شـەریفی مەککە، لە سـاڵی ١٩١٦ بە پشـتگیری بەریتانیا لەکاتی جەنگی کەنداوی یەکەم شـۆڕشـی لە دژی دەوڵەتی عوسـمانـی ڕاگەیانـدووە، کە تـوانـی سـوپـای عـوسـمانـی لە مەککە و مەدینە و تائیف و جەدە و یەنبع و عەقەبە دەربکەن.
لە ساڵی ١٩١٨ بەسەرکردایەتی شا فەیسەڵ هێزەکانی سووپای عەرەبی چونە خاکی سوریاوە و دەستبەجێ سوپای عوسمانی سوریای بەجێهێشت.
شا فەیسەڵیش دامەزراندنی حکومەتێکی عەرەبی لە دیمەشق ڕاگەیاند، لە ٨ مارسی ساڵی ١٩٢٠ کۆنگرەی گشتی سوریا سەربەخۆیی سوریایی لەژێر ناونیشانی شانشینی سوریایی عەرەبی ڕاگەیاند و شازادە فەیسەڵیش کرا بە شای سوریا، بەڵام لە ڕۆژی ٢٤ هەمان مانگ فەرەنسا هێرشی کردە سەر سوریا و دیمەشقیان داگیرکرد و شا فەیسەڵیش دیمەشقی بەجێهێشت و گەیشتە لەندەن و شانشینی سوریا کۆتایی پێهات.
لە دوای شـۆڕشـی ٢٠ لە عێراق لە دژی داگیرکاری بەریتانیا، لە سـاڵی ١٩٢٠ بەئامادەبوونی ونسـتۆن چرچلی سـەرۆک وەزیرانی بەریتـانیـا کۆنگرەیەک لە قاهیرە سـەبارەت بەبارودۆخی عێراق بەسـترا و کۆنگرەکە ڕایگەیاند حکومەتی

شتێکی خۆش لەم بارەیەوە باسی بکەم ئەوەیە: ئەنوەر پاشا، لە ساڵی ١٩١٦ پاش سەرکەوتنی دەوڵەتی عوسمان لە جەنگی کوتدا، سەردانی عێراقی کرد و سەردانی مەزاری شەریفی لە کازمییە کرد، هەروەک ئەوەی چۆن سەردانی مەرقەدی ئیمان ئەبو حەنیفە و شێخ عەبدولقادری گەیلانی کرد. خەڵکیش بە هوتاف و چەپڵەڕێزان بەپیرییەوە هاتن هەروەک ئەوسا نەریت وابوو. منیش تەنها سێ دانە ساڵ بووم. کەچی نەمدەزانی ئەم کابرایەی ئاپۆڕەی مەردووم چەپڵەی بۆ دەکوتن، سەرەنجامی من و چەندانی وەک منی گۆڕیوە و کاریگەری لەسەر ژیانمان هەبووە. ئەوەش سوونەتی خودایە لە گشت کات و ساتێکدا کە مرۆڤ مەگەر لە سنورێکی دیاریکراودا، ئەگینا هیچ ڕۆڵێکی لە بنیاتنانی کەسایەتیی خۆیدا نییە.

زانستی هاوچەریش دەری خستووە، مرۆڤ بەرهەمی کارلێکەکانی نێوان دوو تاقم لە هۆکارە. یەکێکیان هۆکارە بۆماوەییەکانە و ئەوی دیکەشیان هۆکارە ژینگەییەکان. مرۆڤ بە کۆمەڵێ تایبەتمەندیی ڕوخسار و لەشولار و هێزی دەروونی و پێکهاتەی دەمارەخانە و هۆڕمۆن و شتانی دیکەش... ئەم تایبەتمەندییانە لە منداڵییەوە کاریگەرییان لەسەر ژینگەکە جێدەهێڵن و پاشتر لە ڕووداو و

بەریتانیا سیاسەتی خۆی لە عێراق لە داگیرکارەوە دەگۆڕێتەوە بۆ پێکهێنانی حکومەتێکی نیشتیمانی.
بەریتانیا ڕایگەیاند بەنیازی دامەزراندنی شانشینی عێراقە و فەیسەڵی کوڕی حسێنیان هەڵبژارد بۆ ئەوەی ببێتە شای عێراق و لە ١٦ یۆلیۆی ساڵی ١٩٢١ ئەلسێر بیرسی کۆکسی نوێنەری بەریتانیا ڕایگەیاند ئەنجومەنی وەزیرانی عێراق بڕیاریداوە شازادە فەیسەڵ لەژێر سایەی حکومەتێکی دەستووری پەرلەمانتاری بکرێت بە شای عێراق و لەدوای ئەوەی لە ٩٦٪ دەنگەکانی ئەنجومەنی وەزیرانی عێراقی بەدەستهێنا شازادە فەیسەڵ کرا بە شای عێراق.
شا فەیسڵی یەکەم لە ١ سپتەمبەری ساڵی ١٩٣٣ گەشتێکی کرد بۆ سویسرا تاکو پشکنینی پزیشکی بۆ خۆی بکات، بەڵام لە دوای ٧ ڕۆژ، لە ٨ ـــی ئەیلوولی ساڵی ١٩٣٣ ڕاگەیەندرا کە بەهۆی وەستانی دڵییەوە کۆچی دوایی کردووە.

ڕێکەوتەکانی کە لە یانیدا پێیدا تێدەپەڕێت. ئەدی لێرەوە کەسایەتییەکەی چ خۆی بیهەوێ، چ نەیهەوێ، بنیات دەنرێ.

کێشەی هەندێک لە سەرکەوتووان ئەوەیە: توشی لەخۆبایبوون دەبن کاتێک سەردەکەون و وا دەزانن خۆیان بە ویست و حەزەری پێویستی خۆیان بەو ئاست و پێگەیە گەیشتوون. ئەو ڕووداو و ڕێکەوتانە نادیدە دەگرن لە ژیانیاندا توشیان بووە، هەروەک چۆن تایەتمەندییە بۆماوەییەکانیان بیر چووە کە کاریگەرییان لە فەراهەمهێنانی ئەو دۆخ و ڕێکەوتانەدا هەبووە.

کابرایەکی لەم شێوەیە دەناسم کە زۆر نابێت وەفاتی کردووە. ناوبراو زۆر بەخەستی بەخۆیدا دەنازی و وای هەژمار دەکرد خۆی وا خۆیی پێک هێناوە؛هەم زیرەک بوو، هەم کەشخە و پێکەوتە و لە بنەماڵەیەکی ناهەژار؛ خودا کردی و گەیشتە پێگەیەکی بەرزی دەوڵەتیش... ئیدی وەها خۆی لێ گۆڕابوو، لە ڕێگەبڕیندا عینجە و فینجەی دەکرد و بە فیزێکەوە پێی بە زەویدا دەنا.

ئەم کابرایە نیعمەتەکانی خودای بیر چووەتەوە کە بەسەریەوەیەتی وەک سیفەتە نوێیەکانی لە باوانییەوە بۆی ماوەتەوە و ئەوانەشی .... تێیدا. لە ڕووی ئەو بارودۆخە لەبارەشەوە کە توایویەتی ئەو سیفەتە بۆماوەییانە بەباشی بخاتە گەڕ. هەر لە نزیکانی خۆی، کەسانی وا هەیە لە خێزانی هەژار و زەبوون گەورە بوون و لە خوردەساڵییەوە ناچار بوون بەشوێن ناندا وێل بن؛ هەروەک چۆن کەسانێکیشیان بەدەست ڕووخساری ناجوانەوە گرفتارن و تاقمێکی دیکەشیان بەدەست کەمئەندامی و هەبوونی کێشە لە زیرەکییاندا. ئەدی ئەمانە بە درێژایی زیندەگی لە هەوڵی بێهوودەدان و چش بە چی ناکەن.

مەردووم ڕاهاتوون ڕێزی سەرکەوتوو و بێڕێزی بە ژێرکەوتووان بکەن. وا گومانیان بردووە ئەم دووتاقمە خۆیان خۆیانیان بنیات ناوە. هەر ئەمەش وای کردووە چەندین ستەمی کۆمەڵایەتی بکرێت. لە

ڕاددەی پێویستی خۆی زیاتر ڕێزیان لە سەرکەوتووان و بێڕێزییان بە سەرنەکەوتووان کردووە گوایە ئەو داماوە خۆی بەرپرسی شکستی خۆیەتی.

ئاپۆرەی[٢] خەڵکی سەرزەوی وا خۆی لە پێنج ملیار کەس توند دەکات. هەر یەک لەم پێنج ملیارە چیرۆکێکی تایبەتی جیاواز لە هەر تاکێکی دیکەی هەیە لە هی کەس ناچێت.

سەرەتای یادەوەرییەکانم

جەنگی یەکەمی جیهانی، یەکێک بوو لە هەرە گەورەترین کارەساتەکان کە توشی عێراقی هاوچەرخ بووە. قەدەریش وای خواستووە دەسپێکی ئەو جەنگە، من یەک ساڵ لە تەمەنم تێپەربێت. هەر بۆیە یادەوەرییەکانی سەرەتام پڕن لە تەڵخی و تاڵی و ئێش کە لەبیرچوونەوەیان چەتوون بێ.

لە دەمی هەڵایرسانی جەنگدا، عێراق بەشێک بوو لە دەوڵەتی عوسمانی (وەک کەمێک لەمەوبەر ئاماژەمان پێدا). ئەوجا لە بەرەبەیانی ٣/ ئاب/ ١٩١٤، مەردووم بە دەنگێکی نائاسایی دەهۆڵی میری داچڵەکێنران کە دەوڵەت داوا لە گشت سەربازە مۆڵەتدراوەکانیش دەکات تا زووە خۆیان گورج بکەنەوە و پەیوەندی بە لق و تیپەکانی خۆیانەوە بکەن.

---

[٢] - ئاپۆرە: ژمارەی دانیشتووان.
شایەنی باسە، لە ئێستەیان خۆی لە هەشت ملیار توند کردووە و خودا دەزانێت تا چەند دەڕوات.

باوكی منیش جەواهیرفرۆش بوو، لە نزیکماڵەكەمانەوە دوكانێكی هەبوو؛ یەكێكیش بو لەو سەربازانەی پشوو بوون و بانگەوازەكە گتبوونییەوە و دەبوو تا دەگوترێ یەک و دوو، پەیوەندی بکردایەتەوە بە لقەكەی خۆیەوە. بە چاوپرتاندنێک دووكانەكەی داخست و لە ماڵەوە خۆی شاردەوە كە ئەوە پیشەی هەموو ئەوانە بوو بانگەوازەكە گرتبوونییەوە.

دەوڵەت بەشوێن باوكمدا دەگەڕان بیبەن، كەچی باپیرەمیان گرت كە پیرەمێردێكی هشتا ساڵە بوو، پێیان وت تا كوڕەكەت خۆی ڕادەست نەكات، تۆ بە گیراوی دەمێنیتەوە. ئیدی بابم ناچار خۆی ڕادەست كرد. ئەویش لەگەڵ سەربازەكانی دیكە پەلكێشی بەغدا كران و بە كەشتیی دەریایی گەیەنرانە ئاوایی (المزيرعة) كە دەكەوتە كەنداوی عەرەب لە نزیک (القرنة). لەوێ جەنگێكی سەخت لەنێوان عوسمانی ئینگلیزدا قەوما و ئینگلیز بردییەوە و سەربازە عوسمانییەكان بەو ناوەدا پڕان و هەندێكیشیان بە مەلە دایان لە كەنداوی عەرەب و زۆرێكیان نوقم و كەمێكیان بە سەلامەت لە ئاو پەڕینەوە كە بابم یەكێک بوو لەو كەمینەیە.

ئەو و ڕزگاربووەكان پەنایان بردە لای گەورەی هۆزی بەنی ئەسەد لە هۆزەكانی جەبائیش و لەوێ میوانی سەرۆكی هۆز، شێخ سالم ئەلخەییون بوون و لەوێشەوە بۆلای هۆزێكی دیكە.

سەرەنجام باوكم گەیشتەوە كازمییە لە كاتێكدا پرسەی بۆ دانرابوو. خۆی لە كونجی ماڵەوە قاییم كردبوو. بەختی باشی باوكم، ناوی لە لیستی كوژراوەكاندا بەناوی (الورد)ـەوە هاتبوو، ئیدی كەس بەدواییدا نەدەگەڕا. بەڵام لەگەڵ ئەوەشدا هەر دەترسا یەكێک خەبەری لێ بدا و دەنگوباسی بگاتەوە دەوڵەت. ناچار بەرەو نەجەف هەڵات.

نەجەف بێگوێیی خۆی بۆ دەوڵەتی عوسمانی لە ٢٢ی ئایاری ١٩١٥ ڕاگەیاند و لە دەوڵەتەكەی هاتبوویە دەرێ و دەوڵەتیش هیچ

سـزایەکی بەسـەردا جێبەجێ نەکردبوو چونکە شـارێکی پیرۆز بوو و ئەگەر شـتێکی لەو شـێوەی کردبا، ڕەنگە دەنگوباسـێکی خراپ دژی دەوڵەت بە جیهاندا بڵاو ببوایەتەوە. ئیدی لەوسـاوە نەجەف لەلایەن گەورە خۆجێیەکـانی خۆیەوە بەڕێوە دەبرا و بووبوویە لانکەی ئەوانەی لە سەربازی هەڵدەهاتن. نەجەف پڕ بوو لەم جۆرە کەسانە و باوکی منیش یەکێکیان بوو.

باوکم لە دوکانی یەکێک لە جەواهیرفرۆشـییەکان کاری دەکرد و هەر لەوێش ئۆتاقێکی بەکرێ گرتبوو کە دەکەوتە گەڕەکی (المشـارق). پاشتر ناردی بەشوێن دایکم کە پەلی من بگرێ و بچینە نەجەف.

لەگەڵ دایکم بە ئەسـپ و عەرەبانە ڕێگەی کەربەلامان گرتە بەر. لەوێش ڕا بە سـواری گوێدرێژ گەیشـتینە نەجەف. ئەوسـا بەندە چوار سـاڵم گوزەراندبوو. ئەو گەشـتەش یەکەمین یادەوەریی دەورانی منداڵیکە کە هێشتاش لە یادگەمدا پارێزراوە.

لە نەجەف لەو ئۆتاقەدا نیشـتەجێ بووبووین کە باوکم لە خانەکەدا بە کرێی گرتبوو. ئۆتاقەکە دەکەوتە ژووررووی دەرگای خانەکە. یەکێک لەو بیرەوەرییـانەی هەرگیزم بیر نـاچێتەوە ئەوەبوو: بـاوکم دەمانچەیەکی تەختەی بۆ کڕیبووم تا گەمە و گاڵتەی پێ بکەم، منیش هەروا لە نزیک خانەکەوە وەسـتابووم و یەکێک لە منداڵەکانی گەڕەک لێم نزیک بوویەوە و پڕی دایە دەمانچە و بەتالانی برد و تێی قوچاند... بینیم بە کۆلانەکەدا هەڕا دەکـات و شـانـازی بەو کـارەوە دەکـات کردوویەتی. ئەمنیش چوومەوە ژوورێ و هەم بۆ دەمـانچەکە و هەمیش بۆ ئەو ستەمە دەگریام کە لێم کرابوو. ئەوە یەکەمین ستەمێک بوو کە لەم دنیایەدا لێم کرا. نەشـمدەزانی شـتی وەها لەم دنیایەی تێدا دەژین زۆر ئاساییە.

ماوەیەک لە نەجەف مابووینەوە کە بۆم دەخەملێنرا چەندە، بەلام ڕۆژێکیان حەشـاماتێکی زۆر و زەوەندی بێسـنوورم بینی کە خۆشـی

به هەموو گیانیانەوە دەدرەوشـــایەوە. دواتر زانیم تومەز بەغدا بەدەستی ئینگلیز شـکاوە و هۆی شـادییەکەیان ئەوەیە. شـکانی بەغدا مـانـای تەواوبوونی هەرچی زەحمەت و دەردەســـەری و نەگبەتیی ســـەردەمی عوســـمانی بوو. ئینگلیز دوو فەرماندەی بۆ ڕێکخســـتنی کـاروبـارەکـان نـاردبوو. مەردوومەکە بە ژن و پیـاوییەوە هـاتبوونە پێشـــوازی ئەو فەرمـانـدەیە. ئەمنیش لەگەڵ دایکم چووینە دەرێ. لە دەرەوەی نەجەف بەناو دنیایەک گۆڕدا تێپەڕین. دڵخۆشـی لە سـەری خەڵکەکەوە دەرژا و وایـان زانیبوو قۆنـاغ و شـــێوەیەکی نوێی ژیـان کراوە بەبەریاندا و چیدی سەردەمی نەهامەتی کۆتایی پێ هاتووە.

ئاوارەکانی نەجەف هەرکەس بە هەرچییەوە هەیبوو، دەگەڕایەوە شـــار و زێدی خۆی، بەڵام ئێمە چووینە کوفە و لەوێشـــەوە ســـواری گەشتی بووین و گەیشتینە شـاری (طویریج) کە ئێستەکانێ پێی دەڵێن (الهندیة).

ئەو کەشـتییەی باری کربووین، لە ناوەندا بە پەردەیەک کرابوویە دوو بەشـــەوە، یەکیان بۆ پیاو و ئەوی دی بۆ ژنان. من لەبەر ئەوەی حســـابی منداڵم بۆ دەکرا، دەمتوان پەردە لادەم و بە هەردوو لادا بێم و بچم. کاتێ گەیشـــتینە (طویریج)، ســـواری گوێدرێژ بووین و دواتر سواری کالیتە کراین و گەیشتینەوە کازمییە.

١

١٩١٧... نسكۆ و نەوەكانی سەردەمی نسكۆ

سەييد عەبدوڕەحمان گەيلانی فەرمانی بە خێزانەكانی كرد- ئەو دەمەی فڕۆكە بە ڕاسەریاندا تێدەپەڕێت- خۆيان داپۆشن و سەرپۆشەكانيان بەسەردا بدەن.

عێراقييەكان لەبارەی ئەو شتە تازەيەوە كە (كارەبا)ی ناو بوو، ببوون بە چەند پارچەيەكەوە؛ هەندێكيان دەيانگوت: ئەوە جنۆكەيە و يارمەتی ئينگليز دەدات!

لە ١١ی ئازاری ١٩١٧، بەغدا كەوت و ئينگليز بوويە ئاغا. بەم شێوەيەش سەردەمێكی نوێ دەستی پێ كرد و خەڵكی ناويان لێنا (سەردەمی نسكۆ) و بە منداڵانی ئەو دەمەشيان دەگوت (منداڵانی سەردەمی نسكۆ). لەم دەورەدا مەردووم شتانێكی سەير و سەمەرەيان دەبينی كە نەياندەزانی چۆنی ڕاڤە و لێكدانەوەيان بۆ بكەن. ئيدی دەستيان دەكردە گفتوگۆ و دەمەتەقێ لەبارەيانەوە و منيش هەندێك لە ئێواران باوكم دەيبردمە قاوەخانە و گوێم بۆ قسە و باسەكانيان شل دەكرد. زۆرينەی مقۆمقۆكانيشيان لەسەر ئەم چەند بابەتە بوو:

١. داهێنراوی سەير و سەمەرەيان چەشنی فڕۆكە و كارەبا دەبينی كە لە سەردەمی عوسمانييەكاندا نەيانبينيبوو. ئيدی لەبارەی هۆكارەكانييەوە دەدوان و دەشيانپرسی: چۆن كافر دەتوانن ئەم شتانە دروست بكەن، كەچی موسوڵمان ناتوانێت؟

٢. فەرمانڕەوایەتیی ئینگلیزیشیان پێ دادپەروەرانەتر بوو لەوەی عوســـمانی. دەیانپرســـی: بۆچی کافر دادپەروەرە و موســـوڵمان ستەمگەر؟ باشە موسوڵمانی ستەمگەر باشترە یان کافری دادگەر؟

٣. ژنە ئینگلیزیان بە دانەپۆشـــراوی دەبینی بەو بازاڕەدا دێت و دەچێت و لەگەڵ مەردووم قســـە دەکا و پێدەکەنێ. دەیانگوت: ئەو هەڵســـوکەوتانە لەگەڵ شـــەرەف و پاکیزەیی ژناندا نایەتەوە؛ ئەگەر پیاوی ئینگلیز غیرەت و شـــەرەف و ناموســـی هەبێ دێڵێت ژنەکانیان شتی وا بکەن؟

حەقایەتی فڕۆکەکە

بەر لە جەنگ، خەڵکی فڕۆکەیان نەبینیبوو، بەڵام لە ســـاڵی ١٩١٠، یەکێـک لە ڕۆژنـامە عێراقییەکـان لەو بـارەیەوە هەواڵێکی پەخش کردبوویەوە. لە قاوەخانە گوێم لێبوو باوکم لەگەڵ دۆســـتەکانیدا چۆن سەریان سوڕمابوو لە هەواڵەکە. ئەوجا لەو بارەیەوە چیرۆکێک هەیە شایەن بە گێڕانەوەیە:

باوکم لە ســـەیید موحســـینی باوکییەوە دەگێڕێتەوە، تاقمێک لە یارانی بە مەدهۆشـــییەوە هاتنە لای و هەواڵی ئەوەیان هێنابوو کە فەرەنگەکان عەرەبانەیەکیان دروســـت کردووە بە ئاســـماندا دەفڕێت؛ مەبەســـتیان پێ تەیارە بوو. ئەویش ســـەرکۆنەی کردبوون لەســـەر ئەوەی باوەڕیان بە چیرۆکەکە کردبوو کە عەقڵ شتی وای پێ قەبووڵ ناکرێت. پێشـــی وتبوون: (چۆن عەقڵتان شـــتی وا پەســـەند دەکات عەرەبانەیەک بە ئاسماندا بفڕێنرێت؟) وەک خۆتان دەزانن عەرەبانە لە تەختە و ئاســـن دروســـت دەکرێت؛ لە چ عەقڵێکدا جێگەی دەبێتەوە تەختە و ئاسـن بە ئاسـماندا بفڕن؟ خودا عەقڵی بۆ بەکارهێنان خەڵات کردووین! بۆ ئەوەشـــی بەڵگە بۆ ڕاســـتی قســـەکەی خۆی بهێنێتەوە،

چەکوشێ لە پەنایدا بوو، ڕووی تێ کرد و وتی: (ئەی چەکووش بفڕە!) هەمدیس بە دەمی پڕ لە گلەییەوە ڕووی تێکردن کە چلۆن بڕوایان بە شتێکی عەقڵناپەسەند کردووە.

زۆر بەسەر ئەم چیرۆکەدا تێنەپەڕی، تەنها شەش ساڵ؛ خەڵکەکە بینییان وا عەرەبانەی ئینگلیز بە ئاسمانەوە بۆمبیان وەک باران بەسەردا دەبارێنێت. ئەدی باپیرم و زۆرێک لەو خەڵقەی دیکە، بە دەمی داچەقاوەوە هەر تەماشای ئاسمانیان دەکرد و یەک قسەشیان بۆ گۆ نەدەکرا.

هەر پەیوەست بەم باسەوە، یەکێک لە خێڵەکییەکانی دەوروبەری بەسرە، کە تەیارەی بینیبوو، خۆی پێ ڕانەگیرابوو، دەستی بە هۆرە کردبوو. لە هۆرەکەشیدا وتبووی: (خوداش وشتری خۆی هەیە).

ئەو تاکانەی هۆز کە ئەو جۆرە هۆرەیەیان دەکرد، بە هۆرەکەیان ئاماژەیان بۆ ئەو ئایەتە پیرۆزە دەکرد کە دەفەرموێت (أفلا ینظرون الی الإبل کیف خلقت). ماناکەشی ئەوەبوو: دەیانگوت: دروستکردنی فڕۆکە لە وشتر گەورەترە و بەو قسەیەیان تەحەددای خودایان دەکرد. ئەوان بیریان نییە خودا وەک چۆن وشتری دروست کردووە، باڵندەشی دروست کردووە. هەر ئەوەبوو توشی شۆک ببوون و خۆشیان نەیاندەزانی چی دەکەن و چی دەڵێن؟

لە سەردەمی نسکۆدا، بینینی فڕۆکە تەواو ئاسایی ببویەوە و هیچ سەرەسوڕمانێک یان پرسیارێکی بۆ دروست نەدەکردن. ئەمەش نەریتی مرۆڤە لە هەرشتێکی نوێیدا کە دواتر بۆی ئاسایی دەبێتەوە. لە سەردەمی عوسمانییشدا هەمان شت دەربارەی کەشتی و بەرق و ئامێری بەرگدروو و ترۆمبێل ڕوویدا و لەم دوادواییانەشدا لەبارەی ڕادیۆ و تەلەفزیۆنەوە. جیاوازیی نێوان ئەستەم و لوواو (ممکن) لە

تێڕوانینی مرۆڤـدا، بریتییە لە جیـاوازیی نێوان خوپێوەگیراو و خوپێوەنەگیراو.

لەو هۆنراوانەی ئێمەی منداڵی ســـەردەمی نســـکۆ دەمانووتەوە: (طیارة طارت فوق فیها مدامة). مەبەســـتیشـــمان لە مدامة: مادام: خاتوونی ئینگلیزی بوو کە بە دانەپۆشـــراوی لە بازاڕاندا دەمانبینین. ئەدی لەوساوە فڕۆکە و مادەم، ببون بە دوو شتی ئاسایی.

ئەوەی شـایەنی باســە و پەیوەســتە بەم مەســەلەیەوە، گەورەی عەشیرەتی بەغد، سەیید عبدوڕەحمانی گەیلانی فەرمانی بە مێینەکانیماڵی خۆی کردبوو کاتێک فڕۆکە بە ئاسمانی ناوچەکەدا ڕادەبووڕێت، پێویستە خۆیان پۆشتە بکەنەوە نەبادا لە چاویلکەکانیانەوە تەماشایان بکەن. ئەو نەیـدەزانی نەوەکـانی وەک ژنە فەرەنگەکـان دواتر بەبێ سەرپۆش و حیجاب بە بازاڕادا پیاسە دەکەن.

سەمەرەی کارەبا

گڵۆپی کارەبایی یەکێک بوو لەو ســەرســوڕهێنەرانەی کە دەشـێ بوترێ هێندەی فڕۆکە لە ســەردەمی نســکۆدا خەڵکی توشـی عەجباتی کرد لەپاش بینینی گڵۆپی نەوتی کە پێ دەگوترا (فانۆس یان چرا). ئەم چرایانە بە شەواندا لە کۆڵان و کوچەکاندا بە دیوارەوە دادەگیرسان و هەڵدەواســران تا ڕێوگاران بەرپێی خۆیان ببینن و کەســێکیشــیان بۆ تەرخـان دەکرا پێی دەگوترا (نەوتچی) کە نەوتی تێ دەکردن و پلیتەکەی دەگوڕین و سبەینانیش دەیانکوژاندنەوە.

بەڵام لە ســەردەمی نســکۆدا جۆرە گڵۆپێکی دیکە داهات بەســەر عەموودەوە دادەمەزران و خۆی دادەگیرســـا و دەکوژایەوە بەبێ

ئەوەی نیازی بە نەوت و نەوتچی هەبێت. هێزی ڕۆشـــناییەکەی چەند ئەوەندەی فانۆسەکان بوو.

ئەمە بابەتێکی دەرئاســـا بوو لای ئەمان. لەبارەشـــیەوە چەندین شـــێوە لێکـدانەوەیـان دەکرد. هەر تـاقمێکیش لە ڕووانگەی ئەو زانیارییانەوە شیکاریان دەکرد کە لەسەری ڕاهاتبوون.

گۆڤاری (العرب) کە ئەوســـا لە عێراق بڵاو دەبوویەوە، ناوەڕۆکی ئەو مونـاقەشـــانەی خەڵکی بڵاو دەکردەوە کە لە بـارەی گڵۆپی کـارەبـاییەوە دەیـانکرد. تـاقمی وا هەبوون کـارەکەیـان بە جنۆکەدا هەڵدەواســی و دەیانوت: ئینگلیز توانیویەتی جنۆکە بۆ خۆی ڕام بکات و تـاقمێکی دیکەش دەیـانوت: ئەم کـارەبـایە بە لەدایکبوون لەداییـک دەبێـت هەر وەک ئەوەی نێرێـک و مێیەک پێـک دەگەن و وەچە دەخەنەوە.

گڵۆپە کارەباییە مێیەکان ئەوانەن بەســـەر عەموودەکانەوە دانراون و نێرەکانیش بەدەستی ئینگلیزەوەن و هەرکات بیانەوێت لە مێیەکانیان دەپەڕێنن.

تاقمی ســـێهەم دەیانوت: ڕووناکیی کارەبایی لە هەورەبریســـکەوە ئینگلیز توانیویەتی زەخیرەی بکـات و بیکـاتە نو گڵۆپەکـانەوە. چوارەمیش دەیانوت: لە دەریاکاندا باڵندەیەکی ڕووناک هەیە، ئینگلیز هاتوون و ئەوەیان بۆ خزمەی خۆیان ڕام هێناوە.

ئەو قســە و باســانەی گۆڤاری (العرب) لە ژمارە ٢ـــــی تشـرینی دووەمی ١٩١٧ بڵاوی کردووەتەوە، پێـدەچێـت هەر زادەی خەیـاڵی هەواڵنووسەکە بێت، بەڵام لەگەڵ ئەوەشدا هێندەی من گوێم لە قسە و باسی خەڵکی بووبێت، شێوەی بیرکردنەوەکەیان مەگەر کەمێک، ئەگینا زۆر لەوە بەدوور نەبوو.

وەبیرمە یەکەمجار کە پانگەی کارەباییم بینی ئاوا بەدەوری خۆیدا خول دەخوات، هەڵەوداوان خۆم گەیاندەوە لای باوکم و لە هۆکەیم پرسی! وەڵامەکەی زۆر لەگەڵ ئەو شێوە وەڵامانەدا جیاواز نەبوو کە لە دەمی خەڵکم لە قاوەخانە دەبیست، بۆچی؟؟؟

لەناو ئەو پرسیارانەی مێشکی مەردوومەکەی سەخڵەت کردبوو: بۆچی ئەو فەرەنگە کافرانە دەرەقەی دروستکردنی وەها شتانێک دێن لە حاڵێکا موسوڵمانان توانایان زفتە؟ بۆ وەڵامی ئەم پرسیارە، خودا کردی و ئێوارەیەکیان لەگەڵ باوکم چووینە قاوەخانە و باس و خواسی ئەم پرسیارە قاوەخانەکەی قانگ دابوو.

یەکێک لە ئامادەبووان هەوڵی دا بابەتەکە بەم چەشنە شیکار بکات: ڕازی ئەم گشتە شتانە هەموویان لە قورئان و فەرموودەی پێغەمبەر و ئیمامەکاندا هەیە، بەڵام موسوڵمانان لێی بێئاگان و کافران هاتوون دەیدۆزنەوە و لێی دەکۆڵنەوە و ئەم ئەنجامە زانستییانەی تێدا دەردەهێنن.

ئەم ڕایە بەلای هەندێکیانەوە پەسەند نەبوو، بۆیە یەکێک قسەکەی لەدەم وەرگرت و ووتی: فەرەنگەکان ئەهلی دنیان، بۆیە ئیبلیسیش لە دنیاکەیاندا یارمەتییان دەدات و ئیلهامی نهێنیی شتی لەو شێوانەیان دەخاتە مێشکەوە. بەڵام موسوڵمانان ئەهلی ئاخیرەتن و هەر ئاخیرەتیشیان بۆ باشترە لەم دنیا فانییە.

یەکێکی دیکە هەڵیدایە و وتی: فەرەنگەکان زینازادەن.. ئەوەتا ژنەکانیان ڕووت و قووتن و تێکەڵاویی پیاوی بێ دین و شەرەف دەکەن. دیارە ڕۆڵەی زیناش وەک شەیتانن و زۆر زیرەکن. هەر ئەوەش نهێنیی داهێنان و دروستکردنە سەرسوڕهێنەرەکانیانە.

ئەم جۆرە چەلەحانێیانە زۆری جیاواز نییە لەو شتانەی کە گۆڤاری (العرب) لەبارەی کارەباوە باسی کردبوو (وەک تۆزێک لەمەوبەر

باسمان کرد) که مرۆڤ هەر بەتەنها لە ڕێگەی بابەتە کۆنەکانەوە [خو پێوەگیراوەکانەوە] لە شتە نوێیەکانیش تێدەگات.

بە شێوەیەکی گشتییش عەقڵی مرۆڤ ناتوانێت بەرەهایی لە شتێک بگات، بەڵکوو لە سۆنگەی زانیاری و چەمکەکانەوە کە خوی پێوە گرتوون. ئەم نەریتە تەنها بە ڕەشەخەڵک تایبەت نییە، بەڵکوو زانایان و فەیلەسوفانیش دەگرێتەوە.

لەبارەی (لۆرد کلڤن[4])ـی زاناوە دەگێڕنەوە: ئەو کاتەی بیستبووی فرۆکە دروست کراوە، نکۆڵیی کردووە و وتوویە: (فڕاندنی شتانێکی لە هەوا سوکەڵەتر لە ڕووی مادییەوە ئەستەمە و ببڕای ببڕ مرۆڤ ناگاتە ئەو توانا و دەرەقەتە).

ئەم هەڵوێستەی کلڤنی زانا هیچی لە هەڵوێستەکەی باپیری ڕەحمەتیم جیاواز نییە ئەو دەمەی دەنگوباسی عەرەبانەی فڕیوی بۆ یەکەمجار بیستبوو.

[4] - لۆرد کیلڤن : زانایەکی سەدەی نۆزدەیە کە لە نێوان سالانی ١٨٢٤ تا ١٩٠٧ ژیاوە. یەکەم کەس بووە کە ووشە داینامیکە گەرمی (Thermodynamics) بەکار هێناوە. هەروەها پێوانەکردنی (پلەی کێلڤن)ـی داهێنا کە یەکێکە لە یەکەکانی سیستەمی نێودەوڵەتی یەکە.

٢

عوسمانلی گێلیۆرلەر

عوسمانییەکان دێنەوە

ئینتیحادییەکان هەوڵیاندا (پیاوە نەخۆشـــەکە) ببوژێننەوە و نەهێڵن بمرێت و توشیان بە توشی جەنگێکەوە کرد و خۆیان و ئەویشیان تیا بردا!

ســــەربازە تورکەکان بەهۆی دواکەوتنی موچەکانیان لە دەوڵەتی باڵاوە بازاڕیان دەڕووتاندەوە!

پارە عوســــمانییەکە کاغەزێکی بێ بەها بوو؛ تەنانەت بازرگانەکان داوایان لە کڕیارەکانیان دەکرد کاڵاکان بەخۆڕایی بەرن!

پـاش کەوتنی بەغـدا لەســــەر دەســــتی ئینگلیز، لەنـاو خەڵکیـدا دەنگوبـاســــێـک بڵاو بوویەوە کە نـاواخنەکەی بریتی بوو لەوەی (عوســـمانلی گێلیۆرلەر) واتە عوســـمانییەکان بەم نزیکانە دەگەڕێنەوە عێراق و ئەوانەشی دەهۆڵیان بۆ ئەم دەنگوباسـە دەکوتا، ئەوانە بوون کە بیر و بەرژەوەندێکیان لە سەردەمی عوسمانییەکان و گەڕانەوەیاندا هەبوو. ئەمـانە نـازنـاوی (گێلیۆرلەر)یـان پێوە درابوو کە لە زمـانی تورکیدا بە واتای دێنەوە (دەگەڕێنەوە) دێت.

من لەو ســەردەمەدا خۆم بە کۆکردنەوەی ســککەی عوســمانییەوە ســـەرقاڵ کردبوو کە چیدی لە بازاڕدا قیمەتیان نەمابوو. دەشـــچوومە

لای خزم و خویشـــــان و لەویش ســــۆراخم دەکرد و برێکم جەم کردبوویەوە کە کەمیش نەبوو.

رۆژێکیان لە دوکانەکەی باوکم دانیشـتبووم، رێبوارێک بە بەردەم دووکـانەکەدا تێپەڕی و مزگێنیی گەڕانەوەی عوســـمـانییەکـانی- بۆ عێراق- دەدا. گورجێ باوکم ئاورێکی بەلادا دامەوە و پرســـیاری ئەو برە ســـکەیەی لێ کردم کە جەمم کردووەتەوە و وتی: کە ئەوان گەڕانەوە، سودێکت پێ دەگەیەنن. بەو قسەیە زۆر دڵخۆش بووم بەڵام دڵخۆشـــییەکە هەدای نەدام و ســـوودێکی ئەوتۆی پێ نەگەیاندم کە تێبینی ئەو ململانێ دەروونییەی دڵی بـاوکمم لەنێوان عوســـمـانی و ئینگلیزدا دەکرد.

ئەو لەلایەکەوە زۆر ئیمانداربوو و پەرستشـێکی زۆری دەکرد کە دەبوو سـۆزی بەلای عوسـمانییەکاندا بجۆشـێت؛ دڵەکەی تریشـی ئەو ئازارانەی نیشـان دەدا کە لە سـەردەمی عوسمانییەکاندا چەشتبووی و ئەو ڕقەی بێدەنگ لە خۆیدا ئەسپەردە کردبوو.

ڕاســـتییەکەشـــی ئەوەبوو: زۆرینەی خەڵکەکە لەو بابەتەدا وەک بـاوکم بوون و بەدەســـــت ئەو مقۆ مقۆ دەروونییەوە دەیـاننـاڵانـد. هەیانبوو لایەنە دینییەکە زاڵتر بوو و هەشیانبوو بە پێچەوانەوە.

لە نموونەی ستەمی عوسمانی

ستەم لە سـەردەمی عوسـمانییەکاندا گەیشتبوویە سنور و ئاستێک کە لە هیچ ســـــەردەم و ڕۆژگـارێکـدا پێی نەگەیشـــتبوو°. دەوڵەتی

° - دکتۆر وەردی لێرەدا مەبەسـتی پێ ئەو سـەردەمەی خۆیان بووە کە تێیدا ژیاوە و باوانی بۆیان گێڕاوەتەوە. و خۆی بۆ خۆی شایەتی هیچ سەردەمێکی دیکە نەبووە تا بەراوردیان بکات. بۆیەش هەندێک لە رەخنەگران ڕەخنە لە دکۆتر وەردی دەگرن

عوســـمانی بەر لە جەنگی یەکەمی جیهانی، بەهۆی پیری و خراپییەوە بە (پیاوە نەخۆشەکە) ناوی دەرکردبوو. ئەدی ئیتتیحادییەکان ویستیان گیانێک بە بەریدا بکەنەوە و شـەڕ و گۆلمەزێکیان کرد بە ڕیشـییەوە و خۆیان و ئەویشیان توشی فەرتەرات کرد.

لە منداڵیمدا زۆرم گوێ لە خەڵکی دەبوو باســی ســتەم و گەندەڵیی فراوانی ســــەردەمی عوســــمانییان دەکرد. کە دواتریش هەندێک لە یاداشـــتی کەســـــە هاوچەرخەکانم خوێندەوە کە تێکەڵاویی دۆخ و ســـــەردەمەکەیان کردبوو، دەمبینی زۆر جیاواز نین لەو قســـــانەی ڕەشەخەڵکەکە لە کۆڕە تایبەتەکانی خۆیاندا دەیانکرد.

خاڵە ڕەشـــەکانی دەوڵەتی عوســـمانی زۆرن و ژماردنیان کارێکی چەتوونە. بەڵام لێرەدا بەپێی ئەوانەی بیســـتوومن لە خەڵکەوە، یان لە یاداشتی خەڵکییەوە خوێندوومنەتەوە، باسیان دەکەم:

ئەمەش چەند نموونەیەکە:

دەوڵەتی عوســـــمـــانی بە شـــێوەیەکی ڕێــک و پێــک موچەی فەرمـانبەرەکـانی دابەش نەدەکرد. جـاری وا هەبوو مـاوەیەکی زۆر تێـدەپەڕی بەبێ ئەوەی هیچ موچەیەکیـان لە دەوڵەتەوە پێ بگـات. ئەوەش وای کردبوو هەندێک جار ســـەربازەکان پەلاماری بازاڕ بدەن و بەدەستی بەتاڵ نەگەڕێنەوە و ئەم کارەشیان ناو نرابوو (فەرهوود). فەرمـانبەرانی دەوڵەتیش ڕاهـاتبوون هیچ کـارێـک بەرەو پێش نەبەن

کە کاتێک بیهەوێ بەڵگە بۆ شـتێک بهێنێتەوە، پشـت بە کۆمەڵێک داتای نادروسـت و گشتێنراو دەبەستێت و دواتر بەڵگەکاریی نوختەی وردتری لێ دەکات. وەرگێڕ

مەگەر دوای ئەوەی خاوەن کارەکان بەرتیلی پێویستیان بە ڕاستەوخۆ یان ناڕاستەوخۆ دەخستە مشتیانەوە.

مادام (دیو لافرا) لە یاداشتەکانیدا ئەو شتانەمان بۆ دەگێڕێتەوە کە لە گەڵ مێردەکەیدا سـاڵی ١٨٨١ چوونەتە بەسـرە. ئەو باسـی ئەو شـوێنە دەکات کە گەشـتیارەکانیان تێدا کەرەنتینە دەکرد کە لە دەرەوەی عێراقەوە دەهاتنە ناو عێراق. باسی ئەوە دەکات ئەمان چۆن توانیویانە هەڵبێن. پاشـان باسـی خەڵکی بەسـرە دەکات کە چۆن فەرمانبەرەکانی سـەر کەرەنتینەکە ببونە ڕاوچیی پارە بەسـەر خەڵکە گەشتیارەکەوە.

بە بەرتیل خەڵکەکەیان ئازاد دەکرد، یان دەسـتیان بەسـەر کەل و پەلەکەیدا دەگرت یان خۆراکی بەسـەرچوویان بە نرخی گران پێ دەفرۆشتن.

لە دەمی جەنگدا دەوڵەتی عوسـمانی دراوێکی کاغەزی بەناو (نەوط)ـەوە دەردەکرد کە خەڵکەکە بەدەستییەوە ڕەنج بە خەسار ببوون. بەهاکەی لە بازاڕدا یەکسـان بوو لە یەک لەسـەر چواری بەها فەرمییەکەی. جاری وا هەبوو فەرمانبەرێک یان نەقیبێک دەچوویە بازاڕکردن و دراوێک لەو دراوانەی بە فرۆشـیار دەدا تا نرخەکەی هەڵگرێت و باقییەکەی بۆ بگەڕێنێتەوە.

فرۆشـیاریش دۆشـی دادەما و نەیدەزانی چی بکات! ناچار بوو کاڵاکەی بدات و باقییش بگەڕێنێتەوە بۆ کڕیارەکە کە سـەرەنجام ئەم زەرەری دەکرد. ئیدی فرۆشـیار ناچار بوو تکا لە کڕیارەکەی بکات کاڵاکە بەخۆڕایی یان بە قەرز ببات کە کەی توانی ئەوکات پارەکەی بۆ بگەڕێنێتەوە.

سـەربازیی زۆرەملێ یەکێک بوو لە هەرە ناخۆشـترین شـتەکانی ئەو سـەردەمە. هەر بنەماڵەیەک کەسـێکی لێ بە سـەرباز بکرایە، ئیدی

شـین و رۆڕۆیان دەگەیشـتە کەشـکەشـانی فەلەک. ئەمان لەوە دڵنیا ببوونەوە کە هەرکەسێکیان لێ ببرێت، یان لە سەرمان دەبێتە شەختە، یان لە برسـان دەتلێتەوە، یا بە برینداری نەرم نەرمێ گیان دەسپێرێ. ئەوان ئەزموونیـان لەگەڵ ئەو جەنگەی پێشـــتردا هەبوو کە دەوڵەت توشـــی ببوو بە توشـــییەوە و خەڵکێکی زۆر و زەوند تیاچوون و فەوتان.

کێشـەش لە سـەربازگەکاندا ئەوەبوو: لەسـەر بنەمای یەکشـانی و دادپەروەری مامەڵەیان لەگەڵ سەربازەکاندا نەدەکرد. بەرتیل و واستە ڕۆڵێکی زۆر کارایان دەگێڕا. تەنها کوڕە هەژاریماڵبەکۆڵ سەربازیی بۆ دەردەچوو؛ ئیدی بەچە زەنگین و وڕە ئاغا و قەراڵ بە جۆرێک لە جۆرەکان بەر لێبووردن دەکەوتن.

فەرمانگە دەوڵەتییەکان ناچار بوون دەســـت بەســـەر هەندێک کەلوپەلی مەردوومـدا بەنـاوی (پێـداویســتیی جەنـگ) بگرن و لە بەرانبەردا قەواڵەیەکیـان دانێ کە پاش تەوابوونی جەنگ نرخەکەیـان دەدرێتەوە. بەڵام لە ســـۆنگەی ئەو ئەزموونە زۆرانەی هەیـانبوو، تێگەیشتبوون کاتێک چاویان بەمانە دەکەوێتەوە کە وشتر هێلکە بکات.

ئەوەشـــی بۆ زیاد بکەین ئەو کەســـانەی بەم کارە هەڵدەســـتان، شتیان بۆ خۆشیان بە شێوەیەکی زۆر ئابڕووبەرانە کۆ دەکردەوە.

لە دوودڵیدا

ئەم چەرمەســـەری و نەگبەتییانەی دامەنی مەردوومەکەی گرتبوو، وای لێکردبوون لە بەرانبەر دەوڵەتی عوسمانییدا تووشی دوودڵی ببن. دڵێکیـان بەلای ئایین و پاڵنەرە دینییەکەدا دژی کافران و جەنگان لە

دژیان؛ دڵەکەی تریشـــیان ویســـتێکی دنیایی پاڵی پێوە دەنان ڕقیان لە عوسمانییەکان بێت و حەز بکەن کافران باو بستێنن بەسەریاندا.

شـــایەنی باســـە، ئەو زانایانەی بانگەوازی جیهادیان دەکرد، هەر بەوەندەوە نەدەوەســتان بانگەوازەکە بکەن و تەواو، بەڵکوو خۆشـیان لە پێشـــی پێشـــەوە دەچوونە بەرەکانی جەنگ و ئەمەش وای لە زۆر ســـەرباز کردبوو توشـــی ململانێی دەروونی ببن و نەزانن چی بکەن. ئایا وەڵامی ئەو بانگەوازە بدەنەوە بۆ مەرگ لە پێناو خودادا یان لە کوشتن لەپێناو دەوڵەتێکی ئاوەها گەندەڵدا هەڵێن و چیدی سەربازییش نەکەن؟!

لە بەشـــی پێشـــوودا بینیمان چۆن نەجەف بێفەرمانیی خۆی بۆ دەوڵەتی عوســـمانی لە کاتی جەنگدا دەربڕیبوو و ببوویە هەوارێکیش بۆ ئەو کەسانەی لە سـەربازی و جەنگ هەڵدەهاتن. سـەرەڕای ئەوەی نەجەف ئەوسـا و ئێسـتاش سـەنتەرێکی دینیی گەورە بوو. زاناکانیشـی پێشەوایانێک بوون کە پێشەوایەتیی بزووتنەوەی سەرخستنی دەوڵەتی عوســـمانییان دەکرد لە جەنگدا. بەڵام پێم ناڵێین چۆن تەبایی لەنێوان ئەم دوو دژییەدا دەکرێت؟؟

پاش قەیرێک هەلم بۆ ڕەخســا و لەو بارەیەوە پرســیارم لە باوکم کرد. گەر بیرتان بێت، پێشـــتر وتم باوکم یەکێک بوو لە هەڵاتووەکان بەرەو نەجەف و لە هەمان کاتیشـــدا یەکێک بوو لە دیندارەکان کە لە هەموو شتێکدا شوێنپێی زانایانی ئاینی هەڵدەگرت.

وەڵامەکەی بـاوکم ئەوەبوو: دەوڵەتی عوســـمـانی لە ڕوواڵەتـدا دەوڵەتێکی ئیسـلامی بوو بەڵام لە ناوەوەڕا نەئـــــ. ئەوجا دەسـتی بە باســی ئەو نەگبەتی و تاڵی و ترشـیانە کرد کە ئەو و هەزارانی وەک ئەو بەدەســـــت ئەو دەوڵەتە بەنـاوی بێ نـاوەڕۆک ئیســـلامەوە چەشـــتوویانە. وتیشـــی: کوڕە زەنگین و بەگەکان لە ســـەربازی دەبەخشـران یان دەخرانە شـوێنێکی بێ خەتەرەوە. ئەوسـا ڕووی تێ

کردم و وتی: ئایا دەتەویت خۆم لە پێناو دەوڵەتێکدا بەکوشت بدەم کە جیاوازی لەنێوان گەلەکەیدا دەکات؟ تۆ وەرە دەوڵەتێکی ڕاستەقینەی ئیسلامیم پێ نیشان بدە، ئەوجا ببینە چییان بۆ دەکەم؟

ئەو تەفسیرەی کە لە باوکمم بیست، وەک چارەسەری کێشەی ململانێ دەروونییەکەیە کە باوکم و چەندانی وەک ئەوی پێوە دەتلایەوە.

هەر ئەو پرسیارەی کردم نابووم بە تەنگەی باوکمەوە، دام بە تەنگەی یەکێکیش لە مامۆشتا ئاینییەکان کە دەچوونە جیهاد و بانگەوازیان بۆ تێکۆشان دەکرد، بەڵام وەڵامەکەی ئەو جۆر و ڕەنگێکی دیکەی هەبوو. لە بڕوای ئەودا، ئەو زانایانەی هەستاون بە بانگەوازی جیهاد، هەستاون بە ئەرکێکی شەرعی خۆیان کە ئاینەکەیان داوایان لێ دەکات پشتگیری دەوڵەتی عوسمانی بن کە نوێنەرایەتیی ئیسلام دەکات دژی کافران و ئەرکی سەرشانیانە پشتیان لە هەموو کاتێکدا بگرن.

دەبێت ئەوەش تێبینی بکەین کە زانایانی ئاینی بەدەست دەردی سەربازییەوە وەک ئەو خەڵکە نەیانناڵاندووە، بەتایبەتی خەڵکە ڕەش و ڕووتەکە. ئەوان لە سەربازی بەخشرابوون. ئەوان کاتێکیش دەچوونە مەیدانی جەنگیشەوە، لەو شوێنانە بەدوور بوون کە تۆپ و زرم و کوتی بەر دەکەوت. دەوڵەت پلە و پۆستی باشی بە خۆیان و ئەوانەش دەدا کە لێیانەوە نزیک دەبوون. هەر ئەمەش هۆکاری ئەوەبوو خەڵکێکی زۆریان پێوە دەلکا تا لە خزمەتی سەربازی دوور بکەونەوە.

باوکم شتێکی بۆ گێڕامەوە کە پەیوەندی بەم مەسەلەیەوە هەیە و پوختەکەشی: ئەو کاتەی خزمەتی سەربازیی لەسەر پێویست کرا، ئەو و ئەوانەی لەگەڵی بوون، چوونە مەیدانێکەوە لە بەغدا تا گوێ بۆ وتارێکی دینی بگرن کە لە لایەن قازیی بەغداوە پێشکەش دەکرا. لەوێ بیستیان قازی وتارێکی پاراوی لەسەر واجبێتیی بەخشینی گیان و

خوێن لە پێناو ئایین و دژی کافراندا خوێندەوە. ئەوجا باوکم دەیگوت: ئێمەش سـوور دەمانزانی ئەم مەلایە واسـتە بۆ خزم و خوێش و دەر و دراوسێکانی خۆیان دەکات تا لە خزمەتی سەربازی ببەخشرێن.

مانای ئەم قسـەیە ئەوەیە: ئەو مەلایە داوا لە کوڕی خەڵکی دەکات خۆیان لەپێناو خودادا بەکوشـت بدەن، کەچی لەولاوە بۆ کوڕ و خزم و ئامۆزاکانی خۆی شەفاعەت دەفەرموێت و لە خزمەتیان دەبوورێت... لەپای چی؟

٣

بەهەشت خانی جغان نییە؟

لە بەشـــەکانی پێشـــوودا باســـی ئەو بیرەوەرییانەم کرد کە هی سـەردەمی منداڵی و مێردمناڵیم بوون کە سـەردەمێکی نائاسـایی بوو بۆ خەڵکی، چونکە شـتانێکیان دەبینی پێی ڕانەهاتبوون و پرسـیاریان لەبارەوە دەکرد و مشـتومڕیان سـاز دەکرد. بەم بۆنەیەشـەوە توشـی ململانێی دەروونی دەبوون.

لێرەدا پێویسـتە ئاماژە بەو دۆخە کۆمەڵایەتییە نائاسـاییەش بکەم کەتێیدا گەورە بووم و بوویە هۆی لەدایکبوونی چەندین پرسـیار و ململانێی دەروونی لە سەرمدا.

لەم بەشـەدا هەوڵ دەدەم قسـە لەبارەی دۆخی ماڵەوە و گەڕەک و شارەکەم بکەم کە ئایا زۆر و کەم چەندە کاریگەرییان لەسەر بنیاتنانی کەسایەتییم هەبووە؟

دۆخی ماڵەوە

من تاقانەی دایک و باوکم بووم. نۆ خوشـک و برام لە کاتی لەدایکبوونیاندا بە ماوەیەک، گشـتیان وەفاتیان کردووە. لەو دەمەدا مردنی منداڵ شـتێکی زۆر ئاسـایی بوو، بەتایبەتیش لە خانەوادە کەمدەستەکاندا.

ئێمە لەماڵێکی ئاسـاییدا دەژیاین؛ بەڵام ماڵەدراوسـێکەمان کۆشـک و سـەرایەکی هەرە گەورە بوو کە هی سـەرۆکی شـارەوانی (جەعفەر عەطفییە) بوو کە یەکێـک بوو لە دەوڵەمەنـدەکـانی شـــار و دەوڵەمەندترینشیان بوو.

ئەوەی شــایەنی بـاس بوو، دەروازەی مـاڵی ئێمە و هـاوســێ دەوڵەمەندەکەمان هاوبەش بوو. ئەدی هەندێک کەس کە دەیانبینی بەو دەروازەیەدا هـامۆشــۆ دەکەم، وایان دەزانی منیش دەوڵەمەندزادەم. بەڵام های لە ماڵی ئێمە و های لە ماڵی ئەوان.

بەڕێز جەعفەر ســێ دانە کڵفەتی ڕەشــپێســتی هەبوو. یەکێکیان لەگەڵ ڕەشـیەکەیدا قەڵەویش بوو و کاری چێشـت لێنانی بەسـەرەوە بوو.

دایکم بۆی باس کردبووم کە چۆن چۆنی لە ئەفریقا کە کچۆڵەیەک بووە فڕێنراوە و لە بازاڕی حیجاز فرۆشــراوە و کاک جەعفەریش لەکاتی حەجدا کڕیویەتی و هێناویەتییەوە لای خۆی.

دوو کەنیزەکەی دیکە، هێندەی ئەم ڕەش نەبوون و شـــتێکیش لە جوانی و قەشـەنگییان تێدا بوو. کاری ئەمان تایبەت بوو لەگەڵ خودی کاک جەعفەردا. مەسەلەن دەست هێنان بە شان و ملیدا.

بەڕێز جەعفەریش وەک ســەرباقیی کەســە دیارەکانی ناوچەکە، هونەری خۆ نزیککردنەوە لە دەســەڵاتدارەکان باش شــارەزا بوو. ئەوەش هونەرێکی گرنگ بوو بۆ کەســە دیار و ناســراوەکانی ئەو ســەردەمە. کە ئینگلیزیش هـاتن، هێنـدەی دەڵێی یەک و دوو، کـاک جەعفەر بەیعەتی دانێ و خەڵات و سەوقاتیی گەورە و گرانی پێشکەش کردن. لە خەڵکم بیستەوە، پێشتر ئەم کارەی لەگەڵ عوسمانییەکانیش کردبوو.

منداڵانی کۆلان، سـەرانی ئینگلیزمان دەبینی دەهاتنە ماڵەکەی کاک جەعفەر یان بێستانی نزیک ماڵەکەی و ئێمەش بە دەوروخولی سەیارەکانیاندا هەڵمان دەچیزکاند و لەناو میوانەکانیشدا ژنێکی ڕەقەکاری بەرزەمان دەبینی کە دواتر زانیمان ناوی (مس بێل) کە سکرتێری مەندوبی سامی، بەشی ڕۆژهەڵاتەکەی بوو. خۆم چاوم لێبوو دەچوویە ماڵی کاک جەعفەر و لەگەڵ دوو کچەکەیدا بە عەرەبی قسەی دەکرد و بە دەمیانەوە پێدەکەنی.

کاتێک دواتر یاداشتەکانی (مس بێل)م خوێندەوە، دیتم ڕێزێکی تایبەتی کاک جەعفەری لا بووە و بە یەکێک لە پشتیوانە گەورەکانی ئینگلیز لە عێراقی زانیوە. ئەو بیری چووە ئەم کاک جەعفەرە پێشتریش یەکێک بووە لە هەرە پشتیوانە گەورەکانی عوسمانی. یان زانیویشیەتی و وەک دەڵێن، خۆی لێ بوواردووە.

سەیری خۆش لەوەدا بوو، کاک جەعفەر و کۆمەڵێکی دیکە لە سەرانی نیشتمان، بۆ خۆحافیزی لە سەرکردە عوسمانییەکان کە بەدەستی ئینگلیز ڕووخابوون، چووبوون و پێشیان وتبوون: ئێمە دوای ئێوە ستەم و چەرمەسەری دەبینین. لە خودامان داوایە بەسەر کافراندا سەرتان بخات و دووبارە بگەڕێنەوە.

هەر ئەم سەرکردانە چوونە پێشوازی سەرکردە ئینگلیزەکان دوای گرتنی بەغدا و تەواو پێچەوانە دەدوان و قسەکانی یەک ڕۆژ پێشتریان بیر چووبوویەوە کە بە عوسمانییەکانیان وتبوو.

ئەمەی لەکوێوە با هەڵکات، لەوێوە شەن بکەیت، لە نەریتی ئەوسای ئەو خەڵکەدا شوورەیی نەبووە، بەڵکوو نەریتێکی خوپێوەگیراو و پەسەندی لای زۆرێک لە خەڵکەکە بووە.

شایەنی باسە، ئەم گەورانەی کە خۆیان لە دەسەڵاتدارەکان نزیک دەکردەوە، هاوکات لە بەرانبەر خەڵکە ڕەش و ڕووتەکەدا یان ئەوانەی

پێگەی کۆمەڵایەتییان لەمان خوارتر بوو، فوویان کردبوویە خۆیان و خۆیان بە گەورە دەزانی. ئەمەش بەتەواوی لە هەڵسوکەوتەکانی کاک جەعفەردا دەرهەق بە هەژار و دەر و دراوسێ دەبینرا.

ئەو دۆخەی کە خەڵکی بۆ ماوەیەکی زۆر تێدا مابوویەوە، کارێکی کردبوو، هەمووان بۆ لە خۆیان سەرووتر پان بکەنەوە و ماستاو بکەن و دەرهەق بە خواری خۆشیان، هەرچی کیبر هەیە خەرجی بکەن. لە خۆنزیککردنەوەکەیدا بەرژەوەندیی خۆی دەپاراست و لە بە کەم تەماشاکردنەکەشیدا پارێزگاری لە پێگە کۆمەڵایەتییەکەی دەکرد.

بارودۆخی کۆڵان و گەڕەک

ماڵمان کەوتبوویە نێوان دوو گەڕەکی لێک جیاواز لە ڕووی کۆمەڵایەتی و بەها کۆمەڵایەتییەکانەوە. ئەوانیش گەڕەکی شێخان و ئەنبارییەکان بوو. دەروازەی ماڵەکەمان بە ڕووی گەڕەکی شێخەکاندا لە کاتێکدا پەنجەرەی پشتەوەمان بە ڕووی ئەنبارییەکاندا ئاوەڵا بوو. منیش تاوێ لەگەڵ شێخییەکان و تاوێکیش لەگەڵ ئەنبارییەکاندا گەمەم دەکرد.

جیاوازییەکی زۆر لەنێوان بەها کۆمەڵایەتییەکانی ئەم دوو گەڕەکەدا هەبوو. گەڕەکی ئەنبارییەکان بابەتی تۆڵە و ژنانی دانەپۆشراو و ئابڕوو شۆردنەوەیان تێپەڕاندبوو، لە کاتێکدا گەڕەکی شێخەکان ئافرەتان زۆر بە توندی خۆیان دادەپۆشی و تاک و تەرایەکیش ئابڕوو سڕینەوە و تۆڵەی تێدا مابوو.

هۆکاری جیاوازیی نێوان ئەو دوو گەڕەکەش دەگەڕایەوە بۆ ئەوەی: ئەنبارییەکان ماوەیەکی کەم بوو لە کازمیە نیشتەجێ ببوون کە پێشتر لە کەنارەکانی ئەنبار کە دەکەوتە سەر فورات نیشتەجێ

ببوون و ناوەکەشیان هەر لەوەوە هاتبوو. هەر بۆیە دەستیان بە بەها خێڵەکییەکانی خۆیانەوە گرتبوو.

گەڕەکی ئەنبارییەکان تاکە گەڕەک نەبوون کە بەم تایبەتمەندییە ناسرابن؛ گەڕەکی هاوشێوەی دیکەش لە بەغدا هەبوون. ڕاستییەکەی ئەوەبوو، زۆرینەی گەڕەکە کەنارییەکانی بەغدا لە هەردوو لای کەرخ و ڕەسسافەوە هەمان شێوە و نەریتیان هەبوو. ئەمان ئەوانە بوون کە دوای تاعوونەکەی ساڵی ١٨٣١ -کە دای لە بەغدا و کازمییەی سێ یەکی خەڵکەکەی لەناو برد- مابوونەوە.

یەکێک لەو جیاوازییانەی لەنێوان ژنانی ئەنباری و ژنانی گەڕەکەکانی دیکەی کازمییە سەرەنجی ڕادەکێشام ئەوەبوو: ژنە ئەنبارییەکان بەو شێوەی خێڵەکی خۆیان سافیرە بوون کە ئەوەش ئەوەیە ئیسلام داوای دەکات. واتە دەرخستنی رووخسار و دوو دەست. بەڵام ژنانی گەڕەکەکانی دیکە، لە کاتی چوونە دەرەوەدا دوو عەبایان دەهێنا، یەکێکیان بۆ سەر شانیان و ئەوی دیکەش بۆ سەر سەر کە تەنها درزێکی بارێکی تێدا دەمایەوە و لەوێوە دەرەوەیان دەبینی.

دانەپۆشراویی ژنە ئەنبارییەکان وەک دانەپۆشراویی ژنانی دەرەوەی شار بوو، کە لە بەرانبەریدا شۆڕدنەوەی ئابڕوو هەبوو. واتە نەریتی ژن کوشتن لەو کاتەی گومانی ڕەوشتی لێ دەکرا. ئەم نەریتە لە گەڕەکەکانی تردا بەو شێوەیەی لای ئەنبارییەکان باو بوو، باو نەبوو.

ڕۆژێکیان ژنێک لەو ژنانەیان ناوبانگی باشی لێ بڵاو نەبووبوویەوە، کەسیشی نەبوو بیکوژێت تەنها برایەک نەبێت کە هێندە منداڵ بوو، هێشتا شەیتانی نەبووبوو، واتە باڵغ نەبووبوو. گەورانی گەڕەک کۆبوونەوەیەکیان ساز کرد و تێیدا هەموو یارمەتییەکیان بۆ کوڕەکە ڕەچاو کرد. ئەویش کە کارەکەی تەواو کرد و خۆی ڕادەستی

پۆلیس کرد و دواتر دادگا ئازادی کرد و گەڕایەوە و، خەڵکەکەش بەچاوی ڕێز و یارمەتیی زۆرەوە تەماشایان دەکرد.

سەیر و سەمەرەی گەڕەکی ئەنبارییەکان ئەوەیە، ژنەکە خۆی لەسەر شێوەی قەراخشارییەکان پۆشاک لەبەر دەکات، کەچی کچەکەی تەواو داپۆشراوە و ئەمەش تومەز شوی بە کوڕی گەڕەکەکەکانی دیکە کردووە. پاش قەیرێک، نەوەی ژنەکەم بینی بە دانەپۆشراوی، بەڵام دانەپۆشراویی هاوچەرخ نەک قەراخ شاری و ئیسلامییەکە. واتە قوڵە ڕانەکانی و گەردەنی، ئەوە بێجگە ڕوومەتی کە بەدەرەوە بوو. ئەویش وەک کچانی سەردەمی خۆی ملی بۆ ئەم شەپۆلە نوێیە کەچ کردووە و بیری دایک و نەنەی خۆی نەماوە ئەوان چۆن بوون.

ئەم گۆڕانکارییە لە دۆخی ژناندا، بە گشتی ئەو گۆڕانکارییانەمان نیشان دەدات کە عێراق بەخۆیەوەی بینیوە. ئەم گۆڕانکارییانەش دەبێت پڕ بێت لە کێشە و گۆڵمەز هەروەک لە بەشەکانی داهاتوودا دێینە سەر باسیان.

بارودۆخی شار

ناوچەی کازمییە، ئەو شوێنەی تێیدا گەورە بووم، نزیکەی پێنج میل لە باکوری بەغداوە دوورە. لە نێوان کازمییە و بەغداشدا عەرەبانە لەسەر سکە دانراون کە ئەسپ ڕایان دەکێشن و پێیان دەگوترێت (ترامواى) کە بڕینی مەوداکەی چل خولەک دەخایەنێت.

کاتێک بەراوردی کازمییە و بەغدا لە ڕووی کۆمەڵایەتییەوە دەکرێت، بۆشاییەکی زۆر دەبینرێت. کازمییە شوێنێکی پیرۆز و مەزارێکی پیرۆزی شیعەیە و خەڵکی لە گشت لایەکەوە سەردانی دەکەن. زانا و دەرسخانەی زۆری تێدایە. بەڵام بەغداد لەگەڵ ئەوەشی

پایتەختی ولات بوو، سەنتەرێکی شارستانییەت و بیر و دەزگا هاوچەرخەکانیش بوو.

کازمییە یەکێکە لە چوار زەوییە پیرۆزەکەی عێراق. هەرچەند لە سیانەکەی دیکە کەمێک جودایە چونکە لە بەغداوە نزیکە، ئەوەش وای لێکردووە ببێتە لانکەی ململانێی هەردوو جەمسەری هاوچەرخ و کۆن، یان ئایین و شارستانییەت. منیش وەک خۆم، زۆرم بەدەست ئەم ململانێیەوە چەشتووە.

ئەو دەمە دانیشتووانی بەغدا خۆی لە ٢٠٠ هەزار کەس تونند کردبوو، لە کاتێکدا دانیشتووانی کازمییە ١٥ هەزار بوون، خەڵکی کازمییە لەبارەی بەغداوە دەیانگوت: گەر فیل بەرێتە بەغدا ون دەبێت. خۆی دەنگوباس وا بڵاوە فیل ڕێگەی خۆی ون ناکات، بەڵام لەبەر قەرەباڵغی و فراوانییەکەی، تێیدا ون دەبێت.

لە منداڵییمدا باوکم بۆ سەردانی هەندێک لە جەواهیرفرۆشییەکان دەیبرمە بەغدا. ئەو دەمەش جەواهیرفرۆشییەکان هەموویان لە یەک خانێدا دەورە درابوون کە دەکەوتنە لابەلای ڕەسافە، نزیک پردی کۆن کە پێی دەگوترا (خانی جغان). خانێکی بەناوبانگ بوو و چەندین دوکانی تێدا بوو؛ بێجگە جەواهیرفرۆشی هیچ دوکانێکی دیکەی تێدا نەبوو و گش خاوەنەکانیشیان جوو بوون.

لە قسە زۆر باوەکانی ئەو سەردەمە ئەوەبوو دەیانگوت: (خۆ بەهەشت خانی جغان نییە). مەبەستیشیان لەو قسەیە ئەوەبوو: بەهەشت بۆ هەموو کەس کراوە نییە وەک ئەوەی هەرکەس بیهەوێت دەتوانێت خۆی بە خانی جغاندا بکات. بەڵکوو بەهەشت تایبەتە بە کۆمەڵێک کەسەوە.

خودا کردی و جارێکیان بۆم هەڵکەوت لە باوکم بپرسم: ئەو تاقمە کێن کە بەهەشت تایبەتە پێیانەوە؟ وەڵامی دامەوە کە (خۆمان). منیش

بڕوام بە وەڵامەکەی کرد. بەڵام پاش عەیامێک بۆم دەرکەوت، هەر تاقمێک لە هەر گۆشـەیەکی سـەر زەوییدا خۆیان بە خاوەنی ئەو مافە دەزانن. قورئانیش لەم بارەیەوە دەفەرموێت: (هەر بەرەیەک بەوەی لای خۆیەتی خەنییە).

باوکم پیاوێکی هەم ئیماندار و هەمیش پەرسـتشـی زۆری دەکرد- وەک پێشـتر ئاماژەم بەوە دا. سـەریشـی لەناو کتێبە پەرە زەردەکاندا بوو. دەمی پڕ لە ڕەخنە بوو بەرانبەر ئەم بیرۆکە هـاوچەرخـانە کە گومان لە بوونی خودا و توانای دەکەن. ڕا هاتبوو هەرکات باران بە لێزەمە تێی دەکرد، سـەری بەرەو ئاسـمان بەرز دەکردەوە و ئۆف ئۆفی دەکرد لە دەست ئەم فەرەنگییانە کە وتبوویان باران لە هەڵمە.

شایەنی باسە، هەر لەو ماوەیەدا کتێبێک لەلایەن زانایەکی ئاینییەوە نوسـرابوو بە ناونیشـانی (السـیف البتار علی الکفار لمن یقولون المطر من البخار) (شـمشـێری بڕەر دژی کافران، ئەوان دەڵێن لە هەڵمەوەیە باران). ڕۆژێکیشـیان بینیم کابرایەک بەر بیوویە گیانی کابرایەکی دیکە بە بیانوی ئەوەی وتبووی لە هەڵمەوەیە باران.

کێشـەی من لەوەدا بوو، هەر لە لاویمەوە لە ڕیزی فەرەنگییەکان بووم، ئەوانەی باوکم ڕەخنەی لێ دەگرتن. بەغداشـمان لێوە نزیک بوو؛ هەر ماوە نا ماوەیەک دەچووم و کتێب و گۆڤار و ڕۆژنامەم دەهێنایەوە. لە بەشەکانی داهاتوودا سەرەنجامی ئەم کارانە دەبینین.

٤

میر فەیسەڵ حوسێن لە بەغدا

شکۆمەندکردنی دەسەلات لە ڕۆژی غەدیر و دانرانی عەلی وەک جێنشین

مەلیک فەیسەڵی یەکەم بەدەست سیاسەتی ئینگلیزەوە دەینالاند و ئەوەش یەکێک بوو لە هۆکارەکانی جوانەمەرگبوونی

لە ٢٩ی حوزەیرانی ١٩٢١، میر فەیسەڵی کوڕی حوسێن گەیشتە بەغدا بەو مەبەستەی بکرێتە مەلیکی عێراق کە لەلایەن گەلەوە هەڵبژێردرابوو.

بەخێرهاتنێکی فرە گەورە و بەرفراوانی لێ کرا. بۆ ڕۆژی دواتر، مەلیک بە مەبەستی زیارەتی مەزاری پیرۆز، سەردانی کازمییەی کرد. لەوێش هەمدیس بەخێرهاتنێکی گەرمی لێ کرا. دوو ئاهەنگیشی بۆ گێردرا، یەکێکیان لە ماڵی سەیید موحەممەد حەسەن سەدر و ئەوی دیکەیشیان لە ماڵی حاجی عەبدالحسین چەلەبی. ئەدی هۆنراوە و وتاری بەخێرهاتنی هەمەچەشن هەر بەو شێوەیەی کە لەو سەردەمانەدا باو بوو، خوێنرانەوە.

کاک جەعفەر داخی زۆری خوارد کە مەلیک چووەتە ماڵی ئەو دووانە و ماڵەکەی ئەمی نەکردووە بە سێهەم. بۆ ئەو مەبەستە شکاتی حاڵی خۆی گەیاندە لای (مس بێل).

(مس بێڵ) له نامەکانیدا دەڵێت: سـەیید جەعفەر پەژموورده ببوو، هات لام و دەیوت: شـەرەفم لەبەردەم خەڵکەکەدا شـکێنراوە. ئەویش وەڵامی دابوویەوە: "نیگەران مەبە، هەستە و بچۆ داوەتی چایەکی بکە، منیش سوپاسالار و مەندوبی سامی دەنێرمە لات".

سـەیید جەعفەریش چۆن ڕێنمایی کرابوو، وای کرد و مەلیکیش بەدەنگ بانگێشـتەکەیەوە هات و چا خواردنەوەکەیان خسـتبوویە دەمەوعەسـری ١٦ی ئابی ١٩٢١. سـەیید جەعفەریش له شـیرینی و میوە و دیاریی گرانبەها که دواتر پێشـکەشـی فەیسـەڵ و مەندوبی سامی و سوپاسالار و بێگومان مس بێلیشی بکات.

دەنگوباس وا بلاو بوو، سـەیید جەعفەر ٦٠ هەزار ڕۆپیەی خەرج کردبێت. ئەو برەش به پێوەرەکانی ئەو سەردەمە، هەر زۆر زۆر بووە. دەنگوباس وایە، که مەلیک گەیشـتووەته بەر ماڵیان، چەمیوەتەوە دەسـتەکانی ماچ بکات. مس بێڵ له یاداشـتەکانیدا لەبارەی سـفرە و خوانەکەی سـەیید جەعفەرەوە دەڵێت: (ببڕای ببڕ خوانی وا پڕ له شیرینی و میوەی نەبینیوە).

بەم بۆنەیەوە، پێگە و جێگەی سـەیید جەعفەر لەچاوی دەسـەڵاتداراندا زۆر بەرز بوویەوە؛ ئەوە با چاوی ڕەشـە خەڵک بوەستێت. ئیدی سەرۆکشارەوانی بوویە هی خۆی و کەس نەیدەتوانی ڕکابەریی بکات. ئەوەش تاقە شتێک بوو که سەیید جەعفەر چاوی تێ بڕیبوو. تاکه مرازی دڵی ئەوەبوو: له سـەردەمی فەیسـەڵیشـدا ببێتە سـەرۆکی شـارەوانی هەر وەک چۆن له سـەردەمی عوسـمانییەکاندا بوو. خواش به مرازی دڵی کردا!

ڕۆژانی سەرەتا

دەنگدان بۆ هەڵبژاردنی مەلیک فەیسەڵ دەستی پێکرد و ئەنجامەکەشی هەر بەو شێوەیە بوو کە چاوەڕێ دەکرا. ڕاستییەکەی مەردوومی عێراق زۆریان خۆش دەویست. کەسایەتییەکی خۆشەویستی هەبوو، بەو شێوەیە قسەی لەگەڵ دەکردن کە حەزیان لێی بوو یان لەگەڵیان دەگونجا.

بڕیار درا مەراسیمی تاج لەسەرنانەکە بکەوێتە ٢٣ی ئابی ١٩٢١. ئاشکراشە مەلیک خۆی ئەو ڕۆژەی بۆ ئەو کارە دیاری کردووە کە ئەوەش هاوکات بوو لەگەڵ ١٨ی زی حەججە بەپێی ساڵژمێری مانگی کە دەیکردە ساڵیادی (جەژنی غەدیر)ی شیعە.

شیعە بڕوایان وایە لەو ڕۆژەدا پێغەمبەری خودا (درود و سەلامی لەسەر بێت) عەلی کوڕی ئەبو تالیبی کردووەتە جێنشینی خۆی. فەیسەڵیش بەم کارەی دەیویست خەڵکەکە تێبگەیەنێت کە لە نەوەی ئیمام عەلییە و لە خۆشەویستانییەتی و لەسەر ڕێبازەکەشی هەنگاو هەڵدێنێت.

پاش دوانزە ڕۆژ لە پرۆسەی تاجگوزاری، داخلی مانگی موحەڕڕەم بوون کە لەو مانگەدا شیعە یادی شەهیدکرانی ئیمام حوسێنی کوڕی عەلی دەکەنەوە. کۆڕی پرسە و زنجیرکوتین و خۆ ڕنین دەست پێدەکات. مەلیکیش بڕێک داهاتی بۆ ئەو پرسە و زنجیرکوتینە تەرخان کرد. هەروەک چۆن فەرمانی دەرکرد لە کازمییە بەناوی ئەوەوە پرسە رابگەیەنرێت. مەلیک خۆشی لەوێ لە نێوان زانا ئاینییەکاندا بەشدار بوو.

لە ڕۆژی عاشورا، واتە دەهەمی مانگی موحەڕڕەم، هەر لە بەیانی زووەوە تەختی کازمییە پڕ دەبێت لە خەڵک و شێوەی کوشتنەکە نمایش دەکەن و پرسە و دڵتەنگی ڕادەگەیەنن و ...

مەلیک خۆی لەو ڕۆژەدا لەگەڵ دار و دەستەکەی ئامادە بوو کە لە نێوانیشیاندا (ساطع الحصری) لە یاداشتەکانیدا ئاماژەی بەو ڕۆژە داوە.

تەخت و تاراجێک -کە دەکەوتە ژێر مەیدانەکە و سەر دەرگای ڕووەو قیبلە - بۆ مەلیک ئامادە کرا، ئەویش بە خۆی و دەستە و دایرەکەیەوە دانیشتن. دەستەی پرسەگێڕانیش بە پێش چاوی ئەودا ڕادەبووردن و ئەویش هێمای کرد کە دیاری و خەلاتی بە نمایشگەران و پرسەگێڕان ببەخشرێ. ئەو ڕۆژە منیش لە پەنا باوکم ئامادە بووم. خەڵکەکە تەماشای نمایشی کوشتنەکەیان دەکرد و لەبەر خۆشیانەوە دەیانگوت مەلیک لەوێیە و یەکەمجاریش بوو لە مێژوودا ئالای عێراق لە پرسەی حوسوێنییەکاندا هەڵ بکرێت.

ئەو دەمە هێشتا ئەو ئالایە نامۆ بوو و هەندێک کەسیش بە شایستەیان نەدەزانی لە حوسەینییەکاندا هەڵ بکرێت لەبەر ئەوەی یەکەمجار شەریف حوسێن هەڵیکرد ئەو کاتەی لەگەڵ مافران دەستی تێکەڵ کرد بۆ ڕووخاندنی دەوڵەتی عوسمانیی ئیسلامی.

(ساطع الحصری) لە یاداشتەکانیدا دەگێڕێتەوە دەڵێت: کاتێک نمایشی کوژرانەکەی ئیمام حوسێن کرا، ئالای عێراق بە ڕاسەری ئەو سەرلەشکرەوە بوو کە نمایشی کوشتنی حوسێنی دەکرد. ئەوە سەرنجی حوصەری ڕاکێشابوو کە نەفرەتی خەڵک و ژنانیش بەتایبەتی ئاراستەی سەرلەشکر دەکرا و ئەوەش مانای ئەوەبوو: ئالای عێراق بەلای ئەو سەرکردە نەفرەتییەوە بووە لە کاتێکدا دەبووایە بەدەم حوسێنەوە بچووایە.

حوصەری خەریک بوو بیری لە کێشە و گرفتەکانی ئەم کارەساتە دەکردەوە، بۆیە هێمای بۆ یەکێک لە چواردەورەکەی کرد بێدەنگ بچنە خوارێ و ئالاکە لەو شوێنە بێزراوەوە بخەنە شوێنێکی دڵپەسەند. ئەویش دابەزی و داوای لە ئالابەدەست کرد ئالاکە بەرێتە نزیک

نمایندەکانی حوسێن، کەچی نمایندەکەی حوسێن زۆر بەتوندی بەری لێ گرت و هەتا ئەم هەوڵی لێ نزیکبوونەوەی دەدا، ئەو زیاتر دووری دەخستەوە و نیشانەکانی تورەیی زۆر پێوە دەرکەوتبوو. ئەوەبوو نێردراوەکە گەڕایەوە لای حوصەری و پێی وت چیبکەین؟

حوصەریش پێی وت: (باشترین چارەسەر ئەوەیە ئالابەدەست بێدەنگ و بەبێ ئەوەی کەس هەستی پێ بکات، لە مەیدانەکە بکشێتەوە...) ئەویش دابەزییەوە و پێی وت بکشێتەوە و ئەویش کشایەوە بەبێ ئەوەی بزانێ بۆ؟؟

هیوابڕان

مەلیک فەیسەڵ هەوڵ و کۆششی فرە و فراوانی بۆ بەدەستهێنانی هەست و سۆزی خەڵک کرد و لەو کارەشیدا لە سەرەتاوە باش باش سەرکەوتنی بەدەست هێنا؛ بەڵام سەرکەوتنەکەی زۆری نەخایاند و هۆکاری دەروونی و کۆمەڵایەتی هەبوون وایان لە خەڵکر کرد نەرم نەرمێ لێی بتەکنەوە.

خەڵکەکە نەیاندەزانی کە مەلیکیش گیری لەنێوان داخوازییەکانی ئینگلیز و داخوازییەکانی خەڵکدا خواردووە.

ئەو هەموو هەوڵێکی خۆی دەدا بۆ یەکخستنی ئەو داخوازییە پێچەوانانە، بەڵام خەڵکەکە لەوە تێنەدەگەیشتن؛ ئەوان دەیانویست مەلیک بەتەواوەتی بەلای ئەماندا بیشکێنێتەوە و ئەو داوایەشیان بۆیە بوو، چونکە دەیانگوت هیچ گومانێکی تێدا نییە کە ئێمە ئەومان هێناوەتە عێراق و یارمەتییان داوە تا هەڵبژێردرێت و دواتریش هەڵیانبژاردووە.

ئەوسا هاوکێشەیەکی بیرکاری مێشکی خەڵکی گرتبوو. ئەو هاوکێشەیەش بە درێژایی سەردەمی پاشایەتی مایەوە. ئەویش: هەرکەس هاودەستیی لگەڵ ئینگلیز بکات ناپاکە و هەرکەسیش دژایەتییان بکات، پاڵەوانە. ئیدی ئەم هاوکێشەیە بە شێوەیەک سەر و کەللەی خەڵکەکەی گرتبوو، نەیاندەتوانی هێڵێکی ناوەندی لەنێوان ناپاک و نیشتمانپەروەر لە جیهانی سیاسەتدا دانێن.

بەڵام فەیسەڵ و دەستە و دایرە پشتیوانەکەی بە شێوەیەکی دیکە لە سیاسەت دەگەیشتن. ئەوان وەهای لێ تێگەیشتبوون کە بریتییە لە هونەری بەدیهێنانی شتە لوواوەکان (فن تحقیق الممکن). ئینگلیز بە هێزی سەربازی بەسەر نیشتمانەکەدا سەرکەوتبوون لە کاتێکدا فەیسەڵ و یارانی هێزێکی وایان نییە بە گژ ئینگلیزدا بچن. هەر بۆیە فەیسەڵ لە پرۆسەی سیاسەتکردنەکەیدا مەلاعەزەی هەردوو لای دەکرد و دەیویست پارسەنگیان بکاتەوە. ئەم جۆرە سیاسەتەش زۆر سەختە و پێویستی بە زیرەکی و لێهاتوویەکی باشە. فەیسەڵی بەستەزمان زۆری بەدەست ئەم بابەتەوە چەشت و هەر ئەوەش یەکێک بوو لە هۆی جوانەمەرگبوونی.

بەندە خۆم لە قاوەخانەکاندا گوێم لە خەڵکی بوو باسی بێهیوایی خۆیانیان دەکرد لە فەیسەڵ. ئەوەی جێگەی سەرسوڕمانە، لەم دوا دواییانەدا چاوم بە هەندێک بەڵگەنامەی بەریتانی کەوت کە ئەوانیش باسی بێهیوابوونی خۆیانیان لە فەیسەڵ کردووە. دیارە ئینگلیز ویستوویانە فەیسەڵیش وەک سەرباقی مەلیکەکانی دیکە هاوملیان بێت، کەچی وا دەرنەچوو.

ئەو خەڵکە لەو تەنگانەیە تێنەدەیشتن کە بەرۆکی فەیسەڵی گرتبوو. بۆیە هەموان ببوونە شرۆڤەکاری سیاسیی عەیارە بیست و چوار خاوەنی ڕای پەسەند کە ئەگەر بێتوو مەلیک بەگوێی بکات، ئیدی زەحمەت دەبێتە ڕەحمەت و لە سیاسەتدا سەرکەوتوو دەبێت. کار

گەیشـــتبوویە ئەوەی لە بازاڕ لای پیشـــەوەرێک لەبەر شـــتێک بوەســـتایتایە، خێرا یان یەکێتان یان هەردووکتان دەبوونە ڕەخنەگری سیاسی کە ئێوە لە فەیسەڵ و هاوئاوازانی فەیسەڵ لە دنیا و سیاسەت باشتر دەزانن.

گەشەسەندنی زیادەڕۆیانە

دەشێ بوترێت لە سەردەمی عوسمانییدا ڕای سیاسیی گشتی زۆر لاواز، بگرە هەر نەبوو، کەچی لە دەورانی فەیسەڵییدا گەشـەیەکی زۆر زیادەڕۆیانەی کرد.

خەڵکی لە دەورانی عوســـمانییەکاندا بەو چاوەوە تەماشـــای سیاسەتیان دەکرد وەک ئەوەی شتانێکن هیچ پەیوەندی بەمانەوە نییە، یان بۆیان نییە خۆیانی تێ وەردەن. بە گوزارشـــتی خۆیان (نانی تێدا نییە).

شتێکیشی بۆ زیاد بکەم کە ئەگەر دەمیان لە شتی لەو شێوانە وەر بدایە، خۆیان لە ژوورەوە دەبینییەوە، یان پێگەیان لەدەســـت دەدا یان زیانی ماددییان دەکرد. خۆ ئەگەر یەکێکیان زاتی هەبووایە لە سیاسەت بدوێ، ئەوە پێیان دەوت: (ئەم چیرۆکە هیچ دادێکمان نادات، شتێکمان بۆ بگێڕەوە کە نانی تێدا بێت).

لە سەردەمی عوسمانییەکاندا دوو دەستەواژە زۆر زۆر باو بوون: (بە من چی؟) و (من هەقم چییە؟). مەبەســـتیشـــیان ئەوە بوو: هیچ پەیوەندییەکیان بە سیاسەتەوە نییە و ئەوە کاری ئەوان نییە. کەچی لە ســـەردەمی فەیســـەڵییدا بەکارهێنانی ئەم دوو دەســـتەواژەیە دایان لە کزی و هەمووان ببوونە ڕەخنەگری سیاسیی عەیارە بیست و چوار- وەک پێشتر باسمان کرد.

لێرەدا نابێت ئەوەش لەبیرکەین: ئەو گەشـــەســـەندنە زیادەڕۆیە لە ڕای سـیاسـی گشـتیدا، لایەنی خراپی هەیە لەچاو ئەو ڕا سـیاسـییە گشـتییەی لایەنی باشـەی هەیە؛ جیاوازیشـە لەو ڕا گشـتییەی لە ولاتە دیموکراتییە پێشکەوتووەکاندا هەیە.

ڕای گشـــتی لەوێ تەمەنێکی کردووە و خەڵکی هەر لە منداڵییەوە لەگەڵی گۆش بوون. ئەوان لەوێ وەک هەر بابەتێکی دیکەی ئەم دنیایە دەم لە سیاسـەت دەکوتن بەبێ ئەوەی ترسـی دەوڵەتیان هەبێت؛ بەلام لە عێراق دەم لە سـیاسـەت ناکوتن مەگەر ئەو کاتەی لە خەتەر دوور بن. هەر کە دەوڵەت شمشێری خستە سـەر گەردەنیان، خێرا دەچنەوە سـەر قەوانە کۆنەکە و دەسـت بە وتنی مارشـی (بە من چی؟) و (من هەقم چییە؟) دەکەن.

لە تەمەنی منـداڵی مێردمنـاڵییمـدا زیـاد لە جـارێـک تێبینی ئەوەم کردووە کە دەمبینی تاوێک خەڵکی دەماری سـیاسـەتیان هەڵدەسـتا و تاوی دواتر دادەمردەوە. یەکێک لە نوســـەرەکان هـاتبوو ئەوانی بە ئـاگری پلوپووش چوانـدبوو کە زوو بەرز دەبێتەوە و زووش دادەمرکێتەوە.

٦

له نێوان دوو نەیاردا

ناکۆکیی هەردوو زانا (خالیصی و صەدر) لەسەر دەرکەوتنی مانگی ڕەمەزان

خالیصی فەتوای لەسەر بەشدرای نەکردنی هەلبژاردنەکان دەرکرد و بانگەوازی بۆ لەکار لادانی فەیسەڵ کرد، دواتر شاربەدەر کرا و لە ئێران سەری نایەوە.

لە پاشی جەنگی یەکەمی جیهانی، لە کازمییە دوو زانای ئاینی هەبوون کە بەربەرەکانێی یەکتریان لە وەدەستهێنانی پێگەدا دەکرد، ئەوانیش سەیید حەسەن صەدر و شێخ مەهدی خالیصی بوون. مەردوومی ناوچەکەش بەسەر دوو جەمسەردا دابەش ببوون کە هەر لایەکیان یەکێک لەو دوو زانایەیان بە باشتر و لەپێشتر دەبینی.

ململانێکە بەتەواوی لە شەوی ١٦ـی حوزەیرانی ١٩١٩ـی هاوکات لەگەڵ ٢٩ـی ڕەمەزانی ١٣٣٨ـی کۆچی تەقییەوە، کە دەنگوباس بڵاو کرایەوە مانگ بەو دوو چاوی سەرە بینراوە. کەچی سەیید حەسەن صەدر مانگی چاو پێ نەکەوتبوو، بۆیە بریاری دابوو سبەی درێژەی مانگی ڕەمەزان بێت. ئەم دووانە چوونە سەر مینبەری مەرقەدە پیرۆزەکان و یەکیان مزگێنی سبەی جەژنی بەو خەڵکە دەدا و ئەوی دیکەشیان بەڕۆژووبوونی سبەینێ. ئیدی مقۆ مقۆ و بیگرە بەریدە کەوتە پەڕانپەڕی شارەوە و هەر بەرەیەک بانگەشەی ئەوەی دەکرد خۆی لەسەر هەقە.

کێبەرکێی ئەم دوو زانایە زۆری درێژە نەکێشـا و باروودۆخ وەها هەڵخولا ئەوەی ناو سـەبەتەکەی شێخ حەسـەن صـەدریش بەکاوەخۆ بچێتە ناو سـەبەتەی سـەیید مەهدییەوە و، سـەرەتای ئەو بابەتەش لەو ساتەوە دەسـتی پێ کرد کە خاتوو بێڵ، سکرتێری مەندووبی سـامی، لە ١٣ی ئازاری ١٩٢٠دا سەردانی ماڵی سەیید حەسەنی کرد.

خاتوو بێڵ لە یادەوەرییەکانیدا باسی ئەو سەردانەی بۆ لای سەیید حەسەن سەدر دەکات کە هەروا سەردانێکی زۆر سادە و موجامیلانە بووە و قسەی ئاسایی دوور لە سیاسـەتی تێدا کراوە. دیارە ئەو وای داناوە بەم سـەردانەی، ویسـتوویەتی پەیوەندیی نێوان دەسـەڵاتدارانی ئینگلیز و خەڵکە ڕەشـــۆکەکە بەهێز بکەن، بەڵام نەیزانیوە بەم سـەردانەی، زیانێکی گەورەی کۆمەڵایەیی لە پێگەی سـەیید حەسـەن سەدر دەدات.

خەڵکەکە بەتەواوەتی هەواڵی سـەردانەکەیان نەبیسـتبوو، دەسـتیان کردە قسـە و زیادەگۆیی هەمەچەشـن و هەمەڕەنگ؛ دەنگوباسـی ئەوەش بڵاو بوویەوە گوایە سـەیید حەسـەن بڕێ پارەی باشـی لە ئینگلیز گل داوەتەوە.

لە ساڵی ١٩٢٢ـشدا، هەمدیس ڕووداوێک ڕوویدا و ئەوەندەی دیکە سـەیید حەسـەنی بەرەوژێر و ڕکابەرەکەی بەرەو سـەر هەڵبری. شێخ مەهدی هات و بەگشـتی خۆی وەک ئۆپۆزسـیۆنی دەوڵەت نیشـاندا و بەتایبەتییش وەک دژی مەلیک فەیسـەڵ خۆی پێناسـە کرد؛ کەچی سـەیید حەسـەن خۆی لە مەقامی سـکوت و بێلایەنییدا مەنگ کردبوویەوە.

ئەو دژایەتییە سیاسییەی ئەو سەردەمە ببوویە یەکێک لە پایەکانی نیشـتمانییبوون (هەروەک لە بەشـی پێشـوودا دامانە بەر باس و خواس)؛ هەر ئەمەش وای کرد هێدی هێدی هەوادارانی سەیید حەسەن

لە کەمی و کزی بدەن و هی ئەولاش، واتە شـــێخ مەهدی ژمارەیان تا دەهات لە زۆری خۆی توند دەکرد.

لە کلکەی ســـاڵی ١٩٢٢، دەوڵەت بریاری هەڵبژاردنی ئەنجوومەنی دامەزراندنی دا. لەو سەروبەندەدا شێخ مەهدی فەتوای هەڵپەساردن و بەشـداری نەکردنی هەڵبژاردنەکانی دا و، بە دەســت خســتنە دەســتی ئینگلیزە کـافرەکـانی هەژمـار کرد. ئەوســــــا برێـک لە دەســــــتە و شـــوێنکەوتووەکانی، ســـپێدە زوو چوونە بەردەم ســـەحنی پیرۆز تا فەتواکانی ئەو لەمەڕ حەرامێتیی بەشــــــداریکردنی هەڵبژاردنەکـان بە دیوارەکانیدا هەڵبواسن کە بریتییە لە یارمەتیدانی کافران.

شـــێخ مەهدی هەر بەوەندە کۆڵی نەدا، بەڵکوو لەناو مەردوومدا جـاڕی ئەوەی دا کە دەبێـت فەیســــەڵ لە گەرۆتمـانەکەی[٦] داگیرێتە خوارێ بەو تۆمەتەی دەستی بە دەستی ئینگلیزەوەیە. جارێکیشیان لە بەردەم ئاپۆرەی خەڵکەکەدا لەپێش دەرســــخانەیەکی ئاینیی وتی: ئێمە بە چەند مەرجێک بەیعەتمان بە فەیسەڵ دا تا ببێتە شای عێراق، کەچی ئەو ئەو شــەرت و مەرجانەی نەبردە ســەر، ســا ئێتر هیچ بەڵێنێک لە ئەستۆی ئێمە و گەلی عێراقدا نەماوە.

ڕاســــتت دەوێت، منیش کەوتبوومە نێوان دووڕیانێکەوە؛ باوکم و کەمینەیەک لایان بەلای ســەیید نەســردا دابوویەوە لەکاتێکدا خزمان و دەر و دراوســـێ و زۆرینەی دانیشــتوانی شــار تەکیان بەلای شـــێخ مەهدی خالیسییەوە دابوو.

قســەگەلێکم لە باوکم دەبیســت، تەواو پێچەوانەی قســـە و باســـی خەڵکـان بوو. هەر ئەوەش دوودڵی و نەکەوتنمی بەلایەکـدا دژوارتر کردبوو.

---

[٦] - گەرۆتمان: تەخت، عەرش. ئەمە وشەیەکی کۆن کۆنی کوردییە.

دوورخرانەوەی شێخی خالیصی

تەنگەی عەسری ڕۆژی ٢١ـــی حوزەیرانی ١٩٢٣، تازەجەوانێک لە خێڵی خالیصی بەناوی شێخ عەلی تەقی هاتە سەحنە و ویستی یەکێک لە بڵاوکراوەکان بە دیوارەکەیەوە بلکێنێت، کەچی دووان لە پێپەتییە دەرۆزەکەرەکان لە دەروازەی ســـەحنەکەدا بوون و پۆلیســـی نهێنی بوون، هەســـتانەوە تا قۆڵبەســـتی بکەن و لەم کارەشـــدا پۆلیســـێکی ئاشکرا یارمەتیی دان و بەرەو بنکەی پۆلیس دایانە بەر.

پاش قەیرێک، یەکێک لە کوڕەکانی شـــێخ مەهدی بەناوی شـــێخ حەســەن هات و ویستی بڵاوکراوەی دیکە بە دیوارەکەوە هەڵواسێت، کەچی پۆلیســـی دەروازەکە پەلاماری دایە بەو هیوایەی قۆڵبەســـتی بکات، بەڵام شـــێخ حەســـەن هاواری کرد و بە خەڵکەکەی وت: (ئەو کابرایە بکوژن، ئەوە یەهودییەکی کافرە). خەڵکیش بەربوونە نێزەی و تەختی زەوییەکەیان کرد و شـــێخ حەســـەنیش چەقۆیەکی لە باخەڵی دەرێنا و بە پۆلیسەکەی وت: (دەتکوژم)، بەڵام پۆلیسەکە توانی هەڵێت و بە پێ خاوســی و ڕەنگی هەڵبزڕکاوەوە خۆی گەیاندە بنکەی پۆلیس و شــکاتی حاڵی خۆی لای ســەرۆکەکەی (عبدالرزاق الفضـلی) کرد کە چیيان وەسەر هێناوە.

عەبدولڕەزاقیش بە برێ پۆلیس و عەســـکەرەوە خۆی گەیانـدە ســەحنە، کەچی کەسـی وەچنگ نەکەوت. دواتر چوویە ماڵەکەی شـێخ حەســـەن بەو هیوایەی لەوێ بیـدۆزێتەوە؛ ئەوەبوو دۆزییەوە و دەستبەسـەری کرد؛ هەروەک چۆن شـێخ عەلی برای و شـێخ سـەلمان قوتەیفیشیان دەستگیر کرد کە سکرتێری شێخ مەهدی بوو.

دەوڵەت لە هەمبەر شـــێخ خالیصـــیدا ئارامی لەبەر براببوو؛ پەتی ســـەبر و تاقەتی بچڕابوو؛ هەر بۆیەکانێ تەمایان گرتبوو لە وڵات وەدەریان نێن.

لە ٢٥ـــی حوزەیرانی هەمان ساڵدا، دەوڵەت بەیاننامەیەکی توندی بڵاو کردەوە و تێیدا بەخەســـتی زانایانی ئاینیی تۆمەتبار کرد کە خەریکی هەنـدێـک کـار و بـارن هیچ پەیوەنـدییەکی بە بـابەتی عەرەبایەتییەوە نییە و خەریکن قســـەگەلێک دادەتاشـــن کە فڕی بە شـــەریعەت و ئایینەوە نییە و مەبەســـتیشـــیان پێی هیچ نییە جگە لە تێکدانی کاروباری هەڵبژاردن و گومڕاکردنی ڕای گشـتی و بەربەسـت خســـتنە بەردەم گەیشـــتنی گەل بە دەســـەڵات؛ هەروەها بەیاننامەکە دەیوت: "ئەو ســـەبر و دانبەخۆداگرتنەی دەوڵەت دەرهەق ئەو هەوســـبازانە وای کردووە تەواو ســـنوورەکان ببەزێنن و تەنانەت دەســـتیان بگـاتە حەرەمی حەرامی مەزارگە پیرۆزەکـان و لەوێ کۆمەڵێک هەڵسوکەوت بکەن کە پێچەوانەی نەریتە دینییەکانە و ئەهلی تەقوا و دین حاشـــایان لێ بکەن بەوەی هاتوون بە دیواری مەزاری ئیمامەکانەوە شـت هەڵبواسـن و قسـەی پووچ لە سـایە و سـێوەری ئاییندا فێنک بکەنەوە کە هەموویان زیان بە گەل دەگەیەنن.

لە کۆتاییەکەشـــیدا دەڵێت: بەم بۆنەیەوە، دەبێ باش باش بزانرێت دەوڵەت لەم بابەت و کارانەدا دەست شل ناکات و سزای هەر کەسێک دەدات کە ببێتە کێشە لەبەردەم مافی ڕەوای گەلدا).

لە ئێوارەوەختەی ٢٦ـــــــی حوزەیران، عەبدوڕڕەزاق فەزڵی بە هاوڕێیەتی موختاری گەڕەک و ســـەرتیپێک و پێنج پۆلیس بێدەنگ و بێسەنگ هاتە ماڵەکەی شێخ خاڵصی شێخیان پێچایەوە و بە ماشێنێک گەیاندیانە لای وێستگەی شەمەندەفەری بەغدا. ئەو ماشێنە، ماشێنێکی دیکەی پڕ لە سەربازی بەدواوە بوو بۆ چاودێری کردن و پاسەوانێتیی دۆخەکە.

دەمێ ئەمان گەیشتنە وێستگەی شەمەندەفەری بەغدا، دنیا لە تاریکییەکی ئەنگوستەچاودا نوقم ببوو؛ وێستگە بە پۆلیس تەنرابوو؛ شەمەندەفەرێکی تایبەتیان بۆ ساز و تەیار کرابوو کە لە سێ فارغۆن -یەکیان تایبەت بۆ شێخ و دوانەکەی دیکەیان ئاسایی بۆ سەربازەکان- پێک هێنرابوو.

دەمێ شێخی خاڵسی سواری فارغۆنەکە بوو، سێ گیراوەکەی دیکەش کە پێک هاتبوون لە شێخ حەسەن وەعی و شێخ عەلی تەقی و شێخ سەلمان قوتەیفی، هێنانیانە کن شێخی خاڵصی. شەمەندەفەر هەر لەسەرخۆ و نەرم نەرمێ گەیاندنیە بەسرە و لەوێشەوە ئاودیوی حیجاز کران.

لە سپێدەی ڕۆژی دواتردا کاتێک هەواڵ بە کوچە و کۆڵانی کازمییەدا بڵاو بوویەوە، مەردوومەکە وەک شارەمێروولەی ئاو تێچوویان لێ هات و دووکانەکانیان پێچایەوە و لە سەحنە بە تووڕەیی و غەزەبەوە کۆ بوونەوە؛ بەڵام عەبدوڕڕەزاق توانی بە ماوەیەکی کەم و کورت کۆنترۆڵی ناوچەکە بکات.

پۆلیسی نارده بازاڕ تا ناو و ژمارەی ئەو دووکانانە بنوسێت داخراون و دواتر سزای سەختیان بەخەڵات بداتەوە؛ لەم سەروبەندەدا و بەم بۆنەیەوە خەڵکەکە هاتنەوە سەر دینە کۆنەکەیان و خێرا و شەپەشەپ دەستیان کردەوە بە کردنەوەی دووکانەکانیان و بەلای چەپ و ڕاستدا ئاوڕیان دەدایەوە نەبادا یەکێ بیانبینێت و بە زمانی حاڵیان دەیانگوت: (بە من چی؟)، (من هەقم چییە؟)

دەوڵەت پەیامێکیشی ئاڕاستەی گەل کرد کە ئەمە دەقەکەیەتی: (بەشی پێویست بەڵگەی سەلمێنەر هەن کە شێخ مەهدی و دوو کوڕەکەی و شێخ عەلی تەقی و شێخ سەلمان قوتەیفی بوونە هۆی دەرکردنی بەیاننامەی پێشووتر و بەو هۆیەشەوە شاربەدەر کران. بۆیە دەوڵەت پێی خۆشە جارێکی دیکەش ڕوونی بکاتەوە کە

مەبەستێتی دەسەڵاتی یاسایی ڕادەستی نوێنەرانی ڕاستەقینەی گەل بکات و ناشتوانێت دەستی لەهەمبەر یاری و گەمەی بێگاناندا لەژێر پەردەی دەسەڵاتی دینیدا لەو بابەتانەدا شل بکات کە پەیوەندییان بە مافی گەلەوە هەیە.)

وەفاتی خاڵیسی

پاش ئەوەی خاڵیسی فەریزەی حەجی ماڵی خودای وەجێ هێنا، ملی ڕێی ئێرای گرتەبەر و سەرەنجام لە مەڵبەندی خۆراسان گیرسایەوە. سکرتێرەکەشی لێی تەکییەوە و گەڕایەوە بۆ ئێراق و بەناوی سەلمان صەفوانییەوە دەستی بە کاری ڕۆژنامەوانی کرد.

لە تەنگەی ئێوارەی ٧ی نیسانی ١٩٢٥دا، بروسکەیەک لە خۆراسانەوە خۆی بە کازمییەدا کرد کە هاڵی وەفاتی خاڵیصی لەخۆیدا هەڵگرتبوو. شار و بازێڕ بەو هەواڵە خرۆشان، مەردووم دایانە پرمەی گریان. بۆ سبەینێی ئەو ڕۆژە، هەرچی دووکان و بازاڕ هەیە داخران و خەڵکەکە دەستیان بە سینەزەنی و خۆڕنین کرد، هەر بەو شێوەیەی بۆ حسێن دەیکەن. دەوڵەتیش لەهەمبەر ئەم کارەدا خۆی کڕ و بێدەنگ کرد و ئەوەش وای کرد ڕۆژ بەڕۆژ شین و ڕۆژ لە ڕۆژ پەرەی زیاتر بسێنێت.

ئەوەی جێگەی سەرنجە، مەردوومی ئەعزەمییە -کە شارۆچکەیەکە لە بەری دیجلەوە دەکەوێتە باشووری کازمییە- وەفد و شاندی تایبەتیان ناردبوویە لای تەعزیبارانی کازمییە تا لەگەڵیان خەمەکە بەش بکەن و بشیکەنە بەڵگەی ئەوەی ئەوەی لەدەست چووە، لە دەستی گشت موسوڵمانان چووە نەک تەنها تایفەی شیعە و هەڵبەستەکەشیان کە لەبەر خۆوە دەیانوتەوە ئەمەبوو:

يا عمود الإسلام حامى الشريعة

يتمت ها المخلوق سنة وشيعة

ئەمەش هاوشـــێوەی ئەو ڕووداوەی ســـێ ســـاڵ لەوەبەر بوو کە خەڵکی ئەعزەمییە لە ڕوداوی شـــۆڕشـــی بیســـتەمدا کردیان کاتێک شـاندیان ناردە لای سـەحنەی کازمییە بەبۆنەی ڕۆژی عاشـووراوە و بەم شێوەیەش هۆنراوەکەیان دەگووتەوە:

جيت أشدكم يا شيعة صدق زينب سلبوها

أى وحق جدها وأبوها حتى الخيام حرقوها

پرســە لە کازمییە و بەغدا و زۆرێک لە شــارەکانی دیکە گێردرا و شاعیر و وێژەوان و وتارخوێنی شیعە و سوننە بەشدارییان تێدا کرد کە لە نێوان بەشـــداربووەکاندا جەمیل ســـدقی زەهاوی و مەعرۆف ڕەصـــصـــافی و حاجی نوعمان ئەعزەمی و عەبدولحســـێن ئەرزی و عەبود کەرخی هەبوون.

پرســـەی کازمییە لە دەرســـخانەکەی خالیصـــی خۆی لە کازمییە دەگێڕدرا. منیش لەوێ ئامادەییم هەبوو تا گوێم لە وتار و پەخشانەکان بێت و هەڵنانی گوێگرەکانیش ببیســـتم کە دەیانگوت: (أحســـنت! دەمخۆش! دووبارە!)

لە گرنگترین ئەو پەخشـــانـانەی لەنـاو ئەو کۆڕی تەعزێیـانەدا خوێنران، پەخشـانەکەی شـاعیری خۆجێیی، مەعروف عەببود کەرخی بوو. ئەو قەســـیدەیەی چاپ کرا و لە بازاڕدا فرەیەکی لێ فرۆشـــرا. ئەوەی لێی بیرم ماوە، ئەو جووتخشـتەیەیە کە لەسـەر زاری خەڵکیش دەماوەدەمی پێ دەکرێت:

غاندی بالهند زغلول بمصر

وإنت ثالثهم الى هذا القطر

مانای ئەو جووتخشتەکییەش ئەوەیە: خالیصی سەرگەلی عێراقە هەروەک چۆن غاندی لە هیند و زەغلولیش لە میسر سەرگەلن.

سەیری خۆش ئەوەیە مێژوونووسی دیار، دکتۆر جەواد عەلی ئەو ڕۆژانە تەلەبە بووە لە دەرسخانەی ئیمام ئەعزەم لە ئەعزەمییە. ئەوجا تەربوشێکی وەک ئەفەندییەکان لەسەر نابوو و خۆی بە پرسەخوانییەکەدا کرد و ئەویش پشکی خۆی پەخشانێکی خوێندەوە و بە شان و باڵی خاڵیصییدا هەڵی وت و لەلایەن ئامادەبووانیشەوە ستایش و ئافەرمێکی فرە و فراوان کرا. لەناو هۆنراوەکەشیدا دوو دێری تێدا بوو تەحەددای عەببود کەرخی دەکرد و دەیوت:

إن فاخرت مصر بسعد زعيمها

سعد يقاس بآية الجبار؟

ئەگەر تۆ شانازیی میسرت بەستووەتەوە بە سەعد زەغلولەوە؟

چما سەعد چۆن بەئایەتی خودا بەراورد دەکرێت؟

مانای ئەم بەیتە ئەوەیە ناکرێت خالیصی و سەعد زەغلول بەراورد لە کاتێکدا خاڵیصی ئایەتی خودایە.

لە دەمی بیستنی ئەم بەیتەدا، خەڵکەکە هاواریان لێ بەرز بوویەوە و أحسنت أحسنت و ئافەرم ئافەرمیان دەگوتەوە.

ئەو هۆنراوەیەی مەعروف ڕەصافی خوێندییەوە، ئەویش ستایش و ئافەرینی خۆی وەک ئەوانەی کەرخی و جەواد عەلی وەرگرت.

لەناویدا دوو جووتخشـــتەکی هەبوون کە بۆ ماوەیەکی نەکەم خەڵکی پێی سەرسام بوون و لەبەر خۆوە دەیانگوتەوە:

رحم الله شيخنا إنه كان
بعيدا عما تريد السياسة
ما تعاگی غير الخداع غلادستون
كلا ولا دلكاسة

ئەو دوو ناوە (گلادسـۆن و دلکاسـە) کە ڕەصـصـافی هێناونی، لە بەناوبانگترینی سیاسـەتمەدارانی کۆتایی سـەدەی نۆزدەهەم بوون کە یەکەمیان بەریتانی و دووهەمیشیان فەڕەنسییە. مەبەستی شاعیریش ئەوەیە: شێخی خاڵصی دوورە لە فرت و فێڵ و درۆی سـیاسـەت کە کەسانی وەک گلادستۆن و دلکاسە خەریکینی.

ئاماژەیەکی کۆمەڵایەتی

شێخی خاڵصی لەپاش مەرگی، لە گشت جێیەک بوویە ئەفسانەی سـەرزاران. ئەوەش ئاماژەی بۆ سـروشـتیی باوی ئەوسـای خەڵکی عێراق دەکرد. ئیدی ئەوە قەدەری هەر کەسـێک بوو کە ببێتە نەیاری دەوڵەت و شۆڕشی بەسەردا بکات (وەک لە بەشی ڕابردوودا بەرباس خرا).

هەر لەو سەروبەندەی شان و شکۆی خاڵصی هەڵدەکشا، شان و شـکۆی ڕکابەرەکەی (سـەیید صـدر) ڕووی لە لێژایی بوو. تەنانەت

کاروبار بە شـــوێنێک گەیشـــتبوو، کاتێک ســـەید صـــەدر لە کوچە و کۆڵانەکانی کازمییەدا بەلای خەڵکیدا ڕادەگوزەری، بە چاوی غەمز و لەمز و سوکایەتییەوە سیلەیان دەدایە.

ســـەیید حەســـەن ئەو کاتە پیاوێکی بەســـاڵاچوو بوو؛ ڕاهاتبوو بەســـواری گوێدرێژ دەچوویە نوێژی جەمـاعەت. منیش جـاروبـار دەمبینی خاوەن‌دووکانەکان قســـەی ناخۆشـــیان بەتەنگەیەوە دەنا و ئەویش ئارامی لەسەر دەگرتن و بێدەنگ دەبوو.

ئەوەی زیـاتر قوڕەکەی خەســـت دەکردەوە ئەوەبوو: ســـەیید موحەممەدی کوری ببوویە جێمتمـانەی مەلیـک فەیصـــەل و پەیوەندییەکی باشی لەگەڵ چاک کردبوو؛ مەلیکیش کردبوویە ئەندامی ئەنجوومەنی نوێنەران. ئێ مەردوومیش ئەمەیان بە ناپاکییەک هەم لە خۆی و هەمیش لە باوکییەوە دەبینی.

سەیید موحەممەد لە گەڕەکی (البحیة) دادەنیشت کە یەکێک بوو لە کۆنترین گەڕەکەکانی کازمییە. بۆیە ئەو دەمـانەی دەیویســـت بگاتە وێســـتگەی تراموای کە دەکەوتە ناوچەی کەرخ تا بگاتە ئەنجوومەنی نوێنەران، دەبوو بە هەندێک بازاڕ و قەیســـەرییدا تێپەڕێت. ئەوەی من لەم بارەیەوە بیرم دێت ئەوەبوو: ڕۆژنامەفرۆشـــم دەبینی دەکەوتنە شـوێنی هاواریان دەکرد: (هەواڵی سـیخووڕی هەرە زل) کە بێگومان مەبەستیان سەیید موحەممەد صەدر خۆی بوو!

ســـەرەنجام ســـەیید موحەممەد صـــەدر ناچار بوو ماڵەکەی ئەوێی چوڵ بکـات و یەکێکی دیکە لە نـاوچەی (الجعیفر) کە دەکەوتە نزیـک شوێنی دانیشتنەکەی لە پەرلەمان بە کرێ بگرێت.

٧

لەنێو (مەکتەبلی کوڕی ئەفەندی)دا کەسایەتییم دروست بوو

سەیر و سەمەرەی دنیا لەوەدایە لەو ڕۆژەی من بوومە عەتتار، هەر لەو ڕۆژەدا قەیرانی دارایی جیهانی سەری هەڵدا؟!

خانەوادەکەم ئاهەنگێکیان بەبۆنەی خەتم کردنی قورئانەوە بۆ گێڕام!

لە بەشەکانی پێشوودا باسی هەندێک ڕووداو و پێشهاتی سەردەمی منداڵی و مێرمنداڵیی خۆمم کرد کە کاریگەرییان لەسەر کەسایەتییم هەبووە؛ سا لەم بەشەدا باسی هەندێکی دیکەیان دەکەم کە کاریگەریی ڕاستەوخۆ و زۆرتریان لەچاو ئەو ڕووداوە گشتییانەدا هەبووە.

لە بازاڕی کازمییە، هەندێک پەڕاوی فێربوونی خوێندنەوە و نوسین و ژماردن هەبوو. هەروەها لە شارۆچکەکەدا تەنیا یەک خوێندنگەی هاوچەرخ هەبوو کە ئەویش لە دوادواییەکانی دەورانی دەوڵەتی عوسمانییدا بنیات نرابوو و دەکەوتە بەشی باشوور لە نزیک کۆشکی دەوڵەت و خەڵکیش ناویان لێنابوو (مەکتەب) هەروەک چۆن بە تەلەبەکانیشیان دەگوت (مەکتەبلی).

زۆرێک لە خەڵکی بە چاوی شک و دردۆنگییەوە تەماشای مەکتەبەکەیان دەکرد. ئەم شک و نارەزاییەش هەر لە دەورانی عوسمانییەوە بە میرات بۆ خەڵکەکە مابوویەوە چونکە تەنها

ئەفەندیزادەکان، پیاوانی دەوڵەت دەیانتوانی ڕۆڵەکانیانی تێ بنێرن و، بە شـــوێنێکیشـــیان دادەنا کە لادانی ســـێکســـی لە منداڵەکاندا بەرهەم دێنێت. هەر لێرەکانێوە ئەو پەندە باوە سەری هەڵدا کە دەڵێ: (کتێبەکان فڕێ دە، مەکتەب هیچ دەردێ دەرمان ناکا).

ئامانجی مەلیک فەیســـــەڵ برەودان بوو بەم مەکتەبانە و دنەدانی خەڵک بوو تا منداڵەکانیانی تێ بنێرن. بەڵام کەمینەیەک نەبێت، کەس بەدەنگ ئەم بانگەوازەوە نەهات و زۆرینەی مەردوومەکە لەسەر ئایینە کۆنەکەی خۆیان مانەوە.

باوکیشـــم وەک ئەو گشـــتە خەڵکە لەســـەرەتاوە هەر بەو چاوەوە تەمـاشـــــای ئەو مەکتەبـانەی دەکرد، هەر بۆیە دامیە بەر خوێـندنی دەرســـخانە و حوجرە و منیش لەســـــەر شـــێوە و نەریتە باوەکە لای مامۆســـتا شـــێخ ســـەعید کە لە مزگەوتەکەی نزیک ماڵی خۆمان بوو، فێرە نوســـــین و خوێندنەوە و ژمـارە بووم. پاش قەیرێک کە نازانم چەندی درێژە کێشـــا، قورئانم لەمســـەر بۆ ئەوســـەر خەتم کرد. ئیدی ئاهەنگێکیـان بۆ گێڕام و هەنـدێک لە تەلەبەکـان بە مۆمەوە لە دەمی دەرسخانەوە بە سروود گەیاندمیانەوە ماڵێ.

ڕۆژێکیان باوکم لە دەرســـخانەی دەرکێشـــام و لە مەکتەب لە پۆلی دوو ناوی نوســـــیم، کەچی ئەوەندەی نەخایاند پەلکێشـــــی کردمەوە دەرســـــخانەکەی شـــێخ ســـەعید و قســـــەیەکی کرد کە وەک هەڵقە بە گوێمەوە هەر ماوەتەوە: (مەکتەب دەرد ناخوات!)

ئەم جارەیان لە دەرســـــخانە نزیکەی چوار ســـــاڵان مامەوە تا گەیشـــتمە پۆلی پێنج. لە وانەکانیشـــمدا باش و تەوان بووم و گشـــت ســـاڵێک یەکەمی ســـەر پۆلەکەم دەبووم، کەچی ئەمەش هەر ئاوی دڵی باوکمی نەدا و لەوێشـی دەرکێشـام و برمیە بازاڕ تا خودا بکا و فێری پیشـــــەیەک بم بەهۆیەوە لە گەورەییمدا نان پەیدا بکەم. دیار بوو ئەو

وایدەزانی خوێندن لە داهاتوودا دەســـتەبەری قووت و بژێوی بنیادەم ناکات.

لە دووکانەکەی باوکمدا

ماوەیەکی نە چەندان درێژ لە دووکانەکەی باوکم مامەوە. ئەوەش یەکەم ئەزموونی نێو بازاڕ و کڕین و فرۆش بوو بۆم. پاشـــــی ئەمە چەند ئەزموونێکی دیکەش هاتنە بەرێ. ئێســـــتا هەســــت دەکەم ئەو ئەزموونانە ســـوودی باشـــیان پێگەیاندووم لەوەی پتر لە ســـروشـــتی بنیادەم تێبگەم.

جێگەی داخە باوکم لە هونەری مامەڵە لەگەڵ کڕیارەکاندا لێزان نەبوو؛ ئەوەش هونەرێکی ژیانییە بۆ هەر کەســـێک کە لە بازاڕدا هەڵخول و داخولی بێت و بەتایبەتییش بۆ جەواهیرفرۆشـــــان. باوکم خێرا هەڵدەچوو؛ کە ڕایەکیشـــــی دەردەبڕی، ئیدی بە هەقی تەواوی دەبینی، هەر بۆیەش بە کریارەکانییدا خێرا خێرا هەڵدەشـــــاخا. بۆیە نەرم نەرمێ ژمـــارەی کڕیـــارەکـــانی لە کەمییـــان دەدا. بە بۆنەی ئەوەشیەوە چ ئێمە و چ خۆشی، ماوەیەکی سەختمان تێپەڕاند.

ئەم تایبەتمەندییەی باوکم تەنها لەگەڵ کریارەکاندا نەبوو، بەڵکوو هەموو کەســـێکی دەگرتەوە کە بە جۆرێک لە جۆرەکان بەرکەوتنیان لەگەڵیدا هەبووایە. خۆی بۆ خۆشـــی هیچ ئیرادە و بژاردەیەکیشـــی لەو کارەدا نەبوو، چونکە کەســـــایەتییەکەی کە بۆی دروســـت ببوو، وەک کەسایەتیی هەر کەسێکی دیکە بەرهەمی ئەو کارلێکە بوو کە لە نێوان بۆماوە و ژینگەدا بۆی دروســـت ببوو (هەروەک لە بەشـــی پێشـــودا باســـــمان کرد). بەڵام خەڵکی لەم شـــتەی تێنەدەگەیشـــتن. خەڵکی وا

دەزانن مرۆڤ خۆی دەتوانێت چۆنی بوێت، خۆی بەرهەم بهێنێت، هەر بۆیە لەسەر شکستەکانی ژیان لۆمەیان دەکرد.

دوکانەکەی باوکم چەشنی دەرسخانەیەک شتی زانستیی تێدا فێر بووم. فێری ئەوە بووم کە هەق لەناو خەڵکیدا بابەتێکی ڕێژەییە و لە یەکێکەوە بۆ یەکێکی دیکە دەگۆڕێت؛ ئەوەی لای ئەم هەقە، لای ئەو بەتاڵە. هەر لێرەوەیە ئەو پەندە باوە لە نێوان پیشەوەرانی وڵاتانی پێشکەوتوودا بڵاو بووەتەوە (هەمیشە هەق بەلای کڕیارەوەیە).

پیشەوەر و دووکانداری سەرکەوتوو ئەوەیە کە لەسەر بنەمای هەق و بەتاڵ لەگەڵ کڕیارەکانیدا نەجووڵێتەوە وەک ئەوەی باوکم و هەوشێوەکانی باوکم دەیانکرد، بەڵکوو لەسەر بنەمای (کڕیارەکان هەمیشە لەسەر هەقن). ئەوەش دەبێتە هۆی زیانێکی کەمی نزیک مەودا و قازانجێکی زۆری درێژمەودا. هەر بۆیەش ناوبانگ دەرکردن بۆ پیشەوەر و فرۆشیار زۆر لە دەمەدەمە و هەرا و گۆڵمەز بەسوودترن بۆی.

پرسیارم لە یەکێک لە فرۆشیارەکان لەبارەی بنەمای (هەمیشە کریار لەسەر هەقە) کرد، کەچی بەم شێوەیە وەڵامی دامەوە کە ئەگەر لەسەر ئەو بنەمایە بجووڵێمەوە، ئەوا هەندێک لە کڕیارەکان دەمخۆن. بە بڕوای ئەو، لێرە کریار بۆ هەلێک دەگەڕێت تا ماڵی فرۆشیار بەتاڵان بەرێت و ڕووتی بکاتەوە؛ ئەوەش دەیخاتە سەر ساجی عەلی.

ڕای ئەو بەڕێزە لە چوارچێوەی ژینگەی خۆیدا زۆر ڕاستە چونکە لای ئەم پەیوەندییەکە لەسەر بنەمای (بەسەردا زاڵبوون) بنیات نراوە. واتە هەرکامیان دەیانەوێت بەسەر ئەوی دیکەیاندا زاڵ بن. هەر لێرەڕا ئەو پەندانە بەناو خەڵکیدا بڵاوبوونەتەوە: (هەزارجار خۆت پێت هەڵکەوێت، بەڵام یەکجار نەتخەن و نەتخەڵەتێنن) (مامەڵە و سەودا بکە تا ئارەقە دەکەیتەوە).

ڕاستەڕێی ئەم بوارە بریتییە لەوەی نە شیش بسوتێ و نە کەباب؛ واتە فرۆشـــــیار نە زۆر ئەملا بگرێ و نە زۆر ئەولا. ئەو لە لایەکەوە نابێت لەســـــەر بنەمای هەق و بەتاڵ مامەڵە بکات و ناشـــبێت بنەما و بەند و باوە کۆمەڵایەتییەکان پشتگوێ بخات.

خۆ وەنەبێ ئەم بنەمایە تەنها سوود بە فرۆشیار بگەیەنێت، بەڵکوو بۆ هەر مرۆڤێک لە مرۆڤەکان کە دەیەوێت لەگەڵ دیگەراندا مـامەڵە بکـات چونکە وەک دیـارە مرۆڤ لە هەرکوێیەک بێت هەر مرۆڤە و سروشتەکەی لە گشت بووارەکاندا زۆر لێک دەچێت.

عەتتاری

لەو دەمانەی لە دووکانەکەی باوکم خەریکی کار بووم، ڕۆژێکیان بڕیـاری دا لەوێ نەمێنم و بچم خۆم فێری پیشـــــەیەکی دیکە بکەم. سەرەتا هۆی ئەو داوایەییم نەزانی و دواتر لێم ڕوون بوویەوە.

خاوەنی ئەو ڕیزە دووکانە بەڕێز ســـەیید جەعفەر بوو، باوکیشـــم چەند مانگێک بوو کرێی بۆ نەدرابوو و ئەوەش وای کردبوو بەردەوام ئەو داوای پارە کەڵەکەبووەکەی بکات و سەرەنجام باوکم لە ژوورەوە خۆی بینییەوە. چەند ڕۆژێکیش لە ژوورەوە مایەوە تا سـەیید جەعفەر پیاوەتیی خۆی نواند و هێنایە دەرێ!

وا دەردەکەوێت باوکم حەزی لێ نەبووە دەمەقاڵێی خۆی و سـەیید جەعفەر باس بکات، بۆیە داوای لە من کردووە بچم و خۆم بە شتێکی دیکەوە سەرگەرم بکەم.

پاشـــی ماوەیەکی کەم، بڕیاری دا ببمە شـــاگردی عەتتارێک کە بە زمـانە بـاوەکە دەبێتە عەترفرۆش. ئەو دووکـانەی کـارم لێ دەکرد،

دەکەوتە گەڕەکی ئەنبارییەکان و خاوەنەکەشـــی ناوی (موحەممەد ڕەزا) بوو. مانگانەکەشم بریتی بوو لە پێنج ڕووپییە کە دەیکردە تەنها (٣٧٥) فلس.

نزیکەی دوو دانە ســـاڵی ڕەبەق لەوێ کارم کرد. ئەو ماوەیە بە ســـەختترین ســـەردەمی ژیانم دەژمێرم کە لە خۆرهەڵاتنەوە تا یەک کاتژمێر دوای خۆرئاوابوون کارم دەکرد، بەبێ دوو کاتژمێر کە یەکێکیان تێیدا دەگەڕامەوە بۆ فراوین و ئەوی دیکەشـــیان نوێژەکانی نیوەڕۆ و عەسرم لە مزگەوتەکەی نزیک خۆمانەوە دەکرد.

ئەوسا لە نەریتی خاوەن دوکانەکان نەبوو هەینییان بکەنە پشـوو؛ بۆیە تەنانەت یەک ڕۆژی حەســـتانەوەم نەبوو؛ هەر حەوت ڕۆژی حەوتە لە مەینەت و دژوارییدا بووم.

لە دەمەو عەســـری یەکێک لە ڕۆژەکاندا خاوەنکارەکەم بۆ کارێک ناردمییە کەنار دەریا. لەوێ بینیم پڕە لە قاوەخانە و خەڵکی لنگی لەســـەر لنگ ناوە و گوێ لە بەزم و گۆرانی دەگرن. ئەو گۆرانییانەش کە ئەوســـا باوی بوو، گۆرانییەکانی موحەممەد قەبانچی و ڕەشـــید قەندەرچی و بەدرییە ئەنوەر بوون. ئەو ڕووداوە سەرنجی ڕاکێشام و وای لێ کردم لە خۆم بپرســـم: (چما ئەمانە چۆن قووتیماڵیان پەیدا دەکەن؟ چما لەکوێ دەژین؟) چونکە من ڕاهـاتبووم دەبێـت نـان پەیداکردن ســـەخت بێت و لە خۆرهەڵاتنەوە تا کاتژمێرێک پاش خۆرئاوابوون بۆی بکۆشم!!

تەنانەت ئەو ماوە دژوارەش لەســـەر بنەمای (شـــەڕیش ســـوودی خۆی هەیە) خاڵی نەبوو لە سوود و وانە. لەو دەورانەدا فێری وانەیەک بووم کە نەمتوانیبوو لە قوتـابخـانە فێری بیم. لەو مـاوەیەدا توانیم خەڵکی بەبێ ڕتووش و پەردە بناسـم. ئەو موجامەلە و ڕێزگرتنەی کە لەناو مەردوومدا دەرهەق بە کەسـانی گەورە و پووڵدار زیاترە لەچاو

کەســـــانی بێدەرەتان و دەســــــتکورتدا کە باروودۆخی ژیان خلۆری کردوونەتەوە.

هەر بۆیە کەســانی پێگەبەرز زۆر بەئەســتەم دەتوانن خەڵکی وەک ئەوەی هەیە بناسـن؛ ئەو ڕاهاتووە بە شـێوەیەکی ئاسـایی و بەردەوام هەر خۆنزیکردنەوە و خەســــتکردنەوەی ماســــتاویان لێ ببینێت و ببیســـتێت. بەڵام هەژارێکی وەک من زۆر ئاســـانە مەردوومەکە وەک ئەوەی هەن بناسێت.

هەر خۆم هەندێک خەڵکم دەبینی بە لوتی بەرز و ســـــوکایەتییەوە دەیاندواندم، لە کاتێکدا هەندێکیشــیان بە ئەوین و خۆشــەویســتییەوە لەگەڵم دەدوان. منیش هۆکـاری ئەو جیـاوازییەم نەدەزانی. پـاشـــــتر بەهۆی خوێندنەوەی سروشتی مرۆڤەوە تێی گەیشتم.

قۆناغێکی دیکە

پیشـــەی عەتتاری هەم بۆم نەدەشـــا و هەمیش تێیدا ســـەرکەوتوو نەبووم. بەوەی کە بەردەوام سەرم بەسەر کتێب و خوێندنەوەوە بوو، دیـارە عەترفرۆشـــــیش دەبێ بەردەوام بەدەم کڕیـارەکـانییەوە بێ و کاری بکات کەمەنکێشی بن و بزانێت چۆنیان مامەڵە لەگەڵ دەکات.

لە پشـتەوەی دووکانەکە ڕەفەیەکم هەبوو، کـــــتێب و گۆڤارەکانم تێیدا ســەفتە کردبوون. لە خودام داوابوو یەک خولەک وەســتاکارەکەم لەوێ نەبێـت و ســــــەر بکەمەوە بەنـاو کتێـب و گۆڤـارەکـانـدا و کڕیارەکانیش بچن و لە عەترفرۆشـــییەکانی دراوســـێمان بۆخۆیان چ بۆنێکیـان پێخۆشـــــە بیکڕن، ئەوەش وەســــتاکەمی تەنگـاو کردبوو. ئەوەبوو ڕۆژێکیان ئاماژەی بۆ ڕەفەکە کرد و بە ئامۆژگارییەوە وتی: هەتـاوەکینەی ئەو ڕەفەیە لەوێـدا بێـت، تۆ خێر بۆ من نـادەیتەوە.

دواتریش خۆم هەستم کرد کە ڕاستی دەکرد و لەسەر هەق بوو. دیارە بنیادەم کە ویستی لە کارێکدا سەرکەوتوو بێت، دەبێت خوی بداتێ و سەری تێ بکات، ئەگینا وەک پەندە باوەکە دەڵێت: "دەبێتە کابرای لە دوو جەژنە بوو".

لە کۆتاییەکانی ساڵی ١٩٢٩دا، هەستم کرد خاوەکارەکەم چیدی سەبر و تاقەتی نەماوە و لە بیری ئەوەدایە چۆنم پاڵ پێوە بنێت. کاتێکیش لە ماڵەوە ڕاوێژم بە باوانم کرد، سەرپشکیان کردم کە خۆم چۆنم دەوێت با وا بێت و ئەوەش یەکەمجار بوو ئاوا سەرپشک بکرێم. ئەدی دوودڵییەکی خەست سەر و گیانی داپێچام کە نەمدەزانی چیبکەم؟!

قەدەر وای خواست، ئێوارەی ئەو ڕۆژە سەیید جەعفەر ئاهەنگی هاوسەرگیریی بۆ نەوەکەی (عبدالرضا) دەگێڕا و بەختی منیش کەوتە ئەوێ و دانیشتم و گوێم لە شەرەشیعر و گۆرانیی موحەممەد قەبانچی و گۆرانیبێژێکی دیکە بەناوی سەلمان شوکرجییەوە گرت. ئیدی ئەو پێشبڕکێیە کاری بڕیاردانەکەی زۆر بۆ ئاسانتر کردم و بڕیارم پێ درا.

لەپاش سالانێک، ڕۆژێکیان هەڵتەقیم بە موحەممەد قەبانچیی گۆرانیبێژدا و پێم ڕاگەیاند بەبێ ئەوەی خۆی خەبەری هەبێت، چاکەیەکی بەسەر شانمەوەیە. بەکاوەخۆ حەقایەتی ئەو شەوەم لەسەرڕا تا خوار بۆ گێڕایەوە و قەیرێ بەدیار سەیر و سەمەرەیی قەدەرەوە پێکەنین.

دواتر نزیکەی چەند هەفتەیەک سەرەگێژەم گرتبوو، خۆشم نەمدەزانی ڕوو بەکوێوە نیم! لە شاگردانەی ئەو ماوەیەشم نزیکەی حەفتا ڕۆپیەم پاشەکەوت کردبوو؛ قەولم دا دووکانۆچکەیەکی عەتتاری بەو بڕە پارەیە بکەمەوە. خێرا قەولەکەم بردە سەر و لە گرتنی دووکاندا خێرا کارم بەدەستەوە هات و هەندێ ئامرازی

عەتتاری و شـــایەن (ترازوو)یەکی چکۆلەشـــم لەپەنایان دانا. کرێی مانگانەی دووکانەکە یەک ڕوپیە بوو کە دەیکردە ٧٥ فلس. ئێستاشـی بەدەمەوە بێت، ئەو دووکانە هەر ماوەوە تاو تاو ســـەرێکی لێ دەدەم تا ڕۆژانی ڕابردووم جوانتر بێنەوە یاد.

ســـەیری دنیـا لەوەدا بوو، قەیرانی ئـابووریی جیهـان لەو ســەروبەندەدا دەسـتی پێکرد کە من بوومە عەتتار! ســەردەمێک بوو تێیدا کۆمەڵێک وڵات بەدەســـت قەیرانی ئابوورییەوە -و عێراقیش لەناویاندا - دەســـتیان بە ناڵە و نرکە کردبوو. بازار کەســـاس و کۆمەڵێکی زۆر لە بارزگانان مایەپووچیی خۆیانیان بە ڕۆژی نیوەڕۆ ئاشکرا کردبوو. بەشی منیش بە ئەندازەی بچوکییەکەی خۆم بوو.

هەرچۆنێک بێت، ئەو ســەردەمەی ژیانم لە گشــت ســەردەمەکانی دیکە جیاوازتر بوو چونکە بە کەیفی خۆم چم ویســـتبا دەمخوێندەوە بەبێ ئەوەی کێ بڵێ ئەوە چی دەکەیت و چۆن دەڕۆیت. هەروەهـا ئازادیش بووم لەوەی کەی بمویستایە دەرابەی دووکانم دادەدایەوە و بۆ کڕینی کتێب و ڕۆژنامە دەمگوت: بەغدا خۆت بگرە هاتم!

لە بەغدا بازاڕێکی تایبەت بە کتێـــــب و ڕۆژنامە بەناوی بازاڕی ســـەرا هەبوو؛ بۆیەش ئەو ناوەی پێوە پێچرابوو، چونکە لە ســـەرای دەوڵەتەوە نزیک بوو. بەندەش ماوە نا ماوەیەک سـەرم لێ دەدا و چم دەویست دەمکڕی. خەیاڵی گەورەم ئەوەبوو، بچم و ڕۆژنامە و گۆڤارە کۆنەکان بکرم چونکێ هەرزان بوون و توێشـــوویەکی هەرە باشـــی فیکریم تێیاندا دەماشییەوە.

ســـەرنجی زیاترم لەســـەر گۆڤارە میســـرییەکان بوو، بەتایبەتییش (الهلال) و (المقتطف). ژمارە کۆنەکانیان لە ســـەرا بەردەســـت بوو، منیش باش باشم لێ دەکڕین و هێشتاش هەندێکیانم هەر ماونەتەوە.

لە دووکان زۆر بەتەنگ کڕیارەکانمەوە نەبووم. بە بای خەیاڵمدا دەهات ئەگەر زیادیان بکرایە یان کەم. چەقی سـەرنج و گرنگیپێدانی من بەلای خوێندنەوەوە بوو. ئەوەش وای لێکردم دەسـت بدەمە لاسـایی کردنەوەی ئەو نوسـەرانەی کە دەمخوێندنەوە و بەندەش پێنوس بخەمە سـەر تێنووس. هەروا چەند بابەتێکم بۆ گۆڤار و ڕۆژنامەکانی بەغدا نارد و ئەوانیش خوا هەڵناگریَ پشتگوێیان خستن مەگەر چەندۆکەیەکیان نەبێت.

ئەو وتارانەم کە لە سـاڵی ١٩٣٠ بڵاو کرانەوە، ئێسـتا جێگەی شـانازییمن چونکە ئاماژەی ئەوەن کە وا نزیکەی شـەسـت سـاڵە خەریکی نوسینم. ئەوەش ماوەیەکی کەم نییە و سەرڕێژە لە ئەزموون کە دەشـێ لە بەشـەکانی دیکەدا شـتێک لەو ئەزموون و ناوەڕۆکە دەروونی و کۆمەڵایەتییانە بە ئەندازەی توانای خۆم بخەمە ڕوو.

٨

ڕووداوەکەی سەحنە

ڕووداوەکە دەســـتی مەلیک یان ئینگلیزی تێدا نەبوو، بەڵکوو بەهۆی هەرا و گۆڵمەزەوە قەوما

مەبەســتم لە ســەحنە ئەو مەیدانە بەرفراوانەی بەردەم مەزارگەی کازمییەیەیە لە هەر سێ لاکەیەوە. لە بەشــەکانی پێشــووشــدا زیاد لە جارێک و دووان باســـمان کرد. ئەویش بە قەڵایەکی بەرزی ئۆتاق ئۆتاق دەورە دراوە و بەرهەیوانی زۆریشی هەن.

لەم ســەحنەیەدا و لە هەموو ســاڵێک لە ڕۆژانی عاشــوورا، یادی شــەهیدکرانی ئیمام حوســێندا قەڵەباڵغی و تەعزیبارییەکی زۆر وەگەڕ دەخرێت هەر بەو شێوەیەی لە دێر زەمانەوە باوە. لەو ڕۆژانەدا ئۆتاق و بەرهەیوان لە ژن و مەیدانەکەش لە پیاو پڕ دەبێت.

لە ساڵی ١٩٢٧، خوا کردی و عاشوورا کەوتە ١٠ـــی تەمووز کە ئەوســا منیش تازەجوانێکی ١٤ ســاڵە بووم. هەر لە بەیانی زووەوە وێڕای باوکم هاتبووینە سەحنە و لەگەڵ سـەرباقیی مەردوومەکەدا لە شـــوێنێکدا ســـرەوتین. کەچی ئەو ڕۆژە بە دیمەنێکدا هەڵتەقین کە هەرگیز لەوەوبەر شـــتی وامان نەدیتبوو، ئەویش ئامادەیی چەند ڕیزە سەربازێکی بێچەک لەلای قیبلەوە.

وا دەردەکەوت دەوڵەت نیازی باشی هەبوووبێت وا ئەو سەربازانەی هێنـابوو، وەک ئەوەی بیهەوێـت بەشـــــدارییـان لە مەڕاســـیمی تازیەبارییەکەی حوسێنی کوڕی عەلییدا پێ بکات، کەچی مەردوومەکە بە شـــێوەیەکی خراپ بابەتەکەیان لێک دایەوە؛ هەروەک دیارە ئەوە نەریتی مرۆڤە کاتێک بێزی لە شـــتێک دەبێتەوە. ســـەریان کردبوو بەیەکدا و چپە و قســـەی ســـەیر و ســـەمەرەیان هەڵدەبەســـت و زیادەڕۆییەکی باشیشیان دەکرد.

گرۆی پرسەگێڕان لە سەرەتادا بە شێوەیەکی ئاسایی ڕادەبووردن؛ هامۆشۆی گرۆی پرسـەگێڕان هێشتاکینێ بەکۆتا نەگەیشـتبوو، دەنگی تەقە لە شـوێنێکی نەزانراوەوە هات، ئیدی ئەو خەڵکانەشـی کە تێلا و داردەستیان پێ بوو، لێرە و لەوێ کەوتنە وێزەی سەربازەکان.

ئەو هەیوانەی من تێیدا سرەوتبووم، لە سـەربازەکانەوە نزیک بوو و، دەشـــمبینی چۆن خەڵکەکە تێیان کەوتوون و میرازیان دەگرن لە کاتێکدا ســـەربازەکان هیچ شـــتێکیان بۆ بەرگری بەدەســـتەوە نەبوو. ئیدی ناچار بوون پشـتوێنەکانی بەرۆکیان بکەنەوە و بەوە بەرگری لە خۆیان بکەن.

لە ســـەحنە هەندێک لە کەســـە دیارەکانی ناوچەکە خەریک بوون بەرگرییان لە ســـەربازەکان دەکرد و قســـەیان بۆ خەڵکەکە دەکرد و دەیانوت: ئەم ســـەربازانەش وەک ئێوە موســـوڵمانن، بەڵام قســـە لەبەردەم ئەو گڕوتینەی جەماوەردا کەڵکی تورێکی نەبوو و وایان لێ هاتبوو، ئەوەی دەیانبیست، تێ نەدەگەیشتن.

ســـەرکردە و ســـەرتیپە ســـەربازییەکان دەمانچەیان پێ بوو و بۆ پارێزگاریی لە خۆ و ســـەربازەکانییان بەکاریان دەهێنا. هەروەک چۆن پۆلیسیش بەشداریی کرد و بە تفەنگەکانیان تەقەیان کرد.

پاشــی ســاردبوونەوەی ئاورگی شــەڕ، بینرا چوار کەس کوژراون. سیان لە خەڵک و دانەیەکیش لە سەربازەکانی دەوڵەت. برینداری زۆر و زەوندە کە زۆربەیان لە سەربازەکان بوون.

پاش دامردنەوەی جەنگ، تەرمی یەکێک لە ســـیانەکەیان بەناوی (محمد بن عبود المزین) هێنایە سەر سەحنە و خەڵقێکی فرە و فراوانی بەدواوە بوو و لە بەری گشــتیشــیانەوە شــێخ حەســەنی کوڕی شــێخ مەهدی خاڵصی بە دەم هوتافی (بڕوخێ ئینگلیز، نەمێنێ فەیسەڵ)ـەوە پێشــەوایەتیی دەکرد. هەروەها هاواری ئەوەشــی دەکرد (شــیوەن بۆ ئەو برایەتان بگێڕن کە دەوڵەت کوشتوویەتی).

هەروەهـا بە درێژایی ڕێگەکە دەســـتی بە هـاوار و گرمە کرد و جنێوی بە دەوڵەت دەدا. ئەوجا ڕووی دەمی کردە پۆلیســـەکانی ناو ســـەحنە کرد و وتی: (ئەمانە گاور و جوولەکەن). کاتێکیش ویســـترا تەرمەکە لە ســـەحنە ببرێتە دەرێ و بیگەیەننە نەجەف، یەکێـک لە سەربازەکان بەرهەڵستیی کرد، شێخ بەسەریادا هاواری کرد و پرسی: کێ فەرمانی پێ کردووە نەبرێتە دەرێ؟ ســـەرباز وتی: یاریدەدەری بەڕێوەبەری پۆلیس؛ تەواو لەو کـاتەدا شـــێخ گرمـاندی: (نەفرەت لە یاریدەدەر و دەوڵەت کە ئێوەی هێناوە هەی گەووادینە!).

هۆی ڕاستەوخۆ

ڕووداوەکەی سەحنە کۆمەڵێک دەرەنجامی کۆمەڵایەتیی و سیاسیی نەکەمی لێ کەوتەوە. هەر بەرە و تـاقمێکیش بە هەوا و هەوەســـی خۆیان لێکیان دەدایەوە. بەڵام ئەمیش وەک ســـەرباقیی ڕووداوەکانی ناو مێژوو، دەبێ دوو هۆی یەکێک ڕاستەوخۆ و یەکێک ناڕاستەوخۆی هەبێت. ڕاســـتەوخۆکەیان چەشــنی پڕژە ئاگرە کە بە دار و دەوەنەوە

دەنیشـــێت؛ بەڵام هۆی دووەمیان چەشـــنی نزیکیی ئاگرە لە دار و دەوەن.

هۆی ڕاستەقینەی ڕووداوەکە کە لە زاری مەردوومەوە دەبیسترێت، دەشـــێ لە ڕووداوەکەی دواتردا دیاری بکرێت، ئەوەی کە ســـەرتیپی سەربازیی (محي الدين سوهرەوەردی) لەگەڵ تیپێک لە سەربازەکانییدا هاتبوونە ســـەحنە، بەڵام لەگەڵ ئەمانەشـــدا هاوســـەرەکەیی هێنابوو تا تەماشـــای ڕەوی پرســـەگێران لەبەر هەیوانەکانی ناو ژنانەوە بکات. واش دەردەکەوێـت ئەو خـاتوونە بە زیـادەڕۆیی لە پۆشـــــاک و بەخۆوەکردنی خشـڵ و موجەوهەرات ســـەرنجی خاتوونەکانی دیکەی ڕاکێشابێت لەگەڵ ئەو خزمەتەی کە لەلایەن سەربازەکەنەوە دەیکرا و مشـــووری دەخورا. هەر تاو نا تاوێک چەند ســـــەربازێک دەچوونە سەرێ بۆ خزمەتی سا بزانن شتێکی پێویست نییە دەست و دەم بۆی پەیدا بکەن؟

کاری قەدەر وابوو، چەنـد منداڵێک لە نزیـک بەرهەیوانەکە بوویە دەمەقڕە و هەرایان لەگەڵ چەند خاتوونێکدا و یەکێک لە خاتوونەکان قریشـکاندی کە گوایە ئەو منداڵە جنێوی بە ئیمام حوسـێن داوە؛ ئیدی منداڵانی دیکە هـاتن بە ســـــەر و گوێلاکیدا و باش باشـــیان کوتی. ئەوەبوو ژنێـک لەنـاو ژنەکـانی ســــەرەوەدا بەزەیی و ســـۆزی بۆ تێهەڵدراوەکە جووڵا و بە منداڵانی دیکەی وت کە دەســـــت هەڵگرن و لێی نەدەن، کەچی لەناو ژنەکانی دیکەدا هـاوار و نەڕە بەرز بوویەوە و بوویە هۆی ڕاکێشانی سەرنجی ئەوانی دیکە.

هەندێ لە مەردووم ویسـتیان بچنە ســەرێ بۆ بەرهەیوانەکە؛ ئەو ســـەربازەشـــی بەرهەڵسـتی کردن و نەیدەهێشـت بچن، ڕایان ماڵی و لێیان دا و ڕێگەیان کردەوە. کە گەیشـــتنە ســـــەرێ، ژنان چیرۆکی منداڵەکەیان بیر چووبوویەوە و دەستیان بۆ ژنێکی غەریبەی سوچێکی بەرهەیوانەکە ڕاکێشـــا. ئەو ژنەش ئەوەی ســـوهرەوەردی بوو. ئیدی

خەڵکەکەش لێی نزیک بوونەوە و هەندێ قســـەی ســـارد و ڕەقیان نا بەسەر دڵیەوە.

هەر کە دەنگی هەرا و گۆڵمەز گەیشتە گوێی سوهرەوەردی، خێرا بە ســـەربازەکانییەوە خۆی گەیاندە بەر هەیوانەکە و دەمەدەمێیەک لەنێوان ئەو و مەردوومەکەی ئەوێـدا کرا. یەکێکیـان بەو تێلایەی بەدەســـتییەوە بوو، دانەیەکی تێ ســـرەواند، ئەویش بە دەمانچەکەی بەرکەمەری، ســـێ گوللەی حەواڵە کرد کە یەکێکیان بەر کابرایەک بە ناوی (نەجمەدین هادی) کەوت و ڕۆژی دواتر لە نەخۆشـــخانە گیانی سپارد!

ڕووداوێکی لەم شێوەیە ئەستەمە هەروا بە سەلامەت ڕابگوزەرێت. ئەمە پزیســـکە ئاورێکە لە نزیک شـــارایەک پووش و پەڵاش کە هەر چرکە ئامادەی گرگرتنە کە خۆی لەو تێلا بەدەســـتانەدا دەبینێتەوە کە لە سـەحنەدا هاتوچۆ دەکەن و هەمیشـە کوتەکەکانیان بۆ دۆخێکی لەو شێوەیە لە ئاودایە.

هۆی ناڕاستەوخۆ

مەردوومی ئەوســـای عێراق لەســـەر ئەوە خوویان گرتبوو کە هەر ڕووداوێکی چەشنی ئەوەی سـەحنە بقەومێ، بیخەنە ئەستۆی ئینگلیز. کەچی ئەوەی شـــایەنی باســـە ئەوەیە، دوای ئەوەی دەســـتم لە بەڵگەنامەکانی ئینلیز گیر بوو، بینیم ئەوانیش ناویانەتە ملی مەلیک و دەســـتەودایرەکەی. دیارە لەو دەم و ســـاتەدا نێوانی مەلیک و ئینگلیز فیلی پێدا دەچوو و ئینگلیز گومانی خراپی بە مەلیک دەبرد و گشـــت جۆرە تۆمەتێکی بەتەنگەیەوە دەنا.

ئەو ڕایەی کە من پەســـەندی دەکەم و مەیلم بەلایدا دەچێ ئەوەیە کە نە کاری ئینگلیزە، نە کاری مەلیک، بەڵکوو چەند هۆیەکی دیکەی هەیە کە زلترینیان ئەو غەوغایەیە کە هەوســـاری بەدەســـت کوتەک بەدەستەکانەوەیە؛ ئەوەی کەمێک لەمەوبەر باسم کرد.

ئەوەی تەماشـــــای کۆبوونەوە جەماوەرییەکان لە ڕۆژە پیرۆزە ئاینییەکاندا بکات، تێبینی ئەو مەیلە غەوغاییە زۆر بەئاشـکرا دەکات و دەبینێت. هەروەک زۆر بەڕوونییش تێبینی کوتەک بەدەســـتان دەکات لەناو جەماوەرەکەدا هامۆشـــۆیانە و هەڵدەگەڕێن و دادەگەڕێن و بۆ نووکە دەرزییەک هەل دەگەڕێن کوتەکەکانیان بوەشێنن.

کەسانی لەو چەشن و کلۆجە بە شێوەیەکی گشتی بە نزم و پەست ناویان لە کۆمەڵگەدا داخســـتووە. ئەوجا بۆیە ئەو ڕۆژانە بە هەل دەقۆزنەوە تا کەمێک پێگەی نزمی خۆی بەرز بکاتەوە؛ هەر بۆیە لەو ڕۆژانەدا دەبینرێ بە عینجە فینجە و تێلای دەســتییەوە دێت و دەچێت و دەیەوێت بە کوتەکە دارینەکەی دەســـتی خەڵکەکە ڕێک بخات گوایە ڕێکخســـتنی خەڵکەکە نراوەتە ئەســـتۆی ئەو. ئیدی خوا نەکا موویەک لاری لە یەکێک ببینێت، بەتایبەت ڕەشـــۆکەکان، خێرا کوتەکی لێ هەڵدەبڕێت و ئەگەر زانی دۆخەکە لەبارە و خەڵکی ڕوویان لێیەتی، دەیوەشـــێنێت. هەر ئەوەندە نا، بەڵکوو دەبێت بزانرێت ئەم جۆرە کەسانە لەڕووی ئاڵۆشی ژێرسکیشەوە تینوون و لەم ڕۆژە ئاینییانەدا بۆ هەلێک دەگەڕێن تا ژێرســکیان کەمێک دامرکێننەوە. خوا نەکا ژنێک لە بەرهەیوانەکانەوە تەماشایەکی بکەن، ئیدی فووی تێ دەبێت و وەک پاڵەوانی حەوت ئەفســـانە خۆی دەبینێتەوە و خەیاڵ دەکات لە هەموو لایەکەوە قامکی بۆ ڕادەکێشن.

ئێمە ناتوانین بەتەواوی لە ڕووداوەکەی سەحنە بگەین تا بەجوانی لە کەســـایەتیی کوتەک بەدەســـتان نەگەین. هۆیەکی دیکەش هەیە کە نابێت نادیدەی بگرین، ئەویش ڕۆچوونی زیاد لە پێویســتی سیاسیی

خەڵکەکە وەک ئەوەی لە بەشــی پێشــوودا باســمان کرد. ڕەشــەخەڵک وایان لێ هاتبوو پشـــتگیریی هەر کەســـێکیان دەکرد کە دژایەتیی دەوڵەتی بکردایە و بێزیشیان لە هەر کەسێک هەڵدەستا کە یارمەتیی دەوڵەتی بدایە. بەڵام کاتێک ئەم کارەیان دەکرد کە هیچ مەترســـییەک لەگۆڕێ نەبووایە؛ خۆ ئەگەرەکینەی مەترســییەک بهاتایەتە گۆڕێ، بە چاو پرتاندێک دەچوونەوە ســـەر مەزهەبە کۆنەکەیان (بە من چی) و (ئەوە کەی پەیوەندیی بە منەوە هەیە) و ئەو جۆرە وتانە.

دەشێت بە شێوەیەکی گشتیی ئەوە بوترێت کە ڕەشـەخەڵک لەناو کۆمەڵە ئاینییەکاندا هەســـت بە ئازایەتیی دەکەن و ترســـیان کەم دەبێتەوە. هەر بۆیەشە هەوەسی غەوغا لە سەریان دەدات و لەوێڕا بە هەموو دەهۆڵێک دەکەونە سەما و بە گشت بایەکیش دەشەکێنەوە هەر بەو شـــێوەیەی کە ئیمام عەلی باســـی کردوون. ئەمەش بەتەواوەتی ئەوەیە کە لە ڕووداوەکەی سەحنەدا قەوما و، لە ڕووداوگەلی دیکەشدا کە دواتر دێینە سەریان، قەوماوە.

٩

ڕووداوەکەی چلە

چۆن چاو بە فرمێسکەکانی حوسێن بوونە شەڕکەرە خێڵەکییەکان؟

خەڵکی کازمییە پاش لە ڕووداوەکە، چوونە سەر سەحنەی عەبباسی کوڕی عەلی و سەرکەوتنی خۆیانیان بەسەر خەڵکی نەجەفدا ئاشکرا کرد!

شێخ حەسەن سوهەیل هەوڵی ئاشتەوایی دا و سەرنەکەوت و... هەرا هەر بەردەوام بوو.

لە ساڵی ١٩٢٩ دا لە کەربەلا، ڕووداوێکی هاوچەشنی ئەوەی سەحنە لەو ڕووەوەی کە تەواو غەوغایی بوو ڕوویدا؛ بەڵام ڕووداوەکە تەواو ڕووداوێکی کۆمەڵایەتیی بوو و هیچ نەدەچوویەوە سەر سیاسەت.

لە دەمی چلەی ماتەمینیی کوژرانی حوسێنی کوڕی عەلییدا قەوما! ئەو ماوە و ڕۆژانەی کە خەڵکی وا ڕاهاتوون بچنە سەر گڵکۆ و مەزاری حوسێن لە کەربەلا کە دەکاتە چل ڕۆژ پاش شەهیدبوونی لە سارای کەربەلای پڕ دەرد و بەڵا. لەو دەمەدا کەربەلا لە زیارەتچی کە لە پەڕانپەری شار و ناوچەکانی عێراقەوە بۆی دێن و لە قافڵەی پرسەگێڕان بە زنجیر و شەللاق لەخۆیان دەدەن و بۆ حوسێن شین دەگێڕن پڕ دەبێت..

ئەوەبوو لە ساڵی ١٩٢٩ و لە ٢٧ـــی تەمووزدا کە دەیکردە ٢٠ـــی سـەفەرمانگی ١٣٤٨ی قەمەری، هەلم بۆ ڕەخسـا لەگەڵ زیارەتکاراندا ڕێم بکەوێتە کەربەلا. لە دەمەوعەسـری ڕۆژی پێشـتردا کاتێک بە شەقامێکی پڕ لە خەڵکیدا ڕادەبووردم، دەنگی گوللەی دوور بە گوێمان گەیشـت؛ مەردووم وەک شـارە مێروولەی ئاو تێچوو لە ترسـان هەریەکە بە شـوێنێکدا وون بوو. منیش لەگەڵ ڕاکردوواندا ڕام کرد و لەوماڵەی تێیدا دەماوە، خۆم مەڵاس و قڕ و قپ کرد و نەمزانی چیدی چی قەوما.

لە دواییدا ڕوون بوویەوە شـەڕ و هەرا لەنێوان پرسـەگێرانی کـازمییە و نەجەفـدا بەرپـا بووە و یەکێکیش بەنـاوی (دەعبول) لە نەجەفییەکان کوژراوە و چەندۆکەیەکیش زەخمی هەن. دەس و دەم خەڵکی نەجەف بڕیـاریـان دا کەربەلا بەجێ بهێڵن تـا دەرگـای فیتنە داخرێ کە ئەو کارەیان زۆر دانایانە و لەکارزانانە بوو؛ کەچی خەڵکی کازمییە ئەوەیان بە دۆڕان ناو برد و، دەستیان بە هۆنینەوەی شیعری سـەرکەوتن و بەخۆدا هەڵگوتن کرد؛ تەنانەت تاقمێکیان چوونە سـەر خێوەتە چۆڵەکـانی خەڵکی نەجەف و فنجـانە قـاوەی تۆخیـان تێـدا خواردەوە. ئەوەش نەریتی ناو بیابانە کاتێک هۆزێ بەسـەر یەکێکی دیکەدا سەر دەکەوێت، وا دەکات.

دەنگوبـاس وابوو، تـاقمێکی دیکەی خەڵکی کـازمییە پـاشـی ڕووداوەکە، ملی ڕێی سـەحنەی عەبباسـیان نا کە نزیکی مەرقەدی حوسێنی برای بوو؛ لەوێ عەبباسیان دەدواند و خەبەری سـەرکەوتن و شـانازییەکانی خۆیانیان بەسـەر نەجەفییەکاندا بۆ دەگێڕایەوە کە لە یەکێک لە هۆنراوە شانازییەکاندا ئاوایان دەگووت:

یا العباس یا العباس ما ضل مشهدی بالصحن

قتلنا دعبول وطلعن خواته یصین

(هۆ عەبباس! گەر دەتبینی لە سەحنە چۆن دەعبولمان کوشت و ئەوانی دیکەش دەم بە هاوار دەرکران!)

لە سبەینێی ئەو ڕۆژەدا، واتە لە ڕۆژی چلەدا، توانیم شوێنێک لە سەربانی یەکێک لە خانەکان بگرم کە دەیڕوانی بەسەر گرۆی پرسەگێڕاندا... بینیم کازمییەکان لە یەک قەوارەدا خۆیان خڕ کردبوویەوە لە کاتێکدا پێشتر پارچە پارچە بوون و بەو شێوەیەش کە باو بوو، خۆیان نەدەکوتی و سینەزەنییان نەدەکرد؛ بەڵکوو دەستیان بەرەو سەر هەڵبڕیبوو و هێمای سەرکەوتنیان پێ نیشان دەدا و خۆیان هەڵ دەنا و ئەم بەیتە فەخرەیان دەگوتەوە:

حی روایا الکواظم حی أهالیها

قاصدة للطفوف تزور والیها

لێکەوتی ڕووداوەکە

پاشی تەواوبوونی ماوەی پیرۆز کە گەڕامەوە، بینیم خۆشییەکی ئاشکرا بەسەر ڕووخساری زۆرینەی مەردوومە ئاساییەکەوەیە. هەر تاو نا تاوێکیش یەکێک خۆی دەکرد بەناو بابەتەکەدا و هەواڵی سەرکەوتن و بەرزبوونەوەی شان و شکۆی خەڵکی کازمییەی لە دیوانی هۆزەکانی دەوروبەردا دەگووتەوە.

هەر ئەو ڕۆژە لە کازمییە ڕێم کەوتبوویە تەعزێخوانییەکی ئیمام حوسێن؛ دیتم کابرایەکی خەڵکی نەجەفیشی لێیە، بەڵام جێگەی گاڵتە و چاوەقرتێی خەڵکەکەیە و ئەویش بەهەزار حاڵ خۆی بۆ گیراوە و لەبەر تەنهاییەکەشی هیچی پێ نەدەکرا. ویستم بەرگریی لێ بکەم بەو

بیانووەی لە پرسەی حوسێنی شەهییددا دانیشتووین و شیاو نییە دەست بە لاقرتێ و مەسخەرە بە یەکدی بکەین بەو شێوەیەی کە لە سەردەمی نەفامییدا کراوە، کەچی مەردوومەکە منیشیان وەک ئەو بە حەپۆل زانی و چییان بەو کرد، بە منیشیان کرد. بۆخۆی منیش بێدەنگ بووم و وازم لە کابراش هێنا بۆخۆیان چی پێ دەچەژن بیچەژن!

نەفرەت و دووژمنایەتیی نێوان کازمی و نەجەفییەکان تا چەند ساڵێک پاش ڕووداوەکەش درێژەی کێشا. خەڵکی نەجەف داوای خوێنبایی (دەعبول)یان دەکرد؛ کوڕە گەنجەکەی لە شەڕەکەدا تیا چووبوو.

لە ساڵی ١٩٤٥، هەندێک لە دیار و ماقووڵانی کازمییە لە ماڵی یەکێک لە خۆیان کۆبوونەوە تا بەشکوو ڕێچارەیەک بۆ دووژمنایەتیی ئەو دوو شارە بدۆزنەوە و ئاو بە ئاوردا بکەن؛ کەچی لەسەر ئەوە بوویە ناکۆکییان کە کام لایەن بچێتە سەردانی کام لایەن بۆ ئاشتەوایی. لە کۆتاییدا گەیشتنە ئەوەی بچن و لە کەسێکی نەریتزان بپرسن کە دەبێت چی بکەن. ئەو کەسەش شێخ حەسەن سوهەیل، سەرۆکهۆزی بەنی تەمیم کە بوویە دادوەریان.

کاتێک هەمووان جەم بوونەوە، شێخ وتی: ئەوانەی لە خێوەتی ئەوانی دیکەدا پێکی قاوەیان هەڵداوە دەبێ بچنە لای ئەوی دیکە بۆ ئاشتەوایی! بەڵام خەڵکی کازمییە کە ئەمان قاوەیان هەڵدابوو وەک کەمێک لەمەوبەر باسمان کرد، بەو پێشنیارە ڕازی نەبوون. ڕایان لەسەر ئەوەبوو، هەردووک لا لە کەربەلا کۆ ببنەوە؛ بەڵام نەجەفییەکان بەم ڕایە قاییل نەبوون چونکە پێچەوانەی نەریتی عەشایەری بوو.

ئیدی هێشتاش تۆڵەی دەغبوول نەسەنراوەتەوە!

لێکدانەوەی کۆمەڵایەتی

هۆی ڕاســـتەوخۆ و ئاشـــکرای شـــەڕ و هەراکەی چلەی ئیمام ئەوەبوو کۆمەڵێکی کازمی و نەجەفی لەســـەر ئەوەی کێ لە پێش و کێش لە دواوەی ڕیزی ماتەمگێڕان دەبێ، ببویە هەرا و قیرەیان. ئەوان ئەو کـاتەی بەر ببوونە گیـانی یەکتر، بیریـان چووبوویەوە کە بۆ زیندووکردنەوەی یادی شـەهیدبوونی حوسێن هاتوون کە ئەو سەر و ماڵی لە ڕێی ئاییندا دانا.

ئەمان لە چرکەیەکدا لە گریان و فرمێسک ڕشتن بەسەر حوسێندا گۆڕان بۆ خێڵەکییەکی دەمارگرژی شـــەڕکەر. دەشـــێ بڵێین: مەیلی خێڵەکی لە مەیلە دینییەکەیان زۆر بەهێزتربوو تێیاندا.

ڕاستییەکەشی ئەوەیە، ئەم ڕووداوی چلەیە شتێکی نامۆ و تاقانە نەبوو لە کۆمەڵگەی عێراقی یان هەر کۆمەڵگەیەکی هاوشێوەی عێراق لە ڕووی بنیاتی کۆمەڵایەتییەوە. ئەمن لە گەورە و پێشـــینانی خۆمانم زۆر لەم ڕووداوانە بیستووە کە لەناو خەڵکیدا بەڕوواڵەت بە دینەوە هەڵواســـراوە، کەچی هۆ و پاڵنەری گەورەی ڕاســـتەقینەی گیانی خێڵایەتی بووە.

هەر لەم تۆپە قووماش و ڕوداوە، بەبیرم دێت لە ســـاڵی ١٩١١ هەواڵ گەیشتێ کە ئیتاڵیا دەستی بۆ تەرابلووس و لیبیا درێژ کردووە کە ئەوسا بەشێک بوون لە قەڵەمڕۆی دەوڵەتی عوسمانی. لە ٣٠ـــی ئەیلوولیشدا لە ئەستەبووڵەوە بەرقییەیەک لە سوڵتانەوە گەیشتە والی بەغدا کە ئیتاڵیا هێرشـــی کردووە و با تۆش خەڵک بۆ جیهاد و ســەرخستنی دەوڵەت هان بدەیت. والییش بەیاننامەیەکی بڵاو کردەوە کە هەرکەس بەپێی توانای خۆی لە ســـەرخستنی دەوڵەتدا پشـــکی هەبێت!

بۆ بڵاوکردنەوەی ئەم بەیاننامە، خۆپیشـــاندانی گەورە بە تەپڵ و بەیداخ و بانگی جیهادەوە لە بەغدا بەرپا کرا. ئا لەو کاتەی ئاپۆرەی خەڵک و تاقمەکان بەلای دەرگای باکووردا تێپەڕ بوون، دەمەقاڵێیەک لەنێوان دوو بەرەدا کە یەکێکیان تاقمی (باب الشیخ) و ئەوی دیکەشیان (حەیدەرخانە) بوو ڕوویدا و شـــەڕ و هەرا گەرم بوو و ســـەرکەوتن بوویە بەشی (باب الشیخ)ەکان.

ئەوانەی بەشـداریيان لەم خۆپیشـاندانەدا کرد، مەبەسـت و مرازی دڵیـان پشـــتیوانی بوو لە دەوڵەتی عوســـمـانی کە بەلای ئەمـانەوە نمـایندەی ئیســـلام دژی کـافران بوو، کەچی خێرا ئیســـلامیان بیر چوویەوە و چەشنی دەوارنشینەکانی سەردەمی نەفامی دەستیان دایە یەخەی یەکدی.

لە ٢٠ـــــی کانوونی دووەمی ١٩١٢ـــــشـدا شـتێکی هاوشـێوە لە ســـەحنەی کازمییە بەبۆنەی عاشـــووراوە لەنێوان تاقمێکی کەرخی و کازمییدا قەوما. گۆڤاری (لغة العرب) باســـی ئەم ڕووداوەی کرد کە گۆڤارکە لەو ماوەیەدا لە بەغدا دەر دەکرا. لێرەدا دەقی نوســـراوی گۆڤارەکە ڕادەگوێزم: (لە کازمییە و لە قوڵەی نیوەڕۆی ٢٠ی کانوونی دووەم ڕووداوێکی دڵتزێن قەوما کە دڵی هەموو هۆشـمەندێکی تەزاند. ڕووداوەکەش بەم شێوەیە کە کۆمەڵێک لە موسوڵمانان لەوێ بۆ یادی عاشـوورا جەم ببوونەوە. لەناو ئەوانەشـدا تاقمێکی کەرخی ئامادەییان هەبوو؛ ئەوجا لەناو ئەو تاقمەدا نەریتێکی زشت هەیە کاتێک تەماشای خەڵکی دەکەن خێرا دەپرســـن کێ لە کام گەڕەک و کێ کوڕی کوێیە؟ کـاتێکیش ئەم پرس و جۆیـانە درێژە دەکێشـــن، ڕق و بێز لەنـاو خەڵکەکەدا هەڵدەستێنێت؛ ئەم ڕقە هەر لەو قۆناغەدا نامێنێتەوە، بەڵکوو خۆی لە جنێو و نەفرەتدا دەبینێتەوە؛ پاشـــان خۆ زیت کردنەوە و پەلامار و ئەوجا لێدان و کوتان و دواتر برینداربوون و عومری خوا کردن. هەر ئەمەش لە کـازمییەدا ڕوویـدا. کـاتێـک هەنـدێـک لە

بێمێشــکەکانی کازمییە زانییان فلان و فیســار هی کەرخن، دەســتیان کردە پیتک و پلار پێوەنان و دەســتەوئێخە بوون و یەکتریان کوتی و بریندار کرد و ... سەرەنجامیش دانەیەکی کازمی کوژرا و سیانیش لە کەرخییەکان بریندار بوون و بە تۆمەتی کوشــتنیش کۆمەڵێک خرانە ژووری. هیوا وایە ئەمە کۆتا ڕووداوی لەم چەشــنە بێت بە هیممەتی دەوڵەت و چیدی شتی لەو شێوەیە نەقەومێت.)

ڕەنگە جێگەی خۆی بێت ئاماژە بەوە بکەم کە باوکم یەکێک بوو لە بریندارەکانی ئەو ڕووداوە؛ بەڵێ خەنجەرێک بەر پشــتی کەتبوو کە نزیکی مەرگی کردبوویەوە تا خودا یەکێکی بۆ ڕەوانە کردبوو و بە ئامرازە بەردەســتەکانی ئەوســا و نەیهێشــتبوو شــەربەتی مەرگ بنۆشــێت. خۆ ئەگەرەکینەی ئەو بکوژرایە، فرســەت بۆ نوســینی ئەم دێڕانە بۆ نوسەرەکەی هەڵنەدەکەوت!

١٠

لەنێوان دین و خێڵ... و شەقاوە

ئەو واقیعانەی لە بەشـــی پێشـــوودا باســـم کردن، دەبنە مایەی ڕاکێشـانی سـەرنج چونکە مەردووم لە هەڵسـوکەوتەکانیاندا دووفاقن. تاوێ دیندار و تاوێک خێڵەکین. ئاشکراشـە جیاوازییەکی فرە و فراوان لەنێوان ڕەفتاری ئایینی و ڕەفتاری خێڵەکییدا هەیە.

بەندە لە دەورانی تازەلاوی و جاحێڵیمدا زۆر ســـەرم لە جیاوازیی ئەو دووانە نەدەکردەوە. خۆشم لەسەریان ڕاهاتبووم و واشم دەزانی شتێکی سروشتییە و هیچ نامۆییەکی تێدا نییە! کەچی کاتێک سروشتی مرۆڤم خوێندەوە، تێگەیشتم ئەم شتانە هەر دەبێت هۆ و شیکارییەکیان هەبێت و هۆی کۆمەڵایەتییان لەپشتەوە بێت تا بجۆشێن.

بۆچی؟

یەکەمین پرسـیارێک لەم بارەیەوە توشـمان دەبێت بە تووشـییەوە ئەوەیە: بۆچی نەریتە خێڵایەتییەکان لەو ســـەردەمەدا باڵی بەســـەر خەڵکەکەدا کێشابوو؟

بۆ وەلامی ئەوە دەشـــێت بڵێین: عێراق پاشـــەوپاشـــی ڕووخانی دەوڵەتی عەبباســـی، بۆ ماوەی شـــەش ســـەدە تووشـــی دارمانی شارستانی بوو. ئەدی لەو دەورانەشدا دەسەلاتی دەوڵەتی پارێزگاریی لە ڕۆح و گیـانی هـاووڵاتییـان نەدەکرد، نـاچـار مەردووم پەنـایـان بردووەتە بەر بەها خێڵەکییەکان تا پارێزراو بن و لەوساوە نەریتەکانی دەمـارگیری و پەلامـار و فەرهوود و خوێنبـایی و شـــۆردنەوەی شوورەیی و شتانی هاوتۆپی ئەمانەیان تێدا زیت و زەق بوویەوە.

ئەوەی خۆ نەدایەتە پەنا یەکێک لە هۆزەکان تا بیپارێزن، بە ڕۆژی ڕۆشـــنا ســـەر و ماڵی بە غارەت دەبرا و ئەوەش لە لادێ و ناوچە کەنارییەکاندا تا ڕاددەیەکی زۆر ڕوون و ئاشـکرا بوو؛ هەروەک چۆن لە شارەکانیشدا بەڵام بە شێوەیەکی کەمتر.

هەر لەو سـەردەمەی کە بەها خێڵەکییەکان لەناو خەڵکیدا مەوجیان دەدا، کۆمەڵە بەهایەکی دیکەش هەبوون پێیان دەگوترا بەهای دینی کە لەلایەن واعیزەکانی مزگەوت و وتارویژانی پرسە و کۆبوونەوەکان بۆ حوســـێن چەشـــنی یەکســـانی و دانبەخۆداگرتن و لێبووردەیی و خۆپارێزی دەوتران کە پێچەوانەی بەها خێڵەکییەکان بوون.

لە دەورانی عوســمانی و دەورانی دوای ئەوانیشــدا، منداڵان کاتی بەتـاڵی خۆیـان لە کۆڵانـدا ڕادەبوارد. لە دیـارترین هۆکـاری کـات ڕابواردن و گەمە و گاڵتە یارییەک بوو پێی دەوترا (شـــەڕەگەڕەک). منـداڵانی ئەم کۆڵانە دژی ئەوانەی کۆڵانی ئەودیو تێک بەر دەبوون دوای ئەوەی منـداڵانی هەر گەڕەکێـک کۆمەڵی شـــەقوەشـــێن و چاونەترسی خۆی کۆ دەکردەوە. لە شەڕەکانیشیاندا بەرد و کوتەکیان بەکار دەهێنا. خۆ ئەگەرەکینەی یەکێکیـان بەســـەر ئەوی دیکەیـاندا سـەرکەوتایە، ئەوە دەبوویە مایەی شـانازیی و خۆهەڵکێشـانی براوە و هەر تاو نا تاوێکیش شـــریتی ســـەرکەوتنەکەیان بۆ ئەم و ئەو لێ دەدایەوە.

بیرمە لە ســـەردەمی منداڵییمدا، لەناو منداڵاندا شـــانازی بەوەوە دەکرا کە کێ (پـاڵەوان) و کێش (بوودەڵ)ـــــــە. پـاڵەوان ئەوەبوو دەیوەشـــاند، نەیدەخوارد؛ دەیبرد، لێی نەدەبرا. زیرەک ئەوەبوو بتباتە ســـەر کانی، ئاوت نەدات بتهێنێتەوە. ئەو بە زیرەکییە شـــەیتانییەکەی دەیتوانی لەســـەر کانییەکە وەها ســـەرگەرمت بکات، بیرت بچێتەوە کە تینووت بووە.

ئەوەی لە منداڵییدا لەســـەر بەهایەکی لەم شـێوەیە گۆش بووبێت، شکی تێدا نییە لە سەردەمی گەورەییشدا کەم تا زۆر تێیدا دەمێنێتەوە. بەڵام گرفت لەوەدایە لە گەورەییدا وتار و وەعزی زۆری لە مزگەوت بەسەردا دەخوێنرێتەوە. بۆیە دەبینین لە ڕوواڵەتدا پێی کاریگەر دەبێت و خۆشـی بەسـەر کەسـانی دیکەدا دەیخوێنێتەوە، یان لەسـەر بنەمای ئەمانە ڕەخنە لە کەسانی دیکە دەگرێت، کەچی لە ژیانی کردەیی خۆیدا بیری دەچێتەوە و خول خول دەچێتەوە ســـەر ڕەوڕەوەی بەهـا خێڵەکییەکان.

پێگەی شەقاوە

وشـــەی (شـــەقاوە) مەبەســـت پێی ئەو کەســـەیە کە نەریتە خێڵەکییەکان تێیدا شەوق دەدەنەوە لەو ڕووەی کە بەهێزە و دەتوانێت بوەشـــێنێت و ماڵ تاڵان بکات و ڕێ بگرێت و پارە لە دەوڵەتمەندان بکێشـــێتەوە؛ لە هەمان کاتیشـــدا گەڕەکەکەی خۆی لە گەڕەکانی دیکە دەپارێزێت و ناهێڵێت کەس دەستی بۆ درێژ بکات!

یەکێک لەو شـــەقاوە ناســـراوانەی کازمییە هاوســـێی ماڵی باپیرم سەیید موحسین ببوو. چەندینجار لە خزم و خوێشانەوە باسی چاکەی ئەو کابرایەم لە چەندین ڕووەوە بیســـتبوو. ئەو پاســـەوانی بەرقاپیی باپیرم و سـەرباقیی ماڵەکانی گەڕەک بوو. ببڕای ببڕ ڕێگەی نەدەدا دز توخنی ئەو ناوچەیە بکەوێت چونکە بە شـووڕەیی سـەر خۆی دەزانی و لە پیاوەتییەکەی کەم دەکردەوە.

لە دەورانی جاحێڵیمدا شـــەقاوەکانم لە کۆچە و کۆڵانان دەبینی کە ڕۆیشـــتن و پۆشـــاکی تایبەت بە خۆیـانیان هەبوو؛ مەردوومیش دەستیان بۆ بە سنگەوە دەگرتن و ستایش و پەسنیان دەکردن. منیش

هاوڕێیەکم هەبوو، هەموو خەون و خەیاڵی ئەوەبوو کە گەورە بوو، ببێتە شـــەقاوەیەکی ناســـراو. بەڵام من بەداخەوە ئەو ئاواتەم نەبوو چونکە لەشـــم زۆر لاواز بوو؛ پێویســـت بەوە ناکات بڵێم هێزی جەستەیی گەورەترین پێویستیی بوونە شەقاوە بوو لەو سەردەمەدا.

ڕۆژێکیان لە قاوەخانەی گەڕەکەی خۆماندا دانیشـــتبووم هەروا گوێم لە قســـەی گەڕەک گرتبوو کە لەبارەی ئەو وتارەوە دەدوان کە یەکێک لە وتارخوێنەکانی ئەم مزگەوتەی نزیکمان خوێندبوویەوە. ئەوان بەناوی سەرسامی ئەو وتارە بەهێز و ڕەوانەی ببوون کە پێی خوێندبوویەوە و بابەتەکەشی باسی ئەخلاقی بەرز و شکۆمەندانە بوو کە ئیسلام هێناویەتی، چەشنی دادپەروەری و لەخواترسی وخاکساری و پاداشـــتی خراپە بە چاکە. تێبینیم کرد هەر لەو کاتەی ئەوان ئەم قســـانە دەکەن، شـــەقاوەیەکی ناســـراو بە بەردەمیاندا ڕابوورد، خێرا میلی قســـەکانیان بەلای ئەو و ئازایەتیی و خوێنخۆرییەکانیدا بادا کە چۆن حەوت دانە لە نەیارەکانی کوشتووە و چ شانازییەکی پێ براوە.

لێرەدا ڕووبەڕووی دوو کەســـی دژیەک دەبینەوە کە هەردووکیان سەرنجی خەڵکییان ڕاکێشاوە؛ یەکەمیان کەسایەتیی واعیزە کە خەڵکی بۆ تەقوا و ڕەوشـــت و خۆگری دەکات. کەســـایەتیی دوەمیش شەقاوەکەیە کە تەواو بە ئاڕاستەی پێچەوانە مل دەنێت. ڕاستییەکەشی ئەو کەســـە خواپەرەســـتە ڕاســـڵانەی خۆیان بە ئەخلاقی بەرزەوە گرتووە، پێگە و جێگەیان هیچ لە پێگە و جێگەی ئەم شـــەقاوەیە کەمتر نییە و ڕێزی تایبەتی دەگرن و هەردووکیان دەستیان بۆ بە سـنگەوە دەگیردرێـت؛ ئەمەش دەبێتە هۆی دەرکەوتنی دووفـاقی لەنـاو هەندێکیاندا و ئیدی ئەم کەســـە تاوێک تەقواکار و تاوێکیش شـــەقاوە خۆی نمایش دەکات.

تکام له خوێنەر ئەوەیە ئەمە دووفاقییە تایبەت نەکات بە کۆمەڵگەی عێراقییەوە؛ زۆرێک لە کۆمەڵگەکان، تەنانەت پێشکەوتوەکانیشیان کەم تا زۆر بەم دەردەوە دەناڵێنن. بۆ نموونە کۆمەڵگەی ئەمریکی، دەبینیت کۆمەڵناسەکانیان هەندێک لە دووفاقییان لە کەسەکانیاندا تێبینی کردووە.

یەکێک لەم زانایانە کە ناوی 'کامبڵ یۆنگ'[٧]ە لە کتێبەکەیدا بەناوی (دەروونناسیی کۆمەڵایەتی) دەڵێت: لە کۆمەڵگەکەماندا دوو سیستەمی بەهای ئەخلاقی هەن. یەکێکیان لە بەهاکانی نێو ئایینی مەسیحییەوە وەرگیراوە کە تۆ چیت بۆ خۆت پێ خۆشە و حەزت لێیە چلۆن مامەڵەت لەگەڵ بکرێت، ئاوا لەگەڵ دیگەران مامەڵە بکە؛ دووەمیشیان لە دۆخی ئابوورییەوە سەرچاوە دەگرێت، ئەم دۆخە تێکشکێنەرە بێڕەحمە. ئیدی ئەوانەی دەکەونە بەر شەپۆلی ئەم جووت سیستەمە، تووشی دووفلیقانەیی لە کەسایەتییاندا دەبنەوە.

---

[٧] - کامبڵ یونگ (١٨٩٣- ١٩٧٢ز): زانای کۆمەڵناسی ئەمریکی، لەساڵی ١٩٤٥ز دا سەرۆکی بزووتنەوەی ئەمریکی بووە لە بواری کۆمەڵناسی. لەساڵی ١٩١٥ز خوێندنی لەزانکۆی بریگهام یونگ تەواوکردووە. بۆماوەی ساڵێک لە قوتابخانەیەکی دواناوەندی لە ئەریزۆنا پێش دەستکردن بەخوێندنی کۆمەڵناسی لەزانکۆی شیکاگۆ مامۆستا بووە. لەزانکۆی ستانفۆرد خوێندوویەتی و بڕوانامەی دکتۆرای لە دەروونناسیدا لەساڵی ١٩٢١ز بەدەستهێناوە. لەکتێبێکدا بەناونیشانی (المصدر لعلم النفس الاجتماعي (١٩٢٧ز)) دەستەواژەی (ambivert)ی دروستکردووە بۆ وەسفی کەسێکی کراوە / گۆشەگیر. بنەڕەتی دروستکردنی ئەم دەستەواژەیە بۆ ئەم زانایە دەگەڕێتەوە. دەستی بە ژیانی مامۆستایەتی لەزانکۆی ئۆریگۆن کردووە و دواتر سەرقاڵی وانەوتنەوە بووە لەزانکۆی کلارک. پاشان ئەزموونی وانەوتنەوەی لەزانکۆی ویسکۆنسین مادیسون دەستپێکردووە. لەساڵی ١٩٤٠ز بووە بەسەرۆکی بەشی کۆمەڵناسی لەکۆلێژی کوینز و لەساڵی ١٩٤٧ز وەکو سەرۆک بەشی کۆمەڵناسی لەزانکۆی نۆرس ویستێرن هەڵبژێردراوە.

جیاوازیی نێوان کۆمەڵگەی ئەمریکی و عێراقی ئەوەتانێ کە بواری دووفاقییەکە لەوێ لەنێوان بەها مەســـیحی و بەها ئابوورییەکاندایە، لەکاتێکدا ئەوەی ئێرە لەنێوان بەها ئیسلامی و بەها خێڵەکییەکاندایە.

گەڕان بەشوێن تکاکارێکدا یان ئیمان بە شەفاعەت

هێشـــتاشـــی بەدەمەوە بێت، بڕوای شـــەفاعەت یەکێکە لە دیاردە بەربڵاوە دینییەکانی عێراق و ئەو کۆمەڵگانەی دیکەش کە لە ڕووی پێکهاتەوە لێی دەچن. مەبەســـتیشـــم بەم شـــەفاعەتە ئەو کارەیە کە خەڵکی دەچنە لای پیاوێکی ئایینی تا لای خودا داوای لێبووردنیان لەو تاوانانە بۆ بکات کە تووشـــی بوون. دەشـــێ بڵێین: لە هەندێک کاتدا بڕوای شـــەفـاعەت و دووفـاقی لە کەســـایەتییـدا دوو شـــتی پێکەوەبەستراوی ژیانی کۆمەڵایەتین.

ئیدی ئەو مەردوومە لەژێر کاریگەریی ئەو دووفاقییەدا بە چەندین کاری دزێو و تاوان هەڵدەستن کە پێچەوانەی ئایین و ئەو شـتەیە کە خۆیان ئیمانیان پێیەتی. ئەوەش هەمان ئەو شـــتە بوو کە لە دەورانی دەوڵەتی عوســـمانی و دواترییدا ڕووی دا؛ خەڵکەکە شـــانازییان بە پەلامـــار و داگیرکـــاری و پـــاوانخوازییەوە دەکرد وەک بینیمـــان؛ لەملاشـــەوە هەســـتیان دەکرد پێویســـتیان بە شـــەفاعەتکار و تکاکارێکە لای خودا داوای عەفوو و تۆبەیان بۆ بکات ســـا خودا لە ئاووری بە کڵپە و بڵێســـەی جەهەنـدەم پەنـایـان بـدات. هەر ئەمەشـــە هۆی ســـەرهەڵدانی ئەو گشتە مەزارە پیرۆزە لە کۆمەڵگەدا کە خەڵکی پارەی تێ دەکەن!

لە قورئـانـدا پەروەردگـار دەفەرموێـت: (بـانگم لێ بکەن، بەدەم بانگتانەوە دێم)، هەروەها (لەگەڵ خودا بانگ لە کەســـی دیکە نەکەن).

ئەمە ئەوە ئاشـــكرا دەكات كە هەرگا بانگ لە خودا بكرێ، وەڵام دەداتەوە بەبێ ئەوەی نیازی بە تكاكار و نێوەنگیرێک بێت. بەڵام ڕەشـــەخەڵک لەمە نەگەیشـــتوون و لە تواناشـــیاندا نەبووە تێ بگەن. ئەمان لە ژینی ڕۆژانەشیاندا دەقیان بەوەوە گرتووە ئەگەر پێویستیان بە شـــتێ بێ لای كاربەدەســـتێک، پەنا و تكا بەرنە لای بندەســـت و ژێردەستەكانی و دیاری و بەخششی گران گرانیان پێشكەش بكەن تا كاریان بۆ ئاســـان بكەن. ئەمانە خوداشـــیان لە هەمان قاڵب داوە و وا دەزانن چەشنی كاربەداستانە و لە ڕێگەی پرسگە و بندەستەوە نەبێت (بە خەڵاتەوە)، كاریان بۆ ماشـــی ناكات. ئیدی ئەگەر وا نەكەن، كاریان پاش دەخرێت و پەروەندەیان گەزێک تۆزی بەسەرەوە دەنیشێت!

لە ڕاســـتییشـــدا ئەم بروا و ئیمانە بە شـــەفاعەت و تكاكاری، لە سەردەمی عوسمانییەكاندا هەروەک بندەستان لەناو كاربەدەستانیشدا باو بوو. هەروەک پێشتر ئاماژەمان پێدا، كاربەدەستانی ئەو سەردەمە لە گەندەڵترین و بەرتیلخۆرترین و ســـتەمگەرترینی دەســـەڵاتدارانی جیهان بوون. بەڵام لە هەمان كاتیشدا زۆرترین وابەستەی مزگەوت و مەزار و ئەو شوێنانە بوون. ماوەیەک بەغداد وای لێ هات وێرانكاریی گشـــتیی هێندەی ژمارەی گومەز و منارەی مزگەوت و مەزارگەكان زیادی كردبوو.

حەسەن كبریت

حەســـەن كبریت یەكێک بو لە دیارترین شـــەقاوەكانی كۆتایی ســـەردەمی عوسـمانی كە لە دەورانی داگیركەریی دەوڵەتی بەریتانیادا كۆچی دوایی كرد. منیش هەر لە منداڵییەوە قســـە و باســـم دەربارەی شەقاوەییەكانی ئەو بەر گوێ دەكەوت.

خولاسەی کەلام ئەوەیە: ئەم کابرایە بە دەردی سادیزم (چێژ بینین لە ئازاری ئەوانی دیکە) گیرۆدە ببوو؛ چێژی لە کوشـــت و بڕ و خوێنڕێژی دەبرد. ئەو هەر بە ڕووتکردنەوە و ماڵ تالانکردن و پارە لێ کێشـانەوەوە نەدەوەسـتا، بەڵکوو قوربانییەکانیشـی دەکوشـت. کورتەی قسـان، زۆرم لەبارەی کارە سـادیزمییەکانەوە بەر گوێ کەوتبوو. ئەم حەسـەن کبریتە بە تەواوی ئیمانییەوە لە کاتی کوشتنی قوربانییەکاندا بڕوای وابوو بەبۆنەی شـەفاعەتی فاتیمەی زەهرای کچی پێغەمبەری خوداوە (درود و سـەلامی لەسـەر بێت) دەچێتە بەهەشتی پان و بەرینەوە.

یەکێکی جێ متمـانە بۆی گێڕامەوە، بەر لە مەرگی کبریـت بە ماوەیەکی کەم، چاوی پێی کەوتووە و باسـی کارە شـەقاوەییەکانییان کردووە و پرسـیاری ژمارەی کوژراوەکانی بەدەسـتی لێ کردووە کە بە چ ڕوویەکەوە دەچێتە بەر دیوانی خودا. کەچی ئەو زۆر بەهیوا بووە کە بەر شـەفاعەتی فاتیمە خانی کچی پێغەمبەری خودا دەکەوێت چونکە کارێکی کردووە شایەنی ئەوەیە بەر شەفاعەتی وی بکەوێت.

ئەو چاکەیەشـی کە حەسـەن گبریت ئەنجامی دابوو و ببوویە شـایەنی شـەفاعەتی زەهرا ئەوەبوو: شـەوێک لەگەڵ دزانی دۆسـتیدا دابوویان بەسـەر ماڵە زەنگینێکی بەغدادا. کاتێک ئۆپەراسـیۆنی دزی تەواو ببوو، لەگەڵ هاودەسـتانیدا بەپێ گەڕابوونەوە کازمییە و لە ڕێگەدا دابوویان بەلای مەزاری شێخی ناسراوی ناوچەی کەرخ.

ئەو مەزارگەیە ئەوسـا دوور بوو لە ئاوەدانی؛ حەسـەن کبریتیش لای گۆڕەکانەوە گوێی لە هاوارێک دەبێت کە دەگری و پەنا بۆ فاتیمە دەبات و دامەنی دەگرێت لە کاتێکدا پیاوێک دەیەوێت دەسـتی بۆ بەرێت و بەندوخێنی خۆی بۆ شل بکات! ئا لەو کاتەدا حەسەن کبریت بڕیار دەدات کەسـێکی دیکە بۆ لیسـتی کوژراوەکانی لەبەر خاتری فاتیمەی زەهرا زیاد بکات. ئەدی خەنجەری بۆ دەردێنێت و لە پشـتیدا

نوقمی دەكات و دەم و دەست ساردی دەكاتەوە و كچەش بەبێ هیچ دەسكاری كرانێك دەگەیەنێتەوە بنەماڵەكەی.

لە ڕۆژی دواتردا پۆلیسی كەرخ جەندەكی كابرایان لە قەبرستانەكە دۆزییەوە و دەستیان كرد بە گەڕان بەشوێن بكوژدا. یەكێكیش لە پۆلیسە پشكنەرەكان هاتە كازمییە چونكە حەسەن كبریتی دەناسی و دەیویست یارمەتیی بدات لە دۆزینەوەی بكوژەكەدا. ئەوەبوو پۆلیسەكە حەسەنی لە یەكێك لە قاوەخانەكاندا بینی و سین و جیمی كارەساتەكەیان كرد و حەسەن پێی ڕاگەیاند كە بەڵێ ئەو دەزانێت كێ بكوژە، بەڵام ناوەكەی ناڵێت تا پۆلیسەكە قەسەمی بۆ نەخوات كە هیچ كێشەیەكی تووش نابێت. پۆلیسەكەش سمێڵی خۆی گرت و سوێندی پێ خوارد كە ئەوسا ئەو جۆرە سوێندە زۆر گەورە بوو و هیچ دوودڵییەكی هەڵ نەدەگرت. ئەویش سەروبەری كارەساتەكەی لە سیرەوە تا پیواز بۆ باس كرد و پۆلیسەكەش وتی: مادەم لەبەر فاتیمەی زەهرا ئەو كابرایەت كوشتووە، شەرت بێ منیش لەبەر فاتیمەی زەهرا ناوت نەدەم).

حەسەن كبریت لە سزای كوشتن ڕزگاری بوو!

ئەم نموونەیە وێنەیەكی ڕوونمان لە دۆخی كۆمەڵایەتیی ئەوسای ئەو خەڵك و سەردەمە دەداتێ كە بە دڵی خۆیان چییان حەز لێ بووە بەپێی بەها و نەریتە كۆمەڵایەتییەكان ئەنجامیان داوە، كەچی بڕواشیان وا بووە خودا بەبۆنەی كەسانی پێگە بڵندی لای خۆی دەیانبەخشێت!

١١

بزووتنەوەیەکی چاکسازی و گاڵەیەک لەبارەی کتێبێکەوە

لە گەرمەی هـاوینی ١٩٢٩دا، مقۆ مقۆ کەوتە نـاو خەڵکی بەهۆی دەرچوونی نامیلکەیەکەوە بەناونیشـانی (رسـالة التنزيه لأعمال الشـبيه)، کە نوسـەرەکەی موجتەهیدێکی دیاری شیعەیە و نیشتەجێی دیمەشقە بەناوی (محسن الأمين العاملی) بوو.

نامیلکەکە ڕەخنە لە تقووسە باوەکانی شیعە لە مانگی موحەڕڕەمدا دەگرێ لەو کاتەی یادی شـــەهیدبوونی ئیمام حوسـێن دەکرێتەوە. بە بڕوای ئەو موجتەهیدە، ئەم تقووســـانە، بێجگە لەوەی زیان بە تاک و کۆمەڵگەش دەگەیەنن، ناوبانگی شـیعە دەزڕێنن و بۆ پشـــتگیریی ئەم قسـەیەشـی، وتەیەکی ئیمام جەعفەری سـادق دێنێتەوە کە وتوویەتی: (شـیعەگەل، ببنە جوانی نەوەک زشـتی و خەوشـی؛ سـا بەشـکوو دواتر بڵێن: سـەد ڕەحمەت لە جەعفەری کوڕی موحەممەد بۆ ئەو تەربێتەی کە هاوەڵانی خۆی پێ داداوە).

ئینجاکونێ خەڵکەکە بوونە دوو بەرە و تاقم؛ زۆرینە بەر نەفرەت و تـانە و توانجیـان خسـت و کەمینەش بوونە پشـــتیوانی. ئەمە دیاردەیەکی فرە ئاسـاییە لەناو گرۆی مرۆڤدا بەو پێیەی لەبارەی سـروشـتی مرۆڤەوە تێی گەیشـتوین. هەر دەبێت هەر بزووتنەوەیەکی چاکسازی و نوێخوازی لەلایەن زۆرینەی خەڵکییەوە بەرتەک بدرێتەوە چونکە پێچەوانەی ئەوەیە- کە باوک و باپیریان بەپێی گوزارشـــتە قورئانییەکە- لەسەری بووە.

ململانێی یار و ئەغیار لە کازمییەدا تەشەنەی سەند؛ کار خۆی بە شوێنێک گەیاند، هەندێک ڕەشە خەڵک بە کوچە و کۆڵاناندا دەگەڕان تا بزانن کێ لایەنگری سەیید موحسین ئەمینە بۆ ئەوەی کەمێکی تێ بسرەوێنن. لێتانی ناشارمەوە، بەندە یەکێک بووم لە لایەنگرانی ئەو بزووتنەوەیە، بەڵام لە سووچێکی دڵی خۆمدا قاییمم کردبوو و بۆ کەسم باس نەدەکرد مەگەر جێمتمانەکانم. بە کورتییەکەی خۆم لە پەلاماری ڕەشەخەڵک دەپاراست.

ململانێکە لە نەجەف زۆر بەتینوتاوتر بوو. ئەوەتا نوسەری بەناوبانگ، جەعفەر ئەلخەلیلی لە بەشی یەکەمی کتێبی (هکذا عرفتهم) بۆمانی باس دەکات. ئەو یەکێک بووە لە لایەنگرانی و زۆر بوێرانەش ڕای خۆی دەربڕیوە و تەنانەت لە ڕۆژنامەی (الفجر الصادق) کە ئەوسا لە نەجەف دەردەکرا، ڕای خۆی گوتووە.

جەعفەر ئەلخەلیلی لە کتێبەکەیدا دەڵێت: (ڕەشەخەڵک لە نەجەف بە پشتیوانانی بانگەوازەکە دەڵێن (ئەمەوییەکان)، هەروەک چۆن بە نەیارەکانیشی دەوترێت (عەلەوییەکان). ئاوگێرانی ناو شیوەنکۆڕی حوسێنیش لەگەڵ گەڕاندنی ئاوەکەدا دەیانگوت (نەفرەتی خودا لە ئەمین – ئاو)، لە کاتێکدا پێشتر دەیانوت: (نەفرەتی خودا لە حەرمەلە – ئاو).

پاسایەکی کۆمەڵایەتی

وتارخوێنانی پرسەی حوسەینی لە گشت لایەک زیاتر هێرشیان دەکردە سەر بانگەوازەکەی سەیید موحسین ئەمین. ئاخر ئەو لە کتێبەکەیدا ڕەخنەی ئەوەی لێ گرتبوون کە زیادەڕۆیی و درۆ لە گێڕانەوەی هەواڵە مێژووییەکاندا دەکەن بۆ ئەوەی زیاتر سۆزی

خەڵکی بجۆشێنن و زیاتر بیانگرێنن. ئەوەبوو سەیید ساڵەح ئەلحیللی کە یەکێک لە دیارترین وتارخوێنانی پرسەکانی ئیمام بوو، شەپۆلە هێرشێکی بۆسەر سەیید موحسین ئەمین دەست پێکرد لە گشت ئەو پرسانەی وتاری تێدا دەخوێندەوە. شیعرێکیشی لێوە بەناو مەردوومدا بڵاو بوویەوە کە زەمی سەیید موحسین دەکات و دەڵێت:

یا راحلا اما مررت بجلق

فابصق بوجه أمينها النتزندق

ئەی ڕێوگار، ئەگەر بە ناوچەی "جیلق"دا تێپەریت، تفێ بکەرە نێوچەوانی ئەمینە زەندیقەکەی

سەیید ساڵەح هەر بەوەندەوە ڕانەوەستا داوا لە خەڵکی بکات وۆقە تف بکەنە نێو چەوانی، بەڵکو بە زەندیقیش ناوی برد!

هەرچی زانایانی ئاینیش هەبوون، زۆرینەیان هەڵوێستی دژیان بەرانبەر سەیید موحسین دەربڕی و، لەو بارەیەشەوە فەتوایان دا و فەتواکانیشیان بۆ چەندین جار چاپ کرایەوە. هەروەک سی دانەشیان کتێبیان دژی نوسی و هەوڵیان دا بەڵگەکانی هەڵوەشێننەوە و وەدرۆی بخەنەوە. بەندە گشت ئەو فەتوا و کتێبانەم لە کتێبخانەکەی خۆمدا پاراستووە و ماوە نا ماوەیەکیش چاویان پێدا دەخشێنمەوە چونکە وا دەزانم چەشنی تاقیگەیەکن و سودیان لێ وەردەگیرێت بۆ تێگەیشتن لە سروشتی مرۆڤ و مێژووی مرۆیی.

ئێمە کاتێک بزووتنەوە چاکسازیی و نوێخوازییەکان دەخوێنینەوە کە لە مێژوودا سەریان هەڵداوە، دەبینین گشتیان لەسەر یەک

ڕێوڕەچە ڕۆیشـــتوون. هەروەک پێشـــتریش ئاماژەم پێدا، زۆرینەی خەڵکی بەرتەکی دەدەنەوە مەگەر کەمینەیەک کە قورئـان لە چەنـد ئایەتێک کە ژمارەیان کەم نین، ئاماژەی پێ داوە. ئەوەش ڕیســـایەکی مرۆییە و گشـــت کۆمەڵگە مرۆییەکان لەخۆیدا جێ دەکاتەوە؛ هێندە هەیە ڕێژەی بەرتەکدانەوەکان لە نەتەوەیەکەوە بۆ نەتەوەیەکی دیکە دەگۆڕێت. ئەوەش بڵێین تـا کۆمەڵگەکە داخراوتر و دوورەوخراوەتر بێت، ڕێژەی بەرتەکدانەوەکەی زۆرتر دەبێت.

پیاوێک کە هاوڕێی یەکێک لە زانا گەورەکانی ئەم سەردەمەیە بۆی گێڕامەوە کە ئەو زانایە بێدەنگی لەئاســـت بانگەوازەکەی ســـەیید موحســـیندا هەڵبژاردبوو؛ نە پشـتی گرتبوو، نە پشـتیشـی تێ کردبوو. ئەدی ڕۆژێکیان یەکێک لە مەجلیسـێکی خۆیانەدا پرسـیاری ئەو بابەتە و ڕای ڕاســـتەقینەی خۆیی لێ کردبوو، زاناکەش بە چەپ و ڕاســـتدا ئاوڕێکی دابوویەوە تا دڵنیا بێتەوە بزانێت کەسـێکی جێمەترسـیی تێدا نییە؛ ئەوسـا وتبووی ئەمانەی لە پرسـەکاندا دەکرێن گشـتیان گەمەی منداڵانن.

ڕای ئەم زانا ئاینییە، لە ڕاستییدا ڕای زۆرێکی هاوشێوەی خۆیەتی، بەڵام لە ترســـی ڕەشـــەخەڵک ناوێرن ئاشـــکرای بکەن. ئەوان نان و پێگەیان لە دەســـتی ڕەشـــەخەڵکەوە پێ دەگات و پێشـبڕکێیانە کامیان زیاترینی ڕەشەخەڵک کەمەندکێش بکەن! ناوێرن ڕای خۆیان بەئاشکرا لەبارەی شـــتێکەوە بڵێن نەکا لێی دوور بکەونەوە و بچن لە دەوری ڕکابەرەکەی خڕ ببنەوە.

زانای ئاینییش وەک گشـــت مرۆڤان مرۆڤە؛ خۆ ئەگەر ئێمەش لە جێ و ڕێی ئەودا باین، هەر وەک ئەومان دەکرد!

هۆکارە نەستییەکان

لەو ژینگە کۆمەڵایەتییەی کە خۆم تێیدا گەشە و نەشەم کردووە، ڕۆژ لە پاشی ڕۆژ دەرکی ئەوەم کردووە تقووسە حوسەینییەکان ڕوویان لە زیادبوون کردووە؛ ئیدی چ لە ڕووی ژمارە و چش لە ڕووی جۆرەوە. ئەم بابەتەش دوای ئەوەی کەمێک عەقڵم گرت، تووشی سەرخورانی کردم. تا تەمەنیشم بەرەو بان هەڵدەکشا، زیاتر تووشی پرسیاری کردووم تا کار گەیشتە شوێنێک بێم و کتێبێکی لەبارەوە بنووسم. ئەوەش ئەو کتێبەیە کە نازانم کەی دەتوانم بیخەمە بەردەستی خەڵکی!

لێرە بواری درێژەدان بەم بابەتە نییە؛ هێندە بەسە بەکورتی هۆکارە دەروونی و کۆمەڵایەتییە شاراوەکانی پشت ئەم تقووس و سرووتانە بکەم کە بوونەتە مایەی دنەدان و گەشەسەندنیان!

بەر لە هەمووشتێک دەبێت ئەوەمان بیر نەچێت کە مرۆڤ ئاژەڵێکی ئاوەزمەند نییە وەک ئەوەی فەیلەسووفانی کەونارا خەیاڵیان کردبوو. بەڵکوو لە بیرکردنەوە و هەڵسوکەوتەکانییدا لەژێر کاریگەریی هۆکارە نەستییەکاندایە بە شێوەیەک کە کەمینەیەک نەبێت دەرکی ناکەن! یان لە هەندێک سات و کاتدا هیچی لێ نازانێت و کێشەکەش لەوێدایە کە وا دەزانێت زاتێکی ئازادە و لە بیرکردنەوە و هەڵسوکەوتەکانییدا هیچ کاریگەرییەکی لەسەر نییە وەک ئەوەی لۆژیک و دەروونی ئاگا پێمان دەڵێن!

ئەو دەمەی دێین و لە تقووس و پرسەگێڕانە حوسەینییەکان دەکۆڵینەوە، ئاشکرا ئەو شتەی تێدا دەبینین. ئەویش چەشنی گشت گشت نەریت و دیاردە کۆمەڵایەتییەکانی دیکە وایە؛ بەرهەمی هۆکارە دەروونی و کۆمەڵایەتییەکانە کە مرۆڤ هیچ دەسەڵاتێکی تێیاندا نییە. هەر کۆمەڵێک لەژێر کاریگەریی هەمان هۆکاردا بێت، بێ‌شک هەمان

دەرەنجامیش بەدەســـــتەوە دەدات. ئەوجا لێرە هەندێک لەو هۆکارانە شرۆڤە بکەین:

یەکەم: گرنگترین هۆکـار لەم بـارەیەوە ئەوەیە کە نـاومـان نـاوە (خەواندنی کۆمەڵایەتی)؛ ئەمە بۆ شـرۆڤەی سـرووتە حوسـەینییەکان ڕاستە وەک چۆن بۆ شرۆڤەی دیاردە کۆمەڵایەتییە هاوچەشنەکانیشی ڕاستە.

مرۆڤ کە هەر لە مێرمـدنـاڵییەوە لەســـــەر کۆمەڵێک خوونەریت گەورە و گۆش دەبێت، چیدی لە جیهاندا هیچ شـتێک لەمانە بە باشـتر نابینێت و نازانێت. هەموو لایەنە گەشـــــەکانی زەق دەکاتەوە و لایەنە خراپەکانیشـــــی دادەمرکێنێتەوە و بیری خۆی دەباتەوە ولێرەڕا عەقڵی ئاگا دەربارەیان دەســـتەوســـان دەبێت و لە گەورەییشـــدا ئەگەر لەناو هەمـــان قـالبی کۆمەڵایەتییـدا بمێنێتەوە، بێ شـــــک ئەو خەوانـدنە کۆمەڵایەتییە بەســـــەریدا زاڵ دەبێت. خۆ ئەگەریش بەحاڵ لەو ژینگەیە ترازا، کەم تا زۆر لەو خەواندنەش ڕزگاری دەبێت.

دووەم: هۆکـاری ڕوواڵەتی و خـانەدانی کە کـاریگەرییەکی دیـار و بەرچاوی لە ســـرووت حوســـەینییەکاندا بە شـــێوەیەکی تایبەت هەیە. کەســی دیار و خانەدان لە کۆمەڵگەدا بە پێویســت و ئەرکی خانەدانیی خۆی دەزانێت کە کۆڕی تەعزێبـاری لە خـانە و کـاشــــــانەی خۆیـدا بگێڕێت؛ یان قەرەباڵغی وەگەڕ بخات یان پارەی زۆر و زەوەند سەرف بکات کە ئەمانەش پێگەی لەناو خەڵکیدا بەرزتر دەکەنەوە.

ســــێیەم: هۆکاری خۆخاڵیکردنەوە: زۆرێک لە بەشـــــداربووەکانی شین و پرسـەی حوسـەینی ئەوانەن کە لە ڕۆژانی ئاسـاییدا هەسـت بە پێگەی نزمی کۆمەڵایەتیی خۆیان دەکەن و نـاویـان لێ نراوە (لە پێگە بێبەش)؛ ئیـدی لەم ڕۆژانەدا هەوڵ دەدات خۆی بەرز بکـاتەوە. بۆیە دەیانبینین لە پێشـی ڕیزەکانەوە ڕێ دەکەن یان دەگرین یان بەشداری لە دەهۆڵ کوتینـدا دەکەن؛ یـان هەر کـارێـک دەکەن کە ببێتە هۆی

ڕاکێشـــانی ســــەرنج یان کەش و فش بەتایبەت ئەو کاتانەی مێینە تەماشـای دەکەن، ئیدی فووی تێ دەبێت. بۆخۆی لەو کاتەدا خۆی لێ دەبێت بەپیاوێکی ڕاقی کە گاڵتەی پێ ناکرێت.

چوارەم: هۆکاری شــــەفاعەت: ئەمە ئەو هۆکارەیە کە لە بەشـــی پێشـــتردا باســـمان کرد. بەشـــدارانی کۆڕ و تەعزێبارییەکانی ئیمام حوسێن وا دەزانن فاتیمەی زەهرا بەدیاریانەوە وەستاوە و سوپاس و دەسـخۆشـی شـین و گرینەکەیان لێ دەکات کە بۆ حوسـێنی کوری دەیرێژن و ســەد لە ســەد لە ڕۆژی پەســڵان تکاکاریان دەبێت. ئەوە بێجگە ئەوەی دواتر پێغەمبەری خودا کە دەکاتە باپیری ئیمام حوسێن، خۆشـی شـەفاعەتیان بۆ دەکات کە حوسـێنی هەر فرە خۆش گەرەک بوو.

پێنجەم: هـۆکـاری نەزر: ئەم هـۆکـارەش لە ڕووی نـاوەڕۆکە دەروونی و کۆمەڵایەتییەکەیەوە لە هـۆکـاری شـــەفـاعەت دەچێـت. خەڵکەکە لەسەر ئەوە ڕاهاتوون بچنە لای کەسانی پیرۆز بە خەڵاتەوە اتیک لای خودا شـــەفاعەتیان بۆ کردن تا کارێکی دنیاییان بۆ فەراهەم بێنێت. ئەمەشـیان ناو ناوە (نەزر). ڕاسـتییەکەشـی ئەوەیە خەڵک شـت نەزری حوسێن دەکەن و سفرە و خوان بە بۆنەی ئەوەوە دەڕازێننەوە یان پرسـەی بۆ دەگێڕن یان هەر شـتێکی دیکەی بۆ دەکەن. شـکیشـی تێدا نییە هەنـدێکیـان داخوازییەکانیـان بۆ بەجێ دەهێنرێت و ئەویش ناچارە بەرانبەر نەزرەکەی ئەمەکدار بێت.

ئێمە نـابێت لۆمەی خەڵکی بکەین کە چی لە خۆیـان دەکەن بەپێی ئەو بڕوا و ئیمانەی لەسەری گەورە و گۆش کراون. ئەوان لەم کارەدا هیچ ویســت و ئیرادەیەکیان نییە (وەک پێشــتریش باســمان کرد). خۆ ئەگەر ئێـمەش لەو ژیـنـگەیەی ئەوانـدا گەورە بـایـن، وەک ئەوان دەردەچووین!

١٢

هەمدیس گەڕانەوە بۆ سەر مێزی قوتابخانە

لە پیشەی عەتتارییەوە ڕاستەوخۆ بۆ پۆلی شەشەم

لە تشــرینی دووهەم (ئۆکتۆبەر)ـــــی ١٩٣٢ بومە ئەفەندی و چوومە ئامادەیی کەرخ و لە ١٩٣٥ بوومە یەکەمی ســـەر ئاســـتی عێراق.

لە بەشــەکانی پێشــودا باســی ئەو هەڵبەز و دابەزانەی ژیانم کرد کە وایان لێ کردم ببمە عەتتار و خاوەن دووکانێکی چکۆڵە لە یەکێک لە شــەقامەکانی کازمییەدا. لەم بەشــەشــدا باســی ڕووداوەکانی پاش ئەوە دەکەم کە چی ڕوویدا و چۆن وازم لە پیشـــەی عەتتاری هێنا و جارێکی دیکە گەڕامەوە سەر مێزی قوتابخانە!

لە هاوینی ١٩٣١، کاتێک لە دووکانی عەتتارییەکەم دانیشـــتبووم، یەکێک لە دۆستانی قوتابخانەی سەرەتاییم هاتنە سەردانم و ڕایگەیاند وا خەریکە قوتابخانەی ســـەرەتایی ئێواران لە کازمییە دەکرێتەوە؛ زۆریشی هەڵنام تا لێی بخوێنم. ئەو قسانە هەروا سەرزارەکی لەوەوە کران، بەبێ ئەوەی بزانێ چ گۆڕانکارییەکی گەوهەری لە ســـووری ژیانمدا دەئافرێنێت. تەنانەت خۆشم نەمدەزانی کار بە کوێ دەگات!

چوومە ســـەردانی بەڕێوەبەرایەتیی خوێدنگەی ئێواران تا ناوی خۆم تۆمار بکەم. بەڕێوەبەرەکە دەیناسیم چونکە خۆی لە سەرەتاییدا

مامۆستامان بوو. بەخێری هێنام، بەڵام وتیشی بەداخەوە پۆلی پێنج لەبەر کەمی ڕێژەی ناونوسین ناکرێتەوە. ئیدی منیش لە بڕیاری گەڕانەوە بۆ خوێندنگە پەشیمان بوومەوە، کەچی لێرەدا هەمدیس قەدەر دەستی وەردایەوە ژیانم؛ ئەویش: بەڕێوەبەر بڕیاری دابوو بمخاتە پۆلی شەشەمەوە و وتبوویشی: خۆم بەرپرسیارێتیی لێکەوتەکانی لەئەستۆ دەگرم! ئەو چاکەیەی مەگەر بمرم بیرم بچێتەوە.

لە پۆلی شەشەمی سەرەتایی دەوامم کرد و لێی دەرچووم و بڕواناکەیم وەرگرت کە دەمتوانی بچمە خوێندنگەی ناوەندی. ئا لەو کاتەدا بڕیارم دا دووکانەکەم بفرۆشم و خۆم بۆ خوێندن یەکلا بکەمەوە. ئەو بڕەشی لە دووکانەکە پەیدام کردبوو، یارمەتی دام ماوەیەکی نەچەندان کورت لە ڕێی خوێندنەکەمدا سەرفی بکەم.

لەو دەمانەدا خوێندنگەی ناوەندی لە کازمییە نەبوو، ناچار ملی ڕێی کەرخم گرت. گشت ڕۆژێک بە تراموای کە ئەسپ کێشیان دەکرد، دەچوومە خوێندنگە. ڕاستییەکەی ئەو ماوەیە زۆر دڵخۆش بووم، دەتگوت تازە لەدایک بوومەتەوە!

گۆڕینی پۆشاکەکانم

مانگی ئۆکتۆبەر (دە)ی ساڵی ١٩٣٢، مانگێکی فرە گرنگ بوو لە ژیانمدا. ئەو مانگەیە کە تێیدا چوومە ناوەندیی کەرخ- وەک پێشتر باسم کرد. ئەوەش ناچاری کردم پۆشاکە کلتورییەکانم بە پۆشاکی هاوچەرخ بگۆڕم؛ واتە بوومە (ئەفەندی)، وەک ئەوەی لەناو مەردوومدا باو بوو.

جاران پۆشاکی دزداشە و عەبا و ڕۆب و عەمامەیەکی سەوزیش وەک نیشاندەری ئەوەی لە ئەولادی ڕەسولم و سەییدم لەبەر دەکرد.

شایەنی باسیشە، عەمامەکان سێ ڕەنگ بوون؛ ڕەش، سپی و سەوز. ڕەش تایبەت بوو بە زانای ئاینییەوە ئەگەر سەیدیش بووایە؛ سپی تایبەت بوو بە زانای ئاینییەوە و کە سەیید نەبووایە. سەوزیش بە کەسانی چەشنی من کە سەیید بوون، بەڵام خوویان دەبوویە کار و پیشەی جیاواز جیاواز.

زۆر سەخت بوو عەمامە سەوزەکەم لادەم و کڵاوی ئەفەندییان لەسەر نێم- ئەوەی پێیان دەگوت فەیسەڵی -کە هەر دەشبوو بیکەم. لای خەڵکی مانای ئەوەبوو من گۆڕاوم و چوومەتە سەر عەقیدەی نوێ، عەقیدەی ئەوانەی بڕوایان وایە زەوی گۆییە و بارانیش لە هەڵمەوەیە.

لە سەرەتادا نەمدەتوانی بەیەکجار خۆم بەو پۆشاکانەوە نیشانی خەڵکی بدەم. هەوڵیشم دەدا پێدزکێ و بەبن خشپە لە کوچە و کۆڵانە باریک و چەپەکەکانەوە بگەمە وێستگەی تراموای. خوا کردی و ڕۆژێک یەکێک لە پیرە ناسراوەکانمان بینیمی و هاواری کرد (دینەکەیان بە دینار فرۆشت!).

لاوێکم دەناسی کە ناچار بوو ئەویش لەبەر خوێندن پۆشاکەکانی بگۆڕێت، بەڵام لە من زیاتر لە خەڵک خۆی دەپاراست چونکە باوکی پیاوی ئایینی بوو. بیرمە دەچوو پۆشاکە نوێیەکانی لە دووکانێکی نزیک خوێندنگە دادەنا و بە پۆشاکە خۆجێیەکانەوە دەکەوتە ڕێ و لەوێ خۆی دەگۆڕی و دەچوویە خوێندنگە. خوداش پۆشەری گشت شتێکە!

کێشەی ئێرەیی بردن

لە خوێندنی ناوەندیشدا هەر چەشنی سەرەتایی لە پلەی بەرزدا بووم؛ یەکەمی پۆل بووم. لە هاوینی ١٩٣٥ کاتێک ئەنجامی

تاقیکردنەوەکانی ناوەندی ڕاگەیەندرا، هەمدیس بوومەوە بە یەکەمی سەر ئاستی عێراق.

لە سروشتی یەکەمبوون و سەرتربوون لە خوێندن و هەر بوارێکی دیکەدا، پاش ماوەیەک نزیکان و دوواکەوتووان دەست دەکەن بە ئێرەیی بردن. ئێرەیی بردن سروشتی بنیادەمە و ناتونێت تەواو خۆی لێ داتەکێنێت؛ هێندە هەیە ڕێژەی بەهێزی و لاوازییەکەی لە یەکێک بۆ یەکێکی دیکە بەپێی هۆکارە دەروونی و کۆمەڵایەتییەکان دەگۆڕێت.

ڕاستییەکەشی ئەوەیە، من بەدەست ئێرەیی هەندێک لە نزیکانەوە لە خوێندنی سەرەتاییدا تلابوومەوە؛ ڕقیان بۆم کۆ دەکردەوە و بە هەر ئامرازێک دەستیان بکەوتایە، هەوڵیان دەدا ئازارم بدەن. بەڵام لە خوێندنی ناوەندیمدا کەمتر ئازارم لەلایەن حەسوودانەوە پێ دەگەیشت کە دەتوانین بۆ ئەم دوو هۆکارەشی بگەڕێنینەوە:

دیارە خوێندکارانی سەرەتایی لە ناوەندی بچوکترن؛ ئاشکراشە ئێرەیی لە منداڵان زیاتر ڕوونە وەک لە گەورانـدا. گەورە دەتوانێت ئێرەییەکەی بشارێتەوە تا کاتی گونجاوی خۆی دەگات یان لە شتێکدا دەری ببڕێت کە کۆمەڵگە لۆمەی نەکەن لەسەری. بەڵام بچووک توانای بەرزەفتکردنی هەست و سۆزەکانی نییە و ئێرەیی خۆی بەبێ پاساو و پینەوپەڕۆ دەبات و دەکات.

ژمارەی خوێندکارانی ناوەندیی کەرخ چەند بەرانبەری قوتابخانە سەرەتاییەکە دەبوو کە لێم خوێندبوو؛ خوێندکارەکانیش لەمپەڕ و ئەوپەڕەوە هاتبوون. لە سروشتی ئێرەییش وەهایە، زیاتر لەنێوان ئەوانەدایە کە لە یەک ناوچەی داخراودا پێکەوە گەورە بوون. هەر تاکێک تووشی ئازار دەبێتەوە کاتێک دەبینێت هاوگەڕەک و نزیکەکەی خۆی وا خەریکە بەسەریدا سەردەکەوێت و پێشی دەداتەوە؛ یان پێگەیەکی دەست کەوتووە و ئەمیش چاوی لێیەتی. هەتا کۆمەڵگەکە

هەمەڕەنگ و بەربڵاوتر بێت، ڕێژەی ئێرەییش کەمتر و لاوازتر دەبێت. هەر ئەمەشــە بۆیە ئێرەیی لە کۆمەڵگە ســەرەتاییەکان و خێڵەکییەکاندا لە کۆمەڵگە پێشکەوتوو و شارستانییەکاندا زیاترە.

ئیبن جاوید

ســـــەرکەوتن و پێشـــــوەچوونم لە نـــاوەنـــدیی کەرخ وای لە بەڕێوەبەرەکەمان کرد لە ســـاڵی ١٩٣٥ داواکارییەک پێشـــکەشـــی وەزارەتی مەعاریف کە ئێســـتا پێی دەڵێین پەروەرد بکات کە بخرێمە ڕیزی ئەو خوێنـدکـارانەی یـارمەتیی دارایی دەدرێن. یـارمەتییەکەش لەوســـــادا خۆی لە دینار و نیوێک توند دەکرد. ئەو بڕەش بۆ کوڕە هەژارێکی وەک من هەر زۆر زۆر بوو. بە مـانـایەکی دیکە دەیکردە چوار ئەوەندەی مانگانەی چەند ساڵێک لەوەوبەر کە خەریکی عەتتاری بووم لە گەڕەکی ئەنبارییەکان.

ئەم نیعمەتە زۆری نەخایاند. پاشـــــی ســـــاڵێک وەزارەت بڕییاندا بیبڕن. ئەوەی جێگەی ســـــەرنجە، بڕینی پاداشـــتەکەم زۆر دوای ئەوە نەبوو کە لە ناوەندییدا ببومە یەکەمی سەر ئاستی عێراق (وەک پێشتر باسم کرد بۆتان).

خوێنەر زۆر زەحمەت بڕوا بەمە دەکات، بەڵام بەڕاســـتی وابوو. ئەوەشـــــی بیهەوێ لە پەروەندەکانی وەزارەتدا بەشـــوێنیدا بگەڕێت، دەتوانێ پەیدای بکات.

هۆی ئەمەش دەگەڕایەوە بۆ یەکێـک لە فەرمـانبەرە گەورەکـانی دەوڵەت لە وەزارەت کە بە لایەنگیریی بۆ ڕۆڵەکانی ناوچە و شـــــاری خۆی ناوی دەرکردبوو؛ یان کەســـێک واســـیتە و کەســـدار بووایە و هەقی بەوانی دیکەوە نەبوو. دیارە فەرمانبەری وا لەو ڕۆژگارەدا نامۆ

و دەگمەن نەبوو؛ فرە و فراوان لە وێنەی ئەم هەبوون. ئێستاشی بەدەمەوە بێت، هەندێکیان هەر ماون!

ئەو فەرمانبەرە گەورەیە دەیویست بەخششەکان بۆ ڕۆڵەی شارەکەی خۆی بماشێتەوە. بۆخۆی دەهات و بەناو ئەو خوێندکارانەدا دەگەڕا کە لە وەزارەتەوە یارمەتی دەدران و بۆ بیانوویەک دەگەڕا تا مووچەکەیان لێ ببڕێت ئەگەرچی بیانووەکەشی زۆر بێمانا و پووچ بووایە. لە کۆتاییدا توانی بیانوویەک لە نوسەری ئەم دێڕانە بگرێت و بیکاتە هۆی بڕینی پارەکەی (جەخار!)

ڕۆژێکیان لە یەکێک لە پۆلەکانی ئامادەییدا فێرخوازانی یەکێک لە پۆلەکان هەستان بە بایکۆتی تاقیکردنەوەی مامۆستای وانەی ئینگلیزی. لە بەختی ڕەشم، منیش یەکێک بووم لە فێرخوازانی ئەو پۆلە؛ پێم خۆش نەبوو لەو بایکۆتەدا خۆمیان لێ جیا بکەمەوە. ئیدی مامۆستاش یەکی سفرێکی خشتی دا بە هەمووان و منیش لەو سفرەم بەر کەوت. ئیدی ئەو فەرمانبەرە گەورەیەی کە باسمان کرد، بانگی کردم بۆ فەرمانگەکەی خۆی و پێی ڕاگەیاندم کە وەزارەت بڕیاریان داوە -مادەم ئەو نمرە ئابڕووبەرەت هێناوە- هاوکارییەکەت لێ ببڕن.

تکای منیش لێی ئەوەبوو، ڕاوەستێت تا دەگەینە کۆتایی ساڵ و تاقیکردنەوەکانی دەکەین، نەک ئەوەی لەسەر تاقیکردنەوەی مانگانە بڕیار بدات؛ کەچی تکاکەی دایەوە بە تەنگەمدا و لە فەرمانگەکەش وەدەری نام. ئیدی هاوکارییەکەشی دایە خوێندکاری جێمەبەستی خۆی. دواتریش زانیم ئەو خوێندکارە یەکێکە لەئەندامی خانەوادە دیارەکان. هێشتاش زیندووە و ماوە ماوە دەیبیم و بە بۆنەی ئەوەوە دەکەومەوە یادی ڕۆژانی ڕابردوو!

لۆمەی ئەو فەرمانبەرە گەورەیە لەسەر ئەو ئەتوارەی ناکرێت. ئەو لە ژینگەیەکدا گەورە بووە کە دەبێت یارمەتی هاوگەڕەک و هاوشارییەکانی بکات؛ یان بەو نەریتە خێڵەکییەی کە خوویان پێوە

گرتووه شەفاعەت بۆ ئەو کەسانە بکات کە پێویستیان پێیەتی. ئەو لە شەستەکاندا وەفاتی کرد. لەپاش مەرگی، چووم و پرسیارم لەبارەیەوە کرد، وەسف و سەنا و ستایشی زۆریان دەکرد و بە (نەجیب) و (ئیبن جاوید) و (شاپیاو) ناویان دەهێنا و شتانی دیکەش کە لەناو خەڵکیدا باوە و دەگوترێن.

بۆ من و بەگوێرەی من کابرایەکی ستەمکار و بێفەر بوو، کەچی لە چاوی سوودلێوەرگرتووەکانیدا دادپەروەر و بەخشندە بوو. ئەوەش وێنەی سروشتی مرۆڤمان لە گشت سات و کاتێکدا بۆ دەنەخشێنێت. دەشێ ستەم دادپەروەری بێت بۆ هەندێکی دیکە.

بەشی دووەم

گفتوگۆکان لەگەڵ گۆڤاری (التضامن)

عەرەب لە کارلێکی شـــارســتانی و دەوارنشــینیدا لێـک دەچن و، تـا دەوڵەتیـان تێـدا لاواز بێـت، شارستانییەتیش تێیاندا لە کزی دەدات.

(التضامن ٤/ ٥/ ١٩٨٥) ژمارە: ١٠٨

هێنده بەسـە ناوی دکتۆر عەلی وەردی لەبەردەم هەر خوێنەرێکی کۆمەڵگەی عێراقییدا بەرێت، خێرا چەندین وێنە و دۆخ و هەڵوێستی جۆراوجۆری دێنە پێش چاو. ئەم زانا کۆمەڵناسە کە توانی شۆڕشێکی بیرکردنەوەی کۆمەڵایەتی بەرپا بکات، لە کاتێکدا بیرکردنەوە لە شتی لەو شـێوەیە هیچ گرنگی و پێگەیەکی نەبوو. ئەو گرێکانی واقیعی کردەوە و کێشەکانی چارەسەر کرد و شتەکانی بەناوی خۆیانەوە ناو لێنا. جارێکیان مەیلی بەلای ڕەهابوون لە خونەریتە کۆمەلایەتییەکانە و، جارێکی دیکە شـۆڕش بەسـەر گشـت تایبەتمەندییەکانی عەقڵدا دەکات و، جاری دواتر یادگەیەکە بۆ یادداشـتکردنی قۆناغەکانی مێژووی کۆمەڵایەتی. ئیدی دەسـت بە شـیکردنەوە و دەرخسـتن و ڕەخنەگرتن دەکات. وا ئەمڕۆش لێرە دکتۆرمان لەگەڵە؛ دکتۆر عەلی وەردی کە لە قۆناغی ڕابردوودا دەنگێک بووە لە دەنگەکانی ویژدان.

بەرهەمەکانی زیاتر تایبەتن بە کۆڵینەوە لە کۆمەڵگەی عێراقی و عەرەبی و ئەوانەش زۆرترینی کتێبە بەناوبانگەکانی پێک دێنن. هەندێکیشـیان بۆسـەر زمانە بیانییەکانی وەک ئینگلیزی و ئەڵمانی و ئیسپانی وەرگێڕدراون.

دوکتۆر وەردی ئێسـتا لە ٧٢هەمین سـاڵی تەمەنیدایە؛ وێڕای ئەو تەمەنەش هێشـتا زیندوویەتی و چالاکی و خوێندنەوە و بەدواداچوون و لێکۆڵینەوە لە دیاردە و هەڵوێسـت و دۆخەکاندا لە شـادەمارەکانیدا دەرک دەکرێن.

ئەو دەمەی سـەردانی ماڵەکەیمان کرد – کە دەکەوێتە ناوچەیەکی ئـارامی بەغـدای کۆنەوە- کۆمەڵێـک کتێبمـان بینی کە زۆربەیـان پەیوەندییان بە بابەتی دەروونناسـی و کۆمەڵناسـییەوە هەبوو کە ئابڵۆقەی مێزی نوسـینەکەیان دابوو. کۆمەڵێک کاغەزیش کە دەخرانە نێو کیسـێکی کاغەزیی بچووکەوە کە خۆیـان لە بەش و دەلاقەی کتێبەکان یان تێبینیدا دەبینییەوە.

بەردەوام پرسیاری بۆ ئەو کەسانە پێ بوو کە پێی دەگەیشتن. دەستپێشخەری لە پرس و جۆر و زانیندا دەکرد. ئەم کابرایە کە لەدایک بووە، پرسیار لەسەر زاری بووە: پرسیاری ناسین و خۆشەویستیی بۆ زانین. بەڵام ئەو پرسیارەی خوتخوتە دەخاتە دڵەوە کاتێک ڕووبەڕووی دکتۆر وەردیی حەفتا و دوو ساڵ دەبێتەوە ئەوەیە: ئایا لەم تەمەنەدا هەست بە چی دەکات؟ سۆزەکانی؟ چ ئاوات و حەزێکی لە گشت ئاوات و حەزەکان زیاتر تێدا زەق بووەتەوە؟

من دەمپرسی و ئەویش وەڵامی دەدامەوە:

لە لایەکەوە هەست بە جۆرێک لە ترس و بیم دەکەم و لە لایەکی دیکەشەوە بە جۆرێک لە تەسەوف. باوباپیرانمان کە ڕادەگەیشتنە ئەم تەمەنە، پەنایان بۆ پەرستش دەهێنا و تاریفی خودایان دەکرد و نزا و قورئانیان دەخوێند. ئەوان دڵنیا بوون کە لە بەهەشتی فیردەوس قەسر و باڵەخانەیان بۆ بنیات دەنرێت و حۆریی چاو گەورە بەدیاریانەوە وەستاون. ئا لەم کاتەدا بۆ ئەوەی بچنە نێو تەلار و قەسرە هەورینەکانیانەوە، ئاواتیان بە مردن دەخواست.

من: ئایا ئەمڕۆ تۆش هەمان هەستت هەیە؟ یان هەست بەوە دەکەیت کە ئەوان کردوویانە؟

دوکتۆر: بەداخەوە دەبێت بڵێم: شارستانییەتی هاوچەرخ ئەو دڵنیاییە دەروونییەی جارانی کەم کردووەتەوە. ئەو شارستانییەتەی لە دیوی مادییەوە سوودی چاکی بە مرۆڤایەتی گەیاندووە و زیانی لە دیوە مەعنەوییەکەوە تێ بەر داوە. لە ئەوروپا کەسانی هاوتەمەنی خۆمم دەبینی کە خەریکی زەمکردن و داشۆرینی شارستانییەت بوون و باسی ئەو بڕوا یەکلاکەرەوە و دڵئارامییەیان دەکرد کە باوباپیرانیان هەیانبووە.

پرسیارکەر: ئەوەی سەرنج ڕادەکێشێت ئەوەیە: وتووتانە مەیلم بەلای تەسەووفدا دەچێت! چما کام تەسەووفەیە کە مەیلی ئێوەی ڕاکێشاوە؟ ئایا دەشێت ناوی قەرەبووی ئەو عەقیدە تەقلیدییەی لێ بنرێت کە پێشتر لەدەستتان چووە؟

دوکتۆر وەردی: ئەو تەسەووفەی من مەیلم بۆی هەیە، تەسەوفێکی فەلسەفییە و لەسەر "ئیمان بە خودا و پیرۆز نەکردنی هیچ کەسێک" لە بەندەکانی بنیات نراوە. بڕوام وایە ئەم گەردوونە بەرینە سەرسوڕهێنە هەر دەبێت وەدیهێنەر و پێکهێنەرێکی هەبێت. ئیدی چۆنییەتی پێکهێنەرەکە خۆی و مەبەست و ویستی لە دروستکردنی جیهاندا، ئەوانە گشتیان کۆمەڵێک پرسیارن کە ناکرێ وەلامیان بدرێتەوە، چونکە عەقڵی مرۆیی لەم بوارەدا کورت دەهێنێت و هێندەی بەسە بڕوا بە پێکهێنەرەکە بکات بەبێ ئەوەی بچێتە وردەکاری و تان و پۆی بابەتەکە. ئا لێرەدایە ڕاستیی قسەکەی جونەیدی بەغدادی، سۆفیی بەناوبانگی لە بەغدا نێژراو دەردەکەوێت کە دەڵێت: (بیر لە نیعمەتەکانی پەروەردگار بکەنەوە و بیر لە خودی خودا مەکەنەوە).

پێشم خۆشە بڵێم: هەموو ڕۆژێک نوێژ بۆ خودا دەکەم، بەلام بە ڕێگەی تایبەتی خۆم.

پرسیارکەر: ڕێگەی تایبەتی خۆت؟

دوکتۆر وەردی: بەڵێ! سالانێکە ڕاهاتووم هەموو ڕۆژێک بچمە نێو هەوای خاوێنەوە و ماوەی کاتژمێرێکم پێ بچێت و ئەو دەمەشی دێم و دەچم، لەگەڵ هەموو هەناسەوەرگرتن و دانەوەیەکدا یادی ناوی خودا بکەم. هەست دەکەم ناوی خودا بەناو گشت خانە و گەردیلۆکەیەکی لەشمدا هامۆشۆ دەکات. من مەیلم بەلای ئەو نوێژە

باوەدا ناچێت و بڕوام وایە ئەم نوێژە تایبەتەی خۆم زیاترم لە خودا نزیک دەکاتەوە وەک لەو نوێژەی دیکە.[8]

پرسیارکەر: ڕێگەم بدە لەم کەشە بچینە دەرەوە و سەرێک لەو لایەنە بدەین کە من بۆی هاتووم و گەرەکمە لەبارەیەوە بپرسم؛ ئەوەی تێبینی دەکرێت ئەوەیە لە نوسینەکانی سەردەمی پاشایەتییتدا جیاوازیت لەچاو پاش نەمانی سەردەمی پاشایەتییدا چ لە ڕووی شێوەنوسین و چش لە ڕووی نەریتی بیرکردنەوەوە. چما لەو بارەیەوە هۆیەکی ئاشکرا و ڕوون بوونی هەیە؟

دکتۆر وەردی: نکوڵی لە گۆڕانی نەریتی نوسین و بیرکردنەوەم ناکەم لەپاش شۆڕشی چواردەی تەموزی ١٩٥٨. هۆی پشت ئەوەش: بەر لە شۆڕش من دڵم بەلای گەل و نەیاری دەسەڵات بووم. ئازاری هەژاری و پیشەوەری کە لە سەرەتای ژیانمەوە پێوەی تلاومەتەوە، وایان لێ کردبووم بەلای هەژار و دەستەوساناندا با بدەمەوە کە خۆشم لە بەرایی تەمەنمەوە پێوەیان هەڵەوگیر ببووم و هەژاریی و نەداریی ئەوان بخەمە ئەستۆی دەسەڵاتدارانەوە. هەر بۆیەشە نەریتی سەردەمی پاشایەتیم لە گەرمی و توندی بێبەش نییە. ئەوەش مانای ئەوەتانێ کەم تا زۆر لە بابەتییبوون دوور بووم. بەڵام کە لە ١٩٥٨ و ١٩٥٩دا کردەوە غەوغاییەکانم چاو پێکەوت، تێگەیشتم جاری واش

---

[8] - هەموو لادانێکی کاتی بەچێژترە، بەلام مەرج نییە تاسەر وا بەچێژ و لەزەت بمێنێتەوە. دەروونی مرۆڤیش بە سروشت حەزی لە لادانە. گەر مرۆڤ بەراست بەندەی خودا بێت، لانی کەم ئەو نوێژە دەکات کە ئایینەکەی فەرمانی پێ کردووە؛ ئیدی دواتر چ جۆرە نوێژێکی دیکەشی حەز لێبوو، دەتوانێت بیکات و هیچ بەربەستێکی نییە. ئەمە وەک ئەوە وایە خاوەنکار پێت بڵێ کاتژمێر سێ تا چوار لێرە کار بکە؛ تۆش اتژمێر حەوت تا هەشت بچیتە ئەوێ! خولاسە: زۆرێک لەم جۆرە بیرکردنەوانە لە ئەنجامی تەمبەڵی و تاقەت نەبوون بۆ هەستانی نوێژی بەیانی و عیشا و کاتەکانی دیکەوە سەر هەڵدەدەن و دواتر بەرگێکی فەلسەفییان بەبەردا دەکرێت گوایە ئەمە بە بیرکردنەوە پێی گەیشتوون! وەرگێڕ

هەیە گەل دەبێتە ســـتەمگەر. هەروەتر جوانتر لەو فەرمـایشـــتەی پێغەمبەری خودا گەیشـــتم کە دەفەرموێت: (خۆتـان چۆن بن، واتـان بەسەرەوە دەبێتە دەسەلاتدار).

پرسیارکەر: واتە گۆڕاویت؟

دوکتۆر: من لەپاش ١٤ی تەمووز زۆر زۆر گۆڕام. تەنانەت ماوەی پێنج ساڵ توخنی نوسین و دانان نەکەوتمەوە، بێجگە لە یەک کتێب کە لە قاهیرە بۆم لەچاپ درا بەناونیشـــانی (لۆژیکی ئیبن خەلدوون لەژێر ڕۆشنایی شارستانییەت و کەسایەتییدا) لە ساڵی ١٩٦٢.

پەرسا: ئێستاش وا چەن ساڵێکە هیچ کتێبێکی نوێت نابینین...

دوکتۆر: هۆی دەســـتبەرداریی ئێســـتام پیرییە نەک شـــتی دیکە. ئێســـتاشـــی بەدەمەوە بێت، شـــتانێک هەر دەنوســـم، بەڵام ئەو هێز و پێزەی جـاری جـارانم نەمـاوە. وای چەنـدە جیـاوازی لەنێوان گەنجی وپیرییدا هەیە. دەمی ئەو شاعیرە گەرم کە وتوویەتی:

خۆزێ یەک ڕۆژ لاوی دەگەڕایەوە

تا هەواڵم بدایەتێ پیری چم لێ دەکا

پەرســـا: لە دەورانی چوســـتی و چالاکییتدا ســـێ گریمانەت بۆ کۆمەڵگەی عێراقی بەتایبەت و کۆمەڵگەی عەرەبی بەگشـــتی بەر باس خســـتبوو؛ دەکرێ شـــتێکم لەو بارەیەوە بۆ بڵێیت؟ ئایا تا ئێســـتاکەش لەپاش سێ دەیە هەر لەسەر ئەو بڕوایەت ماوی؟

دوکتۆر: پێم خۆشە ئەوە بڵێم ئەم گریمانانە زادەی بیری خۆم نین؛ بەڵکوو لە هەندێک کۆمەڵناسی گەورەی جیهانییم دەرکێشاون. ئەوەی من تێیاندا ئەنجام داوە، بریتییە لە پەرەپێدان و گەشەپێدانیان تا لەگەڵ واقیعی ئەمڕۆدا بێنەوە.

یەکەمی نــاو ئەو گریمــانــانە بریتییە لە (گریمــانەی کــارلێکی شارستانییەت و بیابان‌نشینی)، کە ئەمەم بێگومان لە ئیبن خەلدوونەوە وەرگرتووە. ئەو خەلــدوونەی بە یەکەم بیرمەنــدی کۆمەڵنــاس لە پەڕانپەری جیهــانــدا دادەنرێت. زۆر بەجوانی لە ســـــەحرانشـــــینی کۆڵیوەتەوە و بەراوردی بەو شــارســتانییەتە کردووە کە لە ســەردەمی خۆیــدا هەبووە. هەروەک چۆن هەوڵی دۆزینەوەی ئەو نــاموس و یاســایانەی داوە کە دۆخەکە لە کاتی کارلێکیان لەگەڵ شــارســتانییەتدا هەڵــدەچەرخێن. بە بڕوای من، دەبێــت لە ڕووانگەی بیردۆزەکەی خەلدوونەوە لە کۆمەڵگەکەمان بکۆڵینەوە- بە داخیشـــەوە دەبێت ئەوە بێژم زۆربەی لێکۆڵەرەکــانمــان لێی بێخەبەرن. دەبینین دێن و لە کۆمەڵگە عەرەبییەکــانیــان دەکۆڵنەوە لە ڕووانگەی بیردۆزی نــامۆوە، وەک بیردۆزی مارکسی و باسۆنی و بیردۆزگەلی دیکە.

دەشـــێ بشـــگۆترێ: لە جیهــانــدا هیچ کۆمەڵگەیەکی دیکە نییە هاوشـێوەی کۆمەڵگەی عەرەبی شــارســتانییەت و ســەحرانشـینی تێیدا کارلێکیان کردبێت. ئێمە ئێســتەکانێ کە تەماشــای نەخشــەی جیهان دەکەین، دەبینین نیشتمانی عەرەب گەورەترین درێژبوونەوەی بیابانیی تێدایە کە هەر لە کەنداوەوە تاوەکونێ ئۆقیانوس دەگرێتەوە. دیارە لە جیهاندا هیچ پارچە زەوییەکی هاوشـــێوە بەم تایبەتمەندییەوە بونی نییە. هەر لەم بارەیەوە بیرمان نەچێت کە نیشـــتمانی عەرەبی لانکەی یەکەمین شــارســتانییەتی جیهانی بووە، هەروەک چۆن لە ســەدەکانی ناوەڕاســتدا بۆ چەندین ســەدە چەقی شــارســتانییەتی جیهانی بووە. ئەمەش دەمانگەیەنێتە ئەنجامێک کە بەریەککەوتنی شــارســتانییەت و

سەحرانشینی لێرە لە هەموو شوێنێکی دیکە زەق و زۆپتر دەبینرێت. هەروەها دەبێت کاریگەرییشی لە پێکهێنانی کەسایەتیی گشتییدا هەبوو‌بێت.

پەرسا: ئایا وای دەبینیت هەموو بەشەکانی ئەم نیشتمانە وەک یەکیان بەرکەوتووە یان هەریەکە بە ئەندازەیەکی تایبەت بە خۆی؟

دوکتۆر: بەشەکانی نیشتمانی عەرەبی لە ڕووی سروشتە گشتییەکەی کارلێکی نێوان شارستانییەت و سەحرانشینییەوە، هەموویان وەک یەکن. بەڵام لە ڕێژەی بەهێزی و بێهزیی کارلێک و شێوازی کارلێکەکەوە لێک جودان. لێرەدا نوختەیەک هەیە کە دەبێت چەقی سەرنجی بخرێتە سەر، ئەویش: دەوڵەت دەبێتە چەقی شارستانییەت و ناواخنی. ئەگەر دەوڵەت لە شوێنێکدا لاواز بێت، ئەوە شارستانییەتیش لاواز دەبێت. ئیدی لەو ساتەدا دەوارنشینە هاوسێکان دۆخەکە بە هەل دەزانن و بەها و چەمک و نەریتەکانی خۆیانی تێدا بڵاوە پێ دەکەن.

پەرسا: بۆ نموونە؟ بۆ ئەوەی تەواو تێبگەین؟

دوکتۆر: میسر بۆ نموونە. کۆمەڵگەلێکی تێیدایە لە ڕووی کۆمەڵایەتییەوە کاریگەربوون بە دەوارنشینی و خێڵایەتی. لە دیوی باکوورییەوە کە پێی دەگوترێت دیوی دەریایی، بە درێژایی سەدەکانی پێشوو دەوڵەت تێیدا بەرپا و بەهێز بووە؛ دەوڵەتێکی ستەمگەر و داگیرکەر بەڵام هەرچۆنێک بێت بەهێز. مانای ئەوەتانێ لێرە شارستانییەت نەڕووخاوە و لەبەین نەچووە وەک ئەوەی لە بەغدا بەدەستی مەغۆلانەوە ڕووخا.

ئەو دەمەی دیوی دەریایی بە کۆمەڵگەی لای وشکانیی میسر بەراورد دەکەین، جیاوازییەکی فرە و فراوانی خوونەریتی هەست پێدەکەین. لای وشکانی نزیکترە لە بەها خێڵەکییەکانی وەک

دەمارگیریی خێڵایەتیی و تۆڵە و ئابڕوو شـــۆردنەوە و ئەو جۆرە بەهایانە. هۆی ئەوەش: کۆمەڵگەی لای وشـــکانی دوور بووە لە چەقی دەوڵەتەوە؛ بۆیەکانێ خێڵایەتی کاریگەرییەکی زۆری لەسەر داناوە.

پەرسا: ئەی دۆخی کۆمەڵگەی عێراقی لەم ڕووەوە چلۆن دەبینیت؟

دوکتۆر عەلی وەردی: کۆمەڵگەی عێراقی نزیکەی شـەش سـەدەی تەواوی تێپەڕانـدووە کە خێڵایەتی ڕۆڵی گەورە و کـاریگەری تێیـدا هەبووە. ئەو ماوەیەش لەنێوان دوو داگیرکارییدا بووە. بە گوزارشـتی مێژوونووســـی عێراقی، عەبــاس عەقراویی ڕەحمەتی، لەنێوان داگیرکاریی مەغۆلی ســـەدەی ســـیانزەهەم و داگیرکاریی بەریتانیای ســـەدەی بیســـتەم، ئەو ماوەیە عێراق هیچ دەوڵەتێکی ڕاســـتەقینەی نەبووە. دەوڵەت هیچی بەلاوە گرنگ نەبووە بێجگە لە وەرگرتنی باج و خەراج و بەرتیـل؛ دواتریش بە کەیفی خۆیـان حەزیـان لە چی بووە کردوویانە. ئیدی شـارستانییەت تێک تەپی و ئاسایشیش لەبەین چوو. لەویش‌ڕا بەها خێڵەکییەکان زۆر خەست پەرەیان ستاند. من بۆ خۆشم پاشماوەی ئەوەم لە دەورانی منداڵیمدا هەست پێ کرد و زۆریشـم لە مەردووم لە بارەیەوە دەبیست...

دوکتۆر درێژە بە قسان دەدات:

لەو ســـەردەمەدا تاک وای لێ هاتبوو، ئەگەر دەســـتێکی بۆ درێژ بکرێت، سـکاڵا و گلەیی خۆی نەباتە لای دەوڵەت، چونکە بردنی گلەیی بۆلای دەوڵەت نیشـــانەی حیزەڵەیی و بوودەڵەیی دەگەیاند. کەســـی مەرد ئەوەیە مافی خۆی بە دەستی خۆی بسەنێتەوە. خۆ ئەگەرەکینەی یەکێـک نزیکی یەکێکی دیکە بکوژێـت، ئەوا دەکوژرێتەوە. هەروەتر دیاردەی شـۆردنەوەی ئابڕوو گاڵەی دەکرد؛ مەبەســـتمان کوشـــتنی ژنێکە لەبەر ئەوەی هێنی کردووە؛ هەروەک چۆن دەمـــارگیریی خێڵایەتی زۆر زەق و زۆپ بوو و کوشـــتن و لێکدان لە کوچە و کۆلانەکانی شـــاردا باوو و ئاشـــکرا بوو. هەرکاتێک شـــەڕی دەرەکی

نەمایە، خێرا گەڕەکە هاوسێکان تێک بەردەبوون. ئەوەش لەسەر ئەو بنەما خێڵەکییە بنیات نراوە کە دەڵێت: (من و براکەم دەدەین بەسەر مامۆزاکانمدا؛ من و مامۆزاکانیشم دەدەین بەسەر بێگانەدا).

شەقاوەش ئەو کەسەیە کە لە گەڕەکەکەدا بە قامک هێمای بۆ دەکرێت. ئەوەی هێرش دەکاتە سەر ماڵان و ڕێگە لە خەڵک دەگرێت و باج لە زەنگین دەسەنێت و کاتێکیش هەموو ئەمانە دەکات، هێشتاکێ لە بازنەی بەها خێڵەکییەکان نەچووەتە دەرێ و لە ڕووی ڕێز و نەوازش و پێگە و دەمارگیری و پیاوەتیدا ماوەتەوە، چونکە ئەو لە بێجگە لە گەڕەکەکەی خۆیدا کاری شەقاوەیەتی دەکات. بەڵام دەرهەق بە گەڕەکی خۆی، پارێزەرە و لە جەنگیشدا -ئەو جەنگانەی لەنێوان گەڕەکەکاندا هەڵدەگیرسێ؛ یان لەنێوان شارۆچکەکەی و هۆزەکانی دەوروپشتدا- شەڕکەرە.

لە سەرەتای ئەم سەدەیەدا، یەکێک لە شەقاوە دیارەکانی بەغدا بەناوی "عباس سبع: عەباسە دڕندە" لە جەنگێکدا لە دژی (دڕکییەکان)دا کوژرا. دڕکییەکان هاتن و بەستیانەوە بە کلکی ئەسپەوە و بەو شەقام و کۆڵانانەدا سەکێشیان کرد. شایەتی زیندوو هەیە دەگێڕێتەوە کە خەڵکی بۆ مەرگی شین و زارییان کردووە.

پەرسا: دێینە سەر باسی دووەمی سێ گریمانەکەت، ئەویش دووفاقیی کەسێتییە؛ ئەوەی کەسایەتیی عێراقییت پێ پێناسە کردووە، (و گفتوگۆ لەنێوان سەددام حوسێن سەرۆکی عێراق و ڕۆژنامەنوسی ئەمریکی کریستینا هێلمن لە ٢٢ی ئابی ١٩٨٢ کرا)... ڕات لەم بارەیەوە چییە؟

دکتۆر: گریمانەی (دوفاقیی کەسایەتی)م لە کتێبێکدا باس کردووە کە بەر لە ٣٤ ساڵ نوسیومە و هەوڵیشم داوە باسی کەسایەتیی تاکی عێراقی لە سەردەمی عوسمانی و ماوەی نێوان دوو جەنگەکەدا بکەم؛ جەخار کە توێژەرە ئەمریکییەکە ئەوەی دەرک نەکردبوو و وای

زانیبوو مەبەستم کەسایەتیی تاکی عێراقییە لە ئێستا و ئەمڕۆدا. نابێت بیرمان بچێتەوە کە لەمڕۆدا کەسایەتیی عێراقی زۆر گۆڕاوە؛ ئەمەش بابەتێکە بەڵکوو پاشتر بێمەوە سەری[٩].

کەسایەتیی عێراقی لە دەورانی دەوڵەتی عوسمانییدا دووفاق بوو چونکە لەژێر سێوەری دوو بەهای دژیەکدا دەژیا؛ بەهای خێڵەکی لە لایەکەوە و بەهای دینی لە لاکەی ترەوە. هەموو منداڵێک لەسایەی کاریگەریی بەها خێڵەکییەکاندا گەشەی دەکرد –ئەوەی کەمێک لەمەوبەر باسمان کرد- وەک دەمارگیری و تۆڵەسەندنەوە و پیاوەتی و شەرەف و شەڕ و بەزاندن و... تا ئەوەی منداڵەکە گەورە دەبوو و هێدی هێدی بەها دینییەکان بە هاوڕێیەتی لەگەڵ بەها خێڵەکییەکاندا کاریگەرییان لەسەری جێ دەهێشت. وەک ئاشکرایە، ئایین بەها خێڵەکییەکان بەرتەک دەداتەوە و پالیان بەرەو دواوە پێوە دەنێ؛ وەعزە دینییەکانیش پڕیانە لە نەفیکردنی ئەو بەهایانە و حەرامکردنیان. ئەو بانگەواز بۆ لەخواترسان، ئارامگری، بەخشین و 'دانی مافی هەرکەس بە خۆی' دەکات.

کێشەی تاکیش لەم سەردەمەدا ئەوەیە، گوێ لەو وەعزانە دەگرێت و لە ڕووالەتدا پێیان سەرسام دەبێت. پاشان ئەو دێت وەعز بەگوێی ئەوانەدا دەدات کە لەخۆی کەم تەمەنتر یان کەم زانیاری ترن. بەڵام گوێڕایەڵییەکەی بۆ ئەو وەعزانە تەنها لە چوارچێوەی قسەدایە و بەس. ئیدی لە ژیانە کردەییەکەیدا گشتیانی بیر دەچێتەوە و لەسەر نەریتە لاکۆلانییەکانی خۆی بەڕێوە دەڕوات کە لەسەری گەورە بووە و لە قوڵاییەکانی دڵ و گیانیدا نیشتووە. ئەو بەم گوێرەیە دەبێتە خاوەنی

---

[٩] – ئەوەندەی بەندە ئەو کتێبەم وەرگێڕابێت و لێی تێگەیشتبم، دکتور بەهەڵەدا چووە و باسی کەسایەتیی تاکی عێراقی لە سەردەمی خۆشیدا زۆر بەڕوونی دەکات و کەمترین باسی سەردەمانی پێشتری تێدایە! وەرگێڕ

دوو کەسایەتی؛ یەکێکیان پێڕۆکەی دەستی بەها لاکۆلانییەکانە و ئەوی دیکەشیان هیی دەستی بەها دینییەکان.

ئایا دووڕوویی پەیوەندیی بە دووفاقیی کەسایەتییەوە هەیە، یان ئەوەتا دوو شتی لێک جودان؟

دوکتۆر: دووڕوویی شتێکی هەستەکییە، بەڵام دووفاقی نەستییە یان بێمەبەستە؛ واتە دووڕوو خۆی دەزانێت دووڕووە و ئەو کارەشی بۆ دەسخستنی مەبەست و مرازێک دەکات. بەڵام دووفاق نازانێت کە دووفاقە. ئەو لە کاتی وەعزدا لەخواترسە، کەچی لە کاتەکانی دیکەدا شەقاوەیە. شایەنی باسە دووفاقی لە گشت کۆمەڵگە هاوچەرخەکاندا هەیە، هێندە هەیە هێز و تینەکەی لە یەکێکەوە بۆ ئەوی دی بەپێی دۆخەکەی دەگۆڕێت. بەڵام کۆمەڵگە سەرەتایی و خێڵەکییەکان بەشێوەیەکی گشتی خاڵین لە دووفاقی. کابرای بیابانشین تووشی دووفاقی نابێتەوە چونکە هەر یەک کۆمەڵە بەها دەورەیان داوە، ئەویش بەها خێڵەکییەکانن. کەچی هەر کە بە شارستانییەتدا هەڵتەقی یان گوێی لە وەعزێکی دینی بوو، خێرا دووفاقی لە هەناویدا دەست بە داگیرسان دەکات.

لێرەوە دەچینە سەر گریمانەی سێهەم لە گریمانەکانت، کە ئەویشت ناو ناوە (نامۆیی کۆمەڵایەتی). مەبەستت لەمە چییە؟ چ کاریگەرییەکیشی لەسەر ژیانە کۆمەڵایەتییەکەمان هەیە؟

دوکتۆر عەلی وەردی: نامۆیی کۆمەڵایەتی توشی هەر کۆمەڵگەیەک دەبێت کە لەبەردەم گۆڕانی کۆمەڵایەتییدا بێت. هەتا ئەو گۆڕانەش خێراتر بێت، نامۆییەکەش گەورەتر و زۆرتر دەبێت.

کۆمەڵگە لە کاتی نەهامەتییدا بەتوندی خۆی بە خۆیەوە بەند دەکات. پارچەکانی کۆمەڵگە تێک دەسمڕێن و هیچ جۆرە ناکۆکییەکیان تێدا وەدی ناکرێت. ئەمە ڕێک و پێک کۆمەڵگەی عێراقی بوو لە سەدەی هەژدەهەمی زاینی. ئەو دەمەشی لە نەهامەتییەکی بەشەکی (جزئی)دا خۆی بینییەوە تا گەیشتە نیوەڕاستەکانی سەدەی نۆزدەهەم و چەکەرەی شارستانییەتی نوێی چەشنی پاپۆڕ، تەلەگراف، تراموای، ڕادیۆ، سەیارە و شەمەندەفەر. کۆمەڵگە لەژێر کاریگەریی ئەم داهێنراوە نوێیانەدا دەستی بە گۆران کرد. بەڵام گۆڕانەکە هێواش بوو، بۆیەکانی نامۆییە کۆمەڵایەتییەکەش سست بوو.

جەنگی یەکەمی جیهانی ڕووداوێکی هەرە زل و کاریگەر بوو بۆ عێراق چونکە لە دۆخێکەوە ڕایگوێستە دۆخێکی دیکە. ئیدی شارستانییەتی هاوچەرخیش لەپاش جەنگ بە گشت داهێنراو و سیستەم و بیرییەوە لە عێراقدا خۆی دیتەوە؛ دەرەنجامی ئەمەش گۆڕانێکی خێرای ڕێژەیی بوو؛ لێرەشەوە نامۆیی کۆمەڵایەتی بە شێوەیەکی ڕوون کەوتە گەڕ.

بیستەکانم باش بیرە، پاش جەنگی یەکەمی جیهانی، کاتێک ململانێی گەورە لەنێوان پارێزکارەکان و نوێخوازەکاندا سەری هەڵدا. هەر شتێکی نوێ لە شارستانییەتی هاوچەرخەوە دەهات، تاقمێک لە تاقمان ڕووبەڕووی دەوەستانەوە و بە کوفر و زەندەقە و تاوان و وێرانکارییان لەقەڵەم دەدا. مشتومڕ لەسەر خۆداپۆشین و دانەپۆشینی ژنان، ڕیش تاشینی پیاوان، چونە قوتابخانەی منداڵان، خوێندنەوەی کتێبان، خواردنی چێشت بە کەوچک، گوێبیستبوونی زەوی و دروستبوونی باران لە هەڵمەوە و زۆرێک بابەت و ئاریشەی دیکە. تەنانەت پۆشاکی نوێش لەو ڕەخنە و گازەندانە بێ بەش نەکرا. هەندێک لە خوێندکارەکان –کە منیش یەکێکیان بووم– ناچار کران بە پۆشاکی جارانیانەوە –نەک هی نوێ– تا بەرقاپیی خوێندنگە بڕۆن و

لەوێ خۆیان بگۆڕن. ئەمە ئەوە بوو کە خوێندکارە کچەکان دەیانکرد و ئێســـتاش دەیکەن کاتێک دەچنە کۆلێژ کە لە ژوورە تایبەتەکەی خۆیان عەباکانیان بە چلاکدا هەڵدەواسن.

دوکتۆر دەیداتە دەمی و دەڵێ:

پاشان ئەم سەردەمەی ئێستامان گەیشت کە بەخێرایی گۆڕانکاری تێیدا ڕوو دەدات؛ بە شـێوەیەک گۆڕان تێیدا لە گشـت سـەردەمەکانی دیکە زیاترە. شـــایەنی باســـیشــــە کە ململانێی نێوان پارێزکار و نوێخوازەکان لەم ســــەردەمەدا دامردووەتەوە و، جۆرە ململانێیەکی دیکە جێگەی گرتووەتەوە و پارێزکارەکانیش ناچار بوون مل بۆ ئەو شەپۆلە نوێخوازییە کەچ بکەن. بۆ نموونە ئەوانەی لە بیستەکاندا دژی دانەپۆشـــراویی ژنان دەوەســـتانەوە، ئەمێســـتا کچەکانی خۆیان یان نەوەکـانیـان دانەپۆشـــراون و بگرە نەک هەر تەنهـا بەوەنـدەش ڕادەوەســـتن، بەڵکوو بـانگەشــــەی بۆ دەکەن و ئەمـانیش ووس ڕاوەســـتاون. کەســـانێک دەناســـم هێشـــتاش زیندوون، لە ڕابردوودا ســـەرســـەختانە دژایەتیی دانەپۆشـــراوییان دەکرد —یان هەر شـــتێکی نوێ- کەچی ئێستا بەداخەوە لەگەڵ شەپۆلی نوێخوازییدا ملیان ناوە.[١٠]

وا لە قسـەکانت دەگەم کە مەبەسـت لە ململانێی نێوان پارێزکار و نوێخوازەکان، نامۆیی کۆمەڵایەتییە، ئایا وایە؟

دوکتۆر: ململانێی نێوان نوێخواز و کۆنەخوازەکـان یەکێکە لە نیشـــانەکانی نامۆیی کۆمەڵایەتی. ڕاســـتییت بوێ نامۆیی کۆمەڵایەتی لەمە فراوانترە و بابەتێکی ئاڵۆزە کە لێرەکانێ بواری ئەوەمان نییە بە

---

[١٠] - بەپێی پێوەرەکانی دوکتور عەلی وەردی بێت، ئەمانە ئەوانەن کە ئیمـانیـان بە شـــارســـتانییەت هێناوە ئەگەرچی لە کۆتاییەکانی ژیانیشـــیاندا بێت؛ ئیدی بۆ خراپە بەلایەوە و بەداخەوەیە بۆیان؟ وەرگێر.

تانیدا بچین... بەخوا برا بە پرسیارەکانت ماندووت کردم وەک چۆن منیش بە وەڵامەکانم ماندووم کردیت... خودا لێت خۆش بێت!

بەڵام ئاڵۆزیی بابەتەکە نە ئەهێڵێت لێی تێپەرین و نە بە قوڵاییشدا بچین..

هێندە بەسە کە لە پێناسەی نامۆیی کۆمەڵایەتییدا بڵێم: لێکهەڵوەشانێکە لە پەیوەندییە کۆمەڵایەتییەکاندا بە مەبەستی گۆڕانکارییەکی زیاتر لە هەندێک بەشی قەوارە کۆمەڵایەتییەکەدا بە گوێرەی هەندێک بەشی دیکەی. بەشی وا هەیە ئاسان گۆڕانکاری قەبووڵ دەکات، وەک هۆکارەکانی گواستنەوە و نیشتەجێبوون و ڕێگەی چارەسەرکردنی تەندروستی و ئەو شێوانە؛ بەشی دیکەش هەن پێچەوانەی ئەمانەن و بە ئاسانی گۆڕانکارییان بەسەردا نایەت، وەک بیروبڕوا تەقلیدییەکان و سرووتە بۆماوەکان و نەریتەکانی خۆهەڵنان و خۆ بادان بە پێگەی بەرزی کۆمەڵایەتییەوە.

ئایا نموونەیەک بۆ ئەوە لەبەردەستە؟

دوکتۆر: ڕوونترین نموونە کە بتوانین لەبارەی نامۆیی کۆمەڵایەتییەوە بیهێنینەوە، تایبەتە بە پێگەی ژنی عێراقییەوە کە لە ئێستادا خۆی هەڵکێشاوەتە پێگەیەکی بەرزی ئازادیی وەها کە دایکی لە خەونیشدا نەیبینیوە. بەڵام پیاوان نەیانتوانیوە پێ بە پێی ئەو گۆڕانە خێرایە خۆیان فریا بخەن. ئەوان هێشتاش بیروبۆچوونی مێشکی باوکی خۆیانیان لە مێشکی خۆیاندا دەرهەق بە ژنان زەخیرە کردووە. پیاوانی ئەمڕۆ مەیلیان لێیە ئەو شتانە دووبارە بکەنەوە کە لە فیلمە خۆشەویستییەکاندا دەیانبین، دەیانەوێت کچان فریو بدەن و باسی عەشق و ئەوینیان بۆ بکەن. کەچی کە دەمی زەماوەند و ژنهێنان

نزیک بوویەوە، هەموو شـــتەکانی باوباپیرانیان لە مێشـــکیاندا زیت دەبنەوە و دەیانەوێت ژنێک بێنن لە تۆپە قوماشی دایکی خۆیان بێت.

ڕۆژنـامە عێراقییەکـان لەم مـاوەیەدا چیزۆکی ئەو بـاوکەیـان گێرابوویەوە کە لە کیفی کچەکەیدا نامەی دڵداریی دۆزیبوویەوە. کابرا ئەو دنیـایەی هێنـابوویە ســەر خۆی کە ئەوەی لە کیفی کچەکەیدا دۆزیبوویەوە؛ ئەمە چییە کچەکەی عاشـق بووە. ئەمەش شـتێکە بە پێوەری نەوەی ڕابردوو شــوورەییە و ئـابڕووچوونی خێزانی بۆ هەمیشـە بەدوای خۆیدا دێنێت. کێشـەی ئەم پیاوە ئەوەیە، کچەکەی لە ســەردەمی ئێســتادا دەژی و چووەتە قوتـابخانە. کەچی بـاوکەکە هێشتاش لە قەوانی سـەردەمی پێشوو دەخوێنێـــت. ئا لێرەدا نامۆیی کۆمەڵایەتی بەتەواوی دەدرەوشێتەوە.

چەکێکی نهێنیی نوێ بەناوی (پاراسایکۆلۆژی)

ململانێی دەوڵەتە گەورەکان بۆ دەرخستنی نهێنییەکانی

(گۆڤاری التضامن ١٢/ ٩/ ١٩٨٦، ژمارە ١٧٩)

پاراسایکۆلۆژی بریتییە لە زانستیی دەراساناسی کە بەشوێن توانا دەرئاسا دەروونییەکانی تاکدا دەگەڕێت کە خۆی لە سووسەکردن (التخاطر)[١١] و پێشگۆیی (التنبؤ) و چاوتیژی (البصيرة) دەبینێتەوە.

لە سەردەمی ستالین زانستی دەرئاسا دژایەتییەکی زۆری کرا و نەوێردرا پەردە لەسەر توێژینەوەی زانا ڕووسییەکان تا ساڵی ١٩٦٠ لادرێت!

لە ڕۆژێکی ساڵی ١٩٦٠، گۆڤاری (الهلال) باسی ساڵی (٢٠٠٠)ی کردووە و پرسیار لە هەندێک نوسەری سەدە دەکات کە ئەگەر تا ئەو ساڵە بمێنن، لەبارەی چییەوە دەنووسن؟ عەبباس مەحموود عەققادی ڕەحمەتی لە وەڵامی ئەو پرسیارەدا دەڵێت: حەزی لێیە تاکە داهێنانێکی گەورە ببینێت، ئەویش: ئەنجامی ئەزموونە نوێیەکانی زانستی پاراسایکۆلۆجیی نوێیە و دەڵێت: چاوەڕێی بەڵگە زانستییەکانم کە دەیسەلمێنن دەشێ هەست و شعوورەکان بەبێ ئامراز بگوازرێنەوە).

چەند ساڵێکیش بەر لەوە، وردتر بەتەواوی ساڵی ١٩٥٠، کۆمەڵناسی عێراقی، دوکتۆر عەلی وەردی کتێبێکی بەناونیشانی (دەرئاساکانی نەست) نوسی کە ئاماژەیە بۆ ئەم زانستە نوێیە.

---

[١١] - بەشکوو لای خوێنەر ڕوون بێت کە سووسەکردن لە شوێنی (التخاطر)ی عەرەبیدا دانراوە کە مانا وردترەکەی بریتییە لە دڵخوێندنەوە. بۆیە ئازیز لە هەر شوێنێکی لەمەولای کتێبەکەدا هەرکام لەو دوو وشەیەت پێشچاو کەوت، بزانە ئاوایە! وەرگێر

وا ئەمڕۆکەش ئەم زانستە لە هەموو کاتێک زیاتر باوی سەندووە.. توێژینەوەکانیش لەبارەیەوە مەودای زۆریان بڕیوە و، هەر لە پەساش ئاوڕی زیاتری لێ دەدرێتەوە. ئەوەتا توێژینەوەی زۆر و کتێبی فرە و گەلەئەزموون و هەواڵ کە گشتیان ڕاستیی بابەتەکە دەسەلمێنن، تا وای لێهاتووە زانستی دەرئاسا لە ئاستی تاکدا نەماوە، بەڵکوو خۆی کێش کردووەتەوە سنووری ئاستی دوو گەورە دەوڵەتی ئەمریکا و یەکێتیی سۆڤیەت.

لای خۆشمان وەک عەرەب، هبوون گرنگییان بەم بابەتە دەدا و لەناو ئەوانەشدا دوکتۆر علی وەردی یەکێکیانە کە هەردوو پسپۆرییەکەی پێکەوە گرێ داوە.

ڕاستییەکەشی ئەوەیە، کەسانێکی زۆری وەک من دۆخەکە ناچاری کردوون خەریکی پیشەیەک بن کە تێیدا شارەزا نەبن. ئیدی هەرچی هەوڵ و کۆششیانە چەشنی تۆزی بەر بایە. کەسانێکی دیکەش هەن تەواو پێچەوانەی ئەمان کە بارودۆخ یارمەتیی داون بچن بەدەم ئەوەوە کە خۆیان بۆی ئامادە و گونجاون؛ بۆیە هەم بە خۆیان، هەمیش بە کۆمەڵگەکەیان سوودیان گەیاند.

شارستانییەتی هاوچەرخ خەریکە خۆی لە سەردەمێکدا دەبینێتەوە کە تێیدا دەویسترێت توانا و بەهرەکانی مرۆڤ هەر لە منداڵییەوە بدۆزرێتەوە و لەپاش دۆزینەوەی، ئاڕاستەی ئەو پیشەیە بکرێت کە بۆی گونجاو و لەبارە. ئەو سەردەمە نزیک یان دوور، هەر دەبێت بگات. بۆیە پێوەری پێشکەوتنی شارستانییەت بە نزیکبوونەوە لەم قۆناغە دەپێورێت و دەزانرێت.

وەبیرم دێت کاتی منداڵی، هەمووما‌ن بە ویستی خانەوادەکانمان یان ئەو پێوەر و دۆخانەی کە کۆمەڵگەکانمانی کێش دەکرد، دەبراینە سەر کاری جیاواز دیاواز. لەوێ پێگە، پارە، بەرتاو (نفوذ)، واستیە کاریگەرییان لەسەر سەرکەوتن یان سەرنەکەوتن لە پیشەکاندا هەبوو

که بۆی کێش دەکراین. ئیدی کەسانێک کە هیچ ئەهلی زانین نەبوون، هەڵکشان؛ وەک چۆن کۆمەڵێک کە نەدەبوو داکەون کەچی بەرەوخوار لێژ بوونەوە؛ کۆمەڵگەش لەنێوان ئەم دووانەدا خۆمان خۆش!

باسی پەیوەندیی نێوان سووسەکردن و سەرکەوتنت لە کاری بازرگانییدا کردووە و نموونەشت بۆ هێناوەتەوە، کەچی باسی پەیوەندییەکەی نێوانیانت نەکردووە لە کایە جیاوازەکانی ژیاندا. دەنگوباسێکی زۆریش لەبارەی (بەخت)ەوە هەیە کە ڕۆڵی لە گشت کایەکاندا هەیە. ڕای ئێوە لەم بارەیەوە؟

دوکتۆر: ئەوەی گوتت ڕاستە؛ هێزی سووسەکردن کاریگەریی زۆری لە بووارە جیاوازەکانی ژیاندا هەیە و لە تەنیشت ئەمانەشدا بازرگانی، سیاسەت، بەڕێوەبردن، سەرکردایەتی، فەرمانڕەوایی، وتارویژی، دادوەری و فێرکردن و چالاکی گەلی دیکە کە پشت بە پەیوەندیی بە دیگەرانەوە دەبەستێت. بۆ نموونە دەسەڵاتدار یەکێکە لەوانەی زۆر زۆر پێویستی بە توانای سووسەکردنە تا بتوانێت دۆستەکانی هەڵبژێرێت و لە مرازی دڵ و تواناکانیان خەبەردار بێت. دەسەڵاتدارێک کە لەم توانایە بەشی نەدرابێت، دەورەی بە بەرژەوەندیخوازان و دووڕووان قەرەباڵغ دەکرێت و گەمە و گاڵتە بە هەست و مەیلەکانی دەکەن و خۆیان دەگەیەننە پێگەی بەرز و لەوێش ڕا، زیان بە خۆی و سەرزەمینەکەشی دەگات.

بە هەرحاڵ! ئەم باسە ئاوی زۆر دەکێشێت و ئێرەش دەرەقەتی ئەو باسە نایە.

لە پەنا ئەوەشدا زانایانی سەدەی ڕابردوو ئیمانیان بە وەها توانایەکی دەرئاسا نەبوو و، ئەگەرەکینەی کەسێکیشیان بەو توانایەوە

دیتبا، خێرا پۆشــــاکی فێڵبازییان وەبەردا دەکرد و هێزەکەشــــیان بە فرتوفێڵ یان خەواندن پێناسە دەکرد!

کەچی لە کۆتاییەکانی سەدەی ڕابردووەوە، هێدی هێدی زانایان بە چاوی گرنگییەوە تەماشــا و ئاوڕیان بەلایدا دایەوە و دەســتیان دایە لێکۆڵینەوەی زانســتیی و ئەم زانســتە نوێیە پەرەی ســتاند تا بەمڕۆ گەیشت.

چما لە ئاســتی دەوڵەت و حکومەتەکاندا، ئایا هەڵوێســتی جیاواز لەبارەی ئەم زانستەوە هەبووە؟

دوکتۆر: ئەوەی شـایەنی باسـە، یەکێتیی سـۆڤیەت بە چاوی گومان و نکۆڵیکردنەوە تەماشــای ئەم زانســتەی دەکرد؛ ئەوان وایان دانابوو ئەمە زانستێکی میتافیزیکییانەی بۆرژوازییە کە لە ڕێیەوە دەویسترێت خەڵکی بێهۆش بکرێت.

ئەم جۆرە بیرکردنەوەیە تا ساڵی ١٩٥٩ لەوێ درێژەی کێشا. ئەدی لەو ســـاڵەدا دەنگوباس گەیشــتە دەزگای هەواڵگریی ســـۆڤیەت کە ئەمریکا ئەم زانستە بۆ هەندێک مەبەستی سەربازی وەکار دەهێنێت؛ لێرەوە ترسان ئەمریکا لەم گۆشـەیەوە بەسـەریاندا سـەرکەوێت. یەک هەناسـە لە هەڵوێسـتی دژایەتییەوە بایاندا بەلای پشـتیوانی و هانداندا. دەنگوباس وایە ســـۆڤیەت ئێســـتا لەپێش ئەمریکاوەیە و بگرە چەند قۆناغێکیش وەجێی هێشتبێت.

ئەی لە ڕۆژئاوا ئەم زانستە کەی سەری هەڵدا و چۆن؟

دوکتۆر: لە ڕۆژئاوا ئەم زانســـتە دوو دەســـپێکی هەیە، یەکێکیان ســــاڵی ١٨٨٢، ئەوی دیکەیـان ١٩٣٢. لە ١٨٨٢دا کۆمەڵێک زانـا و

فەیلەسـوف لە بەریتانیا کۆمەڵەیەکیان بۆ گرنگیدان بەم باس و بابەتە دامەزراند و ناویشـیان لە کۆمەڵەکەیان نا (کۆمەڵەی لێکۆڵینەوە دەروونییەکـان). ئەم کۆمەڵەیە گۆڤـارێکی تـایبەت بە خۆشـیـان دەردەکرد. یەکەم سـەرۆکیان ناوی (سـدجۆک) بوو کە مامۆسـتای فەلسـەفە بوو لە زانکۆی کامبریج؛ ناوبراو لە وتاری دەسـپێکیدا لەبارەی مەبەستی کردنەوەی ئەم کۆمەڵەیە ئاوەهای وت:

(ئێمە زۆر لەبارەی کارە دەرئاسـاکانەوە دەبیسـتین کە ئەم و ئەو ئەنجامیان دەدەن و کەسـانی جێ متمانە بۆمانیان دەگێڕنەوە، کەچی بە ڕوو وەرچەرخاندنەوە مەسـخەرەیان پێ دەکەین. هەر بەڕاسـتی شـوورەییە جیهانی شـارسـتانی بێت و مشـتومڕی تاقمی بڕواپێکەر و تـاقمی بێ بڕا بەم بـابەتە دەگێڕێتەوە. خۆ ئەگەر دە یەکی ئەم هەواڵانەش ڕاست بن، ئەوا خۆی لە خۆیدا هەڵگری بەهایەکی زانستیی گاڵتە پێنەکراوە.

ئامانجی یەکەمی ئەم کۆمەڵەیە ئەوەیە، ئەم هەواڵ و دەنگوباسانەی سـەر زاری خەڵکی لە گشت شـوێن و کاتێکدا جەم بکاتەوە و لە قاڵبی مەرجەکانی زانستی بدات کە گومان هەڵناگرن. بۆیە ئێمە گەرەکمانە – ئیدی چ ئیماندارەکانمان یان بێ ئیمانەکانمان پێی- سـنوورێک بۆ ئەم گاڵتەجاڕییە دانێین کە ئەمڕۆ جیهانی هاوچەرخی پێوە دەتلێتەوە. ئێمە گەرەکمانە بە زانسـتی سـەداسـەد بزانین ئەم چیرۆکانەی سـەرزاری مەردووم ڕاسـتن یان نا؟ لە هەر چیرۆکێکیشـدا کە دەیبیسـتین، کۆشـشـی خۆمان دەکەین تا ڕاددەی ڕاسـتێتییەکەی بزانین. ئێمە دەمانەوێت بزانین، نەک ئەوەی بەڵگە بۆ شـتێک بهێنینەوە کە پێشـتر زانیبێتمـان؛ ئیـدی بـا ئەنجـامەکەی ئەرێنی یـان نەرێنی بێـت، چ لە بابەتەکە ناگۆڕێت).

ئەوەبوو کۆمەڵەکە لەسەر ئەو ڕەوڕەوەیە چوو کە سدجۆک باسی کرد و لە دۆسـییەکەیـانـدا قەیرێکی زۆر بەڵگە و گەواهییـان جەم

کردەوە. ئەو لەو ماوەیەشـدا دەسـتی نەپاراسـت لە ئاشـکراکردنی ژمارەیەکی زۆر لە درۆ و دەلەسـە کە دەهێنرانە لای و بۆی باس دەکران و، لە گۆڤارەکەشـیاندا ئەو فێڵەڕێگایانەی باس کرد کە کڵاوبەردارەکان دەیانگرتنە بەر.

وەک لە ڕێچکەی پەرەگرتنی ئەم زانسـتەدا دەردەکەوێت، ئەم کۆمەڵەیە سەرکەوتوو بوون لە هەوڵەکەیاندا؟

دوکتۆر: بەڵێ... سـەرکەوتنەکەشـیان دەنگی لە چوارقوڕنەی ڕۆژئاوادا دایەوە... لە فەرەنسـا، ئەمریکا، هۆڵەندا، دانیمارک، نەرویج، پۆڵەندا و شوێنانی دیکەش لقی لێ کرایەوە...

مادەم خۆمان بە ڕێڕەوی گەشـەسـەندنی ئەم زانسـتەوە خەریک کردووە، با کەمێکی دیکەش بەدواداچوون بۆ پەرەسـەندنەکانی ئەم بووارە بکەین و زانینی لەبارەوە کۆ بکەینەوە؟

دوکتۆر: لە سـاڵی ١٩٣٢، زانا (ڕاین) لە زانکۆی دیوکی ئەمریکا، هەنگاوی دووهەمی لەم زانستەدا گرتە بەر و لە زانکۆکەدا بەشێکی بۆ ئەم مەبەسـتە کردەوە. بەڵام ڕێکارەکانی کە گرتییە بەر، جیاواز بوو لەو ڕێکارانەی ئەو کۆمەڵەیە گرتبوویانە بەر کە تۆزێک لەمەوبەر باسـمان کرد. ئەوان دەگەڕان بەشـوێن ئەو کەسـانەدا کە لەم بەهرەیەیان تێدایە و لێکۆڵینەوەیان لەبارەوە دەکرد؛ بەڵام ڕاین ڕێچکەیەکی دامەزراند کە لە هەموو تاکێک لە ڕێگەی ئامار و ئەزموونەوە بکۆڵێتەوە؛ بەو هەنجەتەی هەر تاکێک بەشـێک لەم توانا دەرئاسـایەی تێدایە و کەم و زۆری کەوتووە. زۆرێک لە مەردووم بە ئاستێکی کەم لەم بەهرەیەیان تێدایە کە خۆشیان هەستی پێ ناکەن و کاریگەرییشی لەسەر ژیانیان نابێت. کەچی لەملاوە کەسانێک هەن بە

ڕێژەیەکی زۆرتر تێیـانـدایە و دەتوانن لە بـازنەی کۆمەڵایەتی و ئابووری یان بواری دیکەدا وەبەرهێنانی پێ بکەن.

دوکتۆر عەلی وەردی دەیداتە دەمی و درێژە بە دەسـتـکەوتەکانی مامۆستا ڕاین لەم بووارەدا دەدات:

مـامۆسـتـا ڕاین چەند کتێبێکی لەم بارەیەوە نوسـیوە و ئەو ئامارانەشـی خسـتووەتە ڕوو کە وەدەسـتی خسـتووە و پێیان گەیشـتووە. ئامارەکانیش بوونە جێگەی مقۆمقۆیەکی زۆر لە ناوەندە زانستییەکانی ئەمریکادا. لە سـەرەتاشـدا زۆرێک لە زانایان هەڵوێستی دژیان دەرهەق بە لێکۆڵینەوەکانی ڕاین گرتە بەر. بەڵام مشـتومڕ و مقۆمقۆکە بە تێپەڕینی کـات دای لە کزی و بگرە هەنـدێـک زانکۆ لە ئەمریکا و بێجگە ئەوێش، بەشـی تایبەتیان بۆ ئەم زانسـتە کردەوە. دواتر ئەو ناوەش(پاراسـایکۆلۆژی) کەوتە ناو ئاوان کە ڕاین بۆی هەڵبژاردبوو و من بۆ عەرەبییەکەی (علم الخارقية: دەرئاساناسی)ـەم لا پەسەندە.

هێندەی لێت ڕوون بووبێتەوە، چ پاڵنەرێکی هەبووە وا توخنی ئەم جۆرە زانستە کەوتووە؟

دوکتۆر: ڕاین لە یەکێـک لە کتێبەکـانیـدا هۆکەیمـان بۆ ڕوون دەکاتەوە کاتێک باسـی خاتوونێکی ناسـراوی دەکات کە شـەوێک دەخەوێت لە خەونیدا براکەی دێتە ماڵەکەیان، پاشـان تفەنگەکەی دەردێنێت و تەقە لە خۆی دەکات. لە خەونەکەیدا دەبینێت هێواش لار دەبێتەوە و تفەنگەکەی لەدەسـت بەردەبێتەوە. خاتوونەکە وەخەبەر دێتەوە خەڵتانی ناو ترس بووە؛ زۆر لە هاوسـەرەکەی دەکات سـواری گالیسـکەکەیان بن و بچنە سـەردانی براکەی کە ماڵیان لەمانەوە تۆزێکیش دوورە. کە دەگەنە ئەوێ، خاتوونە دەحەپەسـێت کـاتێک

دەبینێت لاشـــەی براکەی بەتەواوی لەو شـــوێنەدا کەوتووە کە ئەم بینیویەتی و تفەنگەکەش بە شێوەی خەونەکە لە پەنایدا درێژ کەوتووە.

ڕاین جەخت لەســەر ڕاســتیی ئەم ڕووداوە دەکاتەوە و پشــت بە متمانەی گێڕەرەوەکە دەبەستێت.

ئەو لە ڕاڤەکردنی ئەم ڕووداوەدا شـــوێنپێی زانایانی ســـەدەی ڕابردوو لەم بوارەدا هەڵناگرێت کە دەهاتن و ڕاڤەیان وەک ڕێکەوتێک دەکرد. وردەکارییەکانی خەونی ئەم خاتوونە هەم زۆرن و هەمیش ئاڵۆز. ئاســـان نییە هەروا بێین و بڵێین ڕێکەوتە و ئاو بێنە و دەســـت بشـۆ. بێ شـک دەبێت هۆکاری دیکەش هەبن. ئەمە پاڵنەری ڕاین بوو بۆ توێژینەوە و لێوردبوونەوەکانی دواتری لەم بووارەدا.

باسی ئەوە دەکەن لە سەرەتادا بەرهەڵستیی لێکۆڵینەوەکانی ڕاین کراوە، چ بە بەرپەرچدانەوە، چ وەدرۆخســـتنەوەی لەلایەن زۆرێک لە زانایانەوە. هۆی ئەو هەڵوێستەی زانایان دەرهەق بەم زانستە چییە؟

دوکتۆر: نابێت ئەوەمان بیر بچێتەوە کە نامووســـێکی کۆمەڵایەتی لە گشـت شـوێن و کاتێکدا هەیە: هەر شـتێکی نوێ بێتە گۆڕێ، دەبێت دژی بوەســتنەوە و ڕێگەی لێ بگرن. ئەو یاســایە تەنها ڕەشـــەخەڵکی تێدا جێ نابێتەوە، بەڵکوو زانایانیش. خۆ زانایانیش لە ســـروشـــتیاندا وەک هەمووان مرۆڤن.

ڕاین بۆمـان بـاس دەکـات کە بەرهەڵســـتییەکی گەورەی لەلایەن ناوەندە زانســـتییەکانەوە کراوە ئەو کـاتەی نیـازی بووە بەشـــی دەرئاســـاناســـی لە زانکۆی دیوک بکاتەوە. زۆرێک لە مامۆســـتایانی زانکۆیی مەیلیان بەلای ئەوەدا چووە کە ئەم زانستە لە تۆپە قوماشـی خورافە و ســـووکییە. هەندێکیشـــیان بڕوایان بە ڕاســـتییەکەی هەبوو، بەڵام حەزیان نەدەکرد دەری بخەن... دەهاتن ئەزمونەکانیان بەنهێنیی

ئەنجام دەدا نەبادا هاوڕێکانیان پێیان بزانن و ببنە جێگەی مەسخەرە. ڕاین چیرۆکی یەکێکیان دەگێڕێتەوە کە گەلەئەزموونێکی ئەنجام داوە و لە کۆتایشدا گەیشتووەتە کۆمەڵە ئەنجامێکی گرنگ، کەچی خۆی نەیهێشتووە چاپ ببن و وتوویەتی: خێزانەکەم پێویستیان بە نانە – واتە ترساوە دوای چاپ بوون، زانکۆ دەری بکەن و خێزانەکەی بێ شێو سەر بنێنەوە.

بە بڕوای تۆ، ئەو ڕێگرییانەی تا پێش ساڵی ١٩٥٩ لە سۆڤیەت کراون، لەوانە دەچێت کە لە سییەکان لە ئەمریکا دەکرا؟

دوکتۆر: ڕێگرییەکان لە ئەمریکا، تەنها لە ناوەندە زانستییەکان بوو و دەوڵەت هیچ دەستێکی تێوەرنەدەدا؛ کەچی لە ڕووسیا، دەوڵەت خۆی نوێنەرایەتیی ڕێگرییەکەی گرتبوویە ئەستۆ چونکە زانستەکەی بە زانستێکی میتافیزیکیی بۆرژوازییانە لەقەڵەم دابوو و وای دەکرد نەش و نمای ڕۆحیی و دینی لەناو خەڵکیدا پەرە بگرێتەوە.

ترۆپکی ڕێگریەکانی ڕووسیا لە سەردەمی ستالیندا بوو. ئەو سەردەمەی ناوی بە داگیرکاریی و "کەسایەتی پەرەستی" دەرکردبوو. دوکتۆر فاسیلیف، سەرۆکی بەشی فەسلەجەی زانکۆی لینینگراد دەڵێت لە سەردەمی ستالیندا بەنهێنی کاری لەسەر دەرئاساناسی کردووە و، پەردەی لەسەر لێکۆڵینەوەکانی تا سەرەتاکانی ١٩٦٠ لا نەداوە تا ئەوەی دەوڵەت خۆی بانگی دەکەن و داوای لێکۆڵینەوەی لێ دەکەن!

دوکتۆر وەردی دەیداتە دەمی و دەڵێت:

دەشێ بوترێ: بە شێوەیەکی گشتی "مادده بنچینەی فەلسەفەی مارکسییە"؛ هەر بۆیەشە مارکسییە دەقییەکان دژی هەر بابەتێک ڕادەوەستنەوە کە تەفسیرێکی ماددی هەڵنەگرێت؛ ئەم تێڕوانینەش لە

سەردەمی ستالیندا گەشەی تەواوی کرد؛ ئەوەش هۆی ئەو ڕێگرییە زۆرەی سەردەمەکەیەتی.

تۆش هەر زوو لەسەر ئەم زانایەت نوسیوە! پێمان بڵێ توشی چ بەربەست و ڕووبەڕووبوونەوەیەک بوویتەوە؟

دوکتۆر: ئەوەی لەم بارەیەوە بیرم بێت، ساڵی ١٩٥٢ کە کتێبی (دەرئاساکانی نەست)م نوسی و ساڵی ١٩٥٩ش کتێبی (خەون لەنێوان زانست و باوەڕدا)، مارکسییەکان بەرهەڵستییەکی زۆریان کرد و جنێوی باشیشیان بە نوسەرەکانیان دا، چونکە شتێکیان لەبارەی (ڕاڤەی دەرئاسا) تێدا دەبینییەوە، بەتایبەت لە بابەتی خەوندا.

لە ساڵی ١٩٦٠یشدا یەکێک لە مامۆستا مارکسییەکانی هەڵگری بڕوانامەی دکتۆرا ڕەخنەوتارێکی درێژی لە یەکێک لە ڕۆژنامە مارکسییەکاندا نوسی و تێیدا وتی: بابەتی "هەواڵی خەونی" لە بابەتە میتافیزیکییەکانەوە کە زانست بە هیچ ئەنجامێک نەگەیشتووە و پێشی ناگات. خۆ ئەگەریش ئەفسانە و ئوستوورە پرسیارێکمان ئاڕاستە بکەن و بڵێن: ئایا خەون دەتوانێت هەواڵ لە داهاتوو بدات؟ ئێمەش بە نەرێ وەڵام دەدەینەوە چونکە ئەو بنچینەیەی پرسیارەکەی لەسەر دامەزراوە خورافە و ئەفسانەیە!

سەیر لەوەدایە، هەر پاش چەند هەفتەیەک لە ڕووسیاوە هەواڵ گەیشتێ کە وڵاتەکەیان هەڵوێستی دەرهەق بە زانستەکە لە هەڵوێستی دژەوە بۆ پاڵپشتی گۆڕیوە. ئیدی نازانم چی بەسەر ئەو دکتۆرە هات ئایا هەر هەڵوێستی گۆڕی یان هەر لەسەر ئەوە مایەوە کە هەبوو!

به بڕوای تۆ، هۆی ئەو گۆڕانە لەناکاوە لە هەڵویستی یەکێتیی سۆڤیەتدا چی بوو؟

دوکتۆر: لە سالّی ١٩٥٩، ڕۆژنامە فەڕەنسییەکان هەواڵێکیان بە ناونیشانێکی زەقەوە بلاو کردەوە لەبارەی ژێردەریایی گەردیلەیی ئەمریکی (تاوتیلۆس)؛ ناونیشانی هەواڵەکە: حکوومەتی ئەمریکی لەناو ژێردەریاییەکەدا کەسێکی بەکار هێناوە کە خاوەنی توانایەکی گەورەی سووسەکردنە و لە ڕێگەی ئەو توانایەوە دەتوانێت پەیوەندی بە کەسێکی دیکەوە بگرێت کە دوورە لێی. ڕۆژنامە فەڕەنسییەکان پرسیویانە: (ئایا سووسەکردن چەکێکی نوێی نهێنییە؟ ئایا ئەم هێزی سوسەکردنە لە جەنگەکانی داهاتوودا ڕۆڵی گەورە و یەکلاکەرەوە دەبینن؟ ئایا سەربازە ئەمریکییەکان سەرکەوتوو بوون لە دەرخستنی هێزی شاراوەی ڕۆح دا؟)

ئەم هەواڵە و گشت پەراوێزەکانی، بوونە جێگەی گرنگیی ناوەندە سیاسیی و هاڵگرییەکانی یەکێتیی سۆڤیەت. هەرچەندە دەوڵەتی ئەمریکا هەواڵەکەی بەدرۆ خستەوە، کەچی دەوڵەتی سۆڤیەت بڕوای بە بەدرۆخستنەوەکە نەکرد. ڕەنگە وایان زانیبێت ئەو بەدرۆخستنەوەیە بۆ فرت و فێڵ و گێلکردن بێت. ڕەنگە ڕووسیا لەوە ترسابێت بێ خەبەر ئەمریکا بدات بەلایدا و لەو بووارەدا جێی بهێڵێت!

هەر لەو سەر و سەدایەدا دەزگای هەواڵگریی سۆڤیەت زانییان ماوتسی تۆنگ، سەرۆکی چین دەوڵەتی ڕاسپاردووە لەو بارەیەوە دەست بە توێژینەوە بکەن. دەنگوباس وا بلاو بوویەوە و، ئەمەش کەوتە پاڵ ترسەکەی دەوڵەتی سۆڤیەتەوە؛ هەر بۆیە کۆششی زیاتریان لەو بارەوە بەخەرج دا.

هەروەتر، دوکتۆر فاسیلیڤ لەلایەن دەوڵەتەوە بانگێشت کرا کە خۆی بۆ ئەو زانستە نوێیە تەرخان بکات و داهاتێکی زەبەلاحیشیان خستە خزمەت. ئەویش تاقیگەیەکی تایبەتی بەو زانستە لەسەر

تێچووی دەوڵەت کردەوە کە دەبێتە یەکەم تاقیگە لەو بووارەدا پاش تاقیگەکەی دانیمارک.

چۆن بوو ئەو بەخێرهاتنەی ئەو زانســـتە قەدەغەیە کرا کە دواتر دانی پێدا نرا و بگرە نەک دانپێدانان، بەڵکوو گرنگییەکی فەرمیشـــی پێ درا؟

دوکتۆر: لەم بارەیەوە چەند بەڵگەنامەیەک هەن. لە ســـاڵی ١٩٦٠ ئـاهەنگێکی گەورە بە ئـامـادەیی گەورە زانـایـانی ڕووســـی بەهۆی داهێنانی ڕادیۆوە گێڕدرا. هەر لەو ئاهەنگەدا فاسـیلیڤ هەسـتایەوە و ئامادەبووانی شۆک کرد بە باسکردنی ڕادیۆی عەقڵی و وتی:

(لە ســـەردەمی ســـتالیندا هەســـتاین بە لێکۆڵینەوەی قووڵی بواری توانا دەرونییە دەرئاسـاکان، بەڵام هەرگیز یەک شـتیشـمان لێ ئاشـکرا نەکرد. ئەمڕۆش ژێردەریاییە ئەمریکییەکان هەســـتاون بە کۆمەڵێک ئەزمووونی ســـــووســـــە و ختوورەکردن. بۆیە پێویســـــتە خۆمان لە بڕیارەکانی پێشوومان ڕەها بکەین؛ لەسەرلەنوێ ئەم مەیدانە دەر بخەین کە خاوەنی زیندوویییەکی زۆرە).

پاشان ناوبراو دایە دەم قسەکانی و وتی: (دەرخستنی ئەو وزەیەی کە توانا دەروونییە دەرئاســـاکان نوێنەرایەتیی دەکەن، هیچی کەمتر نییە لە دۆزینەوەی وزەی ئەتۆمی).

ئەوەبوو ســـاڵەوســـاڵ ژمارەی تاقیگەکان بۆ ئەم زانســـتە زیادیان دەکرد؛ دەوڵەتە کۆمۆنیزمییەکـانی دیکەش چـاویـان لەم دەکرد، بەتایبەتییش چیکۆســـلۆڤاکیا و دەوڵەتی ســـۆڤیەتیش لە ســـاڵی ١٩٦٧ زیاتر لە ١٢ ملیۆن ڕۆبڵی بۆ ئەم بابەتە تەرخان کرد و ساڵەوساڵیش بودجەکەی زیاتر دەکرد تا گەیشتە ٢٠ ملیۆن ڕۆبڵ.

دەوڵەتـی ســـــۆڤـیەت هەر بەوەنــدەوە نەوەســـــتـا، بەڵـکـوو ڕێکەوتننـامەیەکی لەگەڵ دەوڵەتی هینـد واژۆ کرد کە هەنـدێـک لە

یۆگاییەکان بنێرێتە ڕووســـیا تا ببنە پشـــتیوان لە لێکۆڵینەوەی کارە دەرئاسا سەمەرەکان کە هەندیک لە هیندەکان لە ڕێگەی یۆگاوە ناویان پێ دەرکردووە.

ئایا دەســـکەوت یان ئەزموونی تایبەتیان لەم بووارەدا وەدەســـت هێنا؟

دوکتۆر: یەکەمین کــارێــک کە زانــایــانی ڕووس لەم بووارەدا ئەنجامیاندا، لەنێوان گیانەوەراندا بوو. هاتن و کەروێشـــکێکیان هێنا دوای ئەوەی بەچکەی کرد، بردیانە تاقیگە و دەماخیان بە ئامێر دەورە دا تــا لەرەلەرکــانی ببێون. ئەوجــا هــاتن و بەچکەکــانیــان خســـتە ژێردەریاییەکی دوورەوە لێی و یەک یەک بەچکەکانیان دەکوشـــت؛ بینییان دەماخی ئەم دایکانەیە گرژبوونێکی لە کاتی کوشـــتنی هەریەک لە بێچووەکانیدا تێدا دروســـت دەبێت. لە ئەنجامدا گەیشـــتنە ئەوەی جۆرێک لە پەیوەندیی کارۆتیســـی لەنێوان دایکانە و بەچکەکەیدا هەیە، هەرچەندەش لێک دوور بن.

لە نیســانی ١٩٦٦یشــدا زانایانی ڕووس ئەزموونێکی هاوشـــێوەیان لەسەر مرۆڤ کرد و لە شاری (نۆڤۆسیبریسک) کە دەکەوێتە هەرێمی سیبریا، دووری سێ هەزار کیلۆمەتر لە ڕۆژهەڵاتی شــاری مۆســکۆ، ئەزموون لەســـەر پیــاوێــک کرا کە خــاوەنی هێزێکی گەورەی ســووســەکردن بوو بەناوی (نیکۆلائیف) لەگەڵ کاورایەکیش لە شــاری مۆســـکۆوە بەناوی (کامنســـکی) ئاگایان لە یەکدی بوو. لە کۆتاییدا زانایان بۆیان دەرکەوت جۆرێک پەیوەندیی کارۆتیســـی لەنێوانیاندا هەیە.

ئەم دوو ئەزموونەی زانایانی ڕووس بوونە دەنگوباســی جیهان و، ئێزگە هەواڵییەکان پەخشیان کردنەوە. ئیدی دەوڵەتی ســۆڤیەت ناچار

بوو کاره دەرئاســاکان به نهێنیی ئەنجام بدات. دوکتۆر میلان دیزڵ – که یەکێکه له زانا چیکییەکانی ئەم بوواره– ڕاشــکاوانه وتی: ڕوســـیا پشــکی شــێری توێژینەوه نهێنییەکانی بۆ هێزه دەرئاســا دەروونییەکان دابین دەکات که ئەم توێژینەوانه مەبەســتیان خزمەتکردنی ئاســایشــی دەوڵەت و بەرگری لێکردنییەتی).

ئایا هیچ پەرچەکردارێکی ئەمریکی دژی دەســـکەوتەکانی یەکێتیی سۆڤیەت هەبووه؟

دوکتۆر: دەوڵەتی ئەمریکا له ســـەرەتاوه گرنگییەکی ئەوتۆی به بابەتەکه نەدا و هیچ بڕه بودجەیەکی تایبەتییشـــی بۆ تەرخان نەکرد. ئەو گرنگیپێدانەش که هەبوو، لەلایەن گرووپ و کۆمەڵه خۆجێییەکانەوه بوو. کەچی لەم دوادواییانەدا بۆی دەرکەوت چ کەمتەرخەمییەکی لەم بارەیەوه کردووه و ڕوســیاش پێشــی داوەتەوه، یان پێشــی دەداتەوه؛ ئیدی لێرەڕا گوژمه پارەی زۆری بۆ تەرخان کرد و خســـتیشـــییه چوارچێوەی نهێنییه سەربازی و ئاسایشییەکان.

ئەوەی بوویه جێگەی ســـەرنجی حکوومەتی ئەمریکا لەم بوارەدا ئەوەبوو: کۆمەڵێک مووشــەکی (ئێم ئێکس)ـــی شــاردبوویەوه، کەچی دواتر شــوێنەکەی له ڕێگەی چەند کەســێکی خاوەن توانای تایبەتەوه دوزرایەوه. ئەوەش واتای ئەوەیه زۆرێک له نهێنییه ســـەربازییەکان چیدی به نهێنی نامێننەوه و دەرئاســاناســی ڕۆڵی خۆی له جەنگەکانی داهاتوودا دەبینێت.

له ســـاڵی ١٩٨٤، کتێبێک بەناوی (جەنگی عەقڵەکان) دەرچوو. نوســـەر تێیدا مشـــتومڕی ئەم بابەته نهێنییانەی دەکرد. ئەندامی کۆنگرێســـی ئەمریکا، چارلی ڕۆزیش ئاشــکرای کرد: (ئەگەری جەنگه دەروونییەکان له واقیعەوه زۆر نزیکن. ڕەنگه زۆریش گرنگ بێت

دەستوبرد بکرێت لە توێژینەوە دەرئاساییەکاندا بەو شێوەیەی نزیکەی چل ساڵ لەمەوبەر دەستوبرد کرا لە لێکۆڵینەوە ئەتۆمییەکاندا و بوویە مایەی بەرهەم هاتنی بۆمبی ئەتۆمی).

بەر لەوەش، لە ساڵی ١٩٧٧، ئێزگە هەواڵییەکان هەواڵێکی گرنگییان لەم بارەیەوە ڕاگوێست. ئەویش: دەستگیرکرانی ڕۆژنامەنوسێکی ئەمریکی بوو بەناوی (ڕۆبێرت ڕۆث) کە گوایە بە سیخوڕیی لەسەر توێژینەوە دەرئاساکان تۆمەتبار کرابوو کە لە ڕوسیا ئەنجام دەدرێن. ئەگەر ئەوە ڕاست بێت، مانای وایە ئەمریکا سیخوڕی بەسەر ڕوسیاوە لە دەرئاساناسییدا دەکات، وەک چۆن پێشتر ڕوسیا لە بۆمبی ئەتۆمییدا بەسەر ئەمریکاوە کردی.

فەرمانڕەوایەک هێزی سووسەکردنی نەبێت، بە دووڕوو و بەرژەوەندیخواز دەوره دەدرێت

(گۆڤاری التضامن، ٢٤/ ١/ ١٩٨٧، ژمارە ١٩٨)

لە هەڵقەی چوارەم کە لێرەدا بڵاوی دەکەینەوە، باسوخواسەکەمان لەبارەی هێزی سووسەکردنەوەیە. یەکێک لە هێزە دەرئاساکان کە زانستی (پاراسایکۆلۆجی) گرنگیی پێ دەدات پێی دەگوترێت (Telepathy). وتراوە ئەمە کاریگەرترین هێزی دەرئاسایە لە سەرکەوتنی مرۆڤ لە ژیاندا.

دەنگوباس وا بڵاوە کە دەوڵەتی سۆڤیەت گرنگیی پێ دەدات و توێژەرە سۆڤیەتییەکان تێیدا گەیشتوونەتە ئەنجامی گرنگ.

ئەو پرسیارەی دەمانەوێت لە جەنابتی بکەین ئەوەیە:

هۆی چییە لێکۆڵەرە سۆڤیەتییەکان زیاتر لە هەمووان گرنگیی پێ دەدەن؟ ئەی ئایا گرنگترین ئەنجامەکان پێی دەیشتوون چین؟

دوکتۆر وەردی بەم شێوەیە وەڵامی دایەوە:

دوکتۆر: زانیاریی پێویستم لەم بارەیەوە نییە. واشی بۆ دەچم زانا سۆڤیەتییەکان وایان زانیبێت دەشێت تەفسیرێکی ماددی بۆ ئەم دیاردەیە بکرێت. واتە وەک توانایییەکانی دیکە بە مەتەڵ نەپێچراوەتەوە کە غەیبی و ڕۆحییەکان بۆ پاڵپشتیی بانگەشەکانیان بەکاری دێنن. نابێت بیریشمان بچێت کە فەلسەفەی مارکسی لە دیاردەکانی گەردووندا دژی هەموو تەفسیرە ڕۆحی وغەیبی و سەرنموونەییەکان ڕادەوەستێتەوە. لە چاوپێکەوتنی پێشوودا باسی ئەوەم کرد چۆن

دەوڵەتی سۆڤیەت دژی دەرئاسـاناسـی - لە سـەرەتای دەرکەوتنیدا-وەستایەوە و، بە زانستی چینی بۆرژوازی و میتافیزیکی ناو دەهێنا و تا ساڵی ١٩٥٩ـــش هەر بەرەنگاری بوونەوە. دەستیشیان تێ وەرنەدا تـا زانییـان ویلایەتە یەککگرتووەکـانی ئەمریکا بەنهێنیی بۆ کـاروبـاری سەربازی خەریکییەتی. ئیدی سۆڤیەتیش لەوە ترسا بێخەبەر بمێنێ و ئەمریکـا لەو بووارەدا پێشـــی بکەوێت. ئەوە پـاڵی پێوەنـا پـارە و توانایەکی زۆر لە گەشەپێدانی ئەو بووارە سەرف بکات.

دەشڵێن پێشی ئەمریکای داوەتەوە.

توێژەرە سـۆڤیەتییەکان گەیشـتوونەتە ئەو دەرەنجامەی کە دەشـێ سـوووسـەکردن بە لەرەلەری کارۆتیســی (کارەبا و موگناتیس) ڕاڤە بکەن کە ئەم شەپۆلانە لە دەماخێکەوە بۆ دانەیەکی دیکە دەگوازرێنەوە تەواو بەو شـــێوەیەی بێتەل لە ئـامێرێکەوە بۆ دانەیەکی دیکە دەگوازرێتەوە. دەمـاخی مرۆڤ دەتوانێت ببێتە ئامێری وەرگری ئەو شەپۆلانەی کە دەمـاخێکی دیکە دەینێرێت. هەر لێرەوەیە هەندێک کەس توانای خوێندنەوەی بیری دیگەرانیان هەیە؛ یان بیری خۆیان بەســەر دیگەراندا دەچەسپێنن!

دوکتۆر قسە دەداتە دەم قسەکانی و شیتری دەکاتەوە:

توێژەرە ســـۆڤیەتییەکان دەســـتیان بە ئەزموونەکانیان لەســـەر ئـاژەڵان کرد و بۆیـان دەرکەوت لەنێوانیـانـدا هێزێکی بەهێزی سـوووسـەکردن هەیە و زمانێکی تایبەتیشـیان بۆی هەیە. ئەزموونە سـەرەتاییەکانیشـیان لەسـەر کەروێشـک بوو، ئەوەی لە دیمانەی پێشـوودا باسـمان کرد کە نیشـانەیەکی بەهێزی زانسـتیی باشـی تێدا دەخوێنرێتەوە و دەنگوباسـیشـی بە جیهاندا بڵاو بوویەوە. هاتن و کەروێشـکێکی دایکانەیان هێنا و ئامێری لەرەلەرپێویان بەسـت لە سـەری دایکانەکە. بەچکەکانیشـیان لەناو ژێردەریاییەکدا بە درێژایی هەزاران میل دانا و یەک یەک کوشـتنیان؛ بینییان مێشـکی دایکانەکە

چەند شـــەپۆلێکی توندی پێدا تێپەڕ دەبێت. ئەوەش بەڵگەی بوونی شەپۆلی کارۆتیسی بوو لەنێوان دایکانە و بێچووەکاندا.

لە نیسانی ١٩٦٦یشدا هەستان بە ئەزموونێکی دیکە، بەڵام ئەمجارە لەســـەر مرۆڤ و ئەمیش دەنگۆیەکی فرەی لە جیهـانـدا دایەوە. ئەزموونەکە لەنێوان مۆسـکۆ و ناوچەیەکی سـیبریادا بوو لە دووری ســێ هەزار کیلۆمەتر. لەو ناوچەیە کابرایەک بەناوی (نیکۆلائیف) دانیشـتبوو پەیامەکانی دڵی پیاوێکی مۆسـکۆیی بەناوی (کامنسـکی) دەخوێندەوە. شایەنی باسە نیکۆلائیف لە وەرگرتنی هەندێک پەیامدا بە هەڵەدا چوو، هەروەک چۆن لە هەندێکی دیکەیاندا بەباشـــی توانی بیخوێنێتەوە. توێژەران گەیشـتنە ئەو دەرەنجامەی سـەرکەوتنی هێزی وەرگرتنەکەی سێ هێندەی یاسای گریمانەکانە.

سەرکەوتنەکانی نیکۆلائیف لە وەرگرتنی پەیامە سووسەییەکاندا بە ڕێژەی ١٢ لە ٢٠ بوو. ئەوەش بەڵگەی هەبوونی هێزێکی بەهێزی ســـووســـەکردنە تێیدا، چونکە ئەگەر ئەو توانایەی نەبووایە، بەپێی یاسای گریمانەکان دەبوو ئەنجامەکەی ٤ لە ٢٠ بووایە. دیارە مەودای نێوان مۆسـکۆ و سـیبریا وای کردووە ڕێژەی سـەرکەوتنەکەی ١٢ لە بیست بێت؛ گەر بێتوو نزیکتر بان، ڕێژەکەش زیاتر دەبوو.

هەرچۆنێک بێت، ئەزموونەکەی نیکۆلائیف لە سەرزەمینی سۆڤیەتدا هەرای نایەوە و، ڕۆژنامەکان لێی دووان و نیکۆلائیفیشـــیان ناونا ڕادیۆی دەماخی.

یەکێـک لەوانەی قســـەی لەبـارەیەوە کردبوو وتبووی: ئەوەی نیکۆلائیف لەم بارەیەوە لە ئەزموونەکانی سـیبریادا وەدەسـتی هێناوە وام لێ دەکەن ڕای خۆم بخەمە لای ئەو ســـۆڤیەتییانەی کە دەڵێن هەموو تـاکێـک بە ڕێژەیەک لەو توانـایەی تێدایە و ئەو توانـایەش دەشێت بە مەشق پەرەی پێ بدرێت!

دوکتۆر عەلی وەردی لەبارەی هەواڵەکەی نیکۆلائیفەوە درێژە بە قسان دەدات و دەڵێت یەکێکی دیکە ئاوا تێبینیی خۆی لەسەر بابەتەکە وتووە کە خۆشــی پســپۆری بوواری پزیشــکدەروونی بووە: ئەو بەڵگەیەی نیکۆلائیف لە بواری ســووســەکردندا خســتوویەتییە ڕوو، ســوودێکی گەورەی هەیە؛ بەتایبەتییش ئەو توانایانەی مرۆڤ کە هێشتا زانست پەی پێ نەبردوون. زۆرجار ئێمە لە خەڵکی دەبیستین باســی پەیوەندیی ســووســەکردن دەکەن لە ڕێگەی ئێمانەوە، کەچی ئیمان هیچ دەســتێکی لەم بووارەدا نییە. چاکترە ئێمە بە پێڕەوێکی زانستییانە خۆمان بخەینە ئەم مەیدانەوە و گوێ بە شتی بێجگە ئەوە نەدەین. شــایەنی باســیشــە ئەزموونەکەی نیکۆلائیف لەلایەن هەندێک بیرمەند و زاناوە ڕووی لێ وەرچەرخێنرا، بەتایبەت ئەوانەی مەیلێکی مادییان هەبوو. یەکێک لەوانە لە گۆڤارێکدا بەم چەشنەی نووسیوە:

"گواستنەوەی وێنە لە دەماخێکەوە بۆ دانەیەکی دیکە پێویستی بە جۆرێک شەپۆلی کارۆتیسی هەیە. تا ئێستاش دەستمان بەسەر ئەو جۆرە شەپۆلانەدا نەشکاوە. سەرباری ئەوەش شتێک نییە بتوانرێت ناوی سوسەکردنی لێ بنرێت".

کاتێک نیکۆلائیف نوســـراوی ئەم دکتۆرەی خوێندەوە، تەحەددای کرد و پێی وت ئامادەی تاقیکردنەوەیەکە بە ئامادەیی دەســـتەیەک لە مــامۆســـتــایــانی زانکۆ و بڵاوکــارانی گۆڤــارەکە. ئەویش وەڵامی تەحەدداکەی دایەوە و لە شـــوێنی دیاریکراو کۆبوونەوە. نیکۆلائیف تـاقی کرایەوە و توانی بیری دوکتۆرەکە بخوێنێـــــتەوە. ئەنجـامی تاقیکردنەوەکەش، مامۆستاکە دانی بەوەدا نا کە لە نکوڵیکردنی هێزی ســووســەکردندا هەڵە بووە و لە کۆتاییشــدا وتی: دەبێت زانســتییانە لێکۆڵینەوە لەم بابەتە بکرێ.

لە دوکتۆر وەردی دەپرسین:

لە هەندێک لە قسەکانتدا وا دەردەکەوێت وتبێت: هێزی سووسەکردن لای گشت تاکێک هەیە، بەڵام هێزەکەی لە یەکێکەوە بۆ یەکێکی دیکە دەگۆڕێت، هەروەک چۆن هێزی زیرەکی لە کەسەکاندا جیاوازە. ئایا ئەو قسەیە تەواوە؟

دوکتۆر: خۆی قسەکە دەڵێت: گشت تواناکانی مرۆڤ بە شێوەیەکی گشتی، چ دەرئاساکان، چ ئاساییەکان، بەپێی کەسەکان ئاستەکەشیان دەگۆڕێت. تازەییش لەڕووی زانستییەوە دەرکەوتووە پێشکەوتووانی ناو توانایەک چەشنی دوواکەوتووانی ناو هەمان توانا وان.

با ئەو قسەیەی سەرەوە کەمێک ڕوون بکەینەوە:

بۆ نموونە هێزی زیرەکیی ئاسایی تەماشاکەین کە خۆی لە زانینی شتەکان و چارەکردنی کێشەکان و دۆزینەوەی پەیوەندیی نێوان شتەکاندا دەبینێتەوە. ڕێژەی زیرەکەکان لەچاو ئاساییەکاندا یەک لە سەدە. بە هەمان شێوە دواکەوتووەکانیش بە هەمان ڕێژە لەناو خەڵکیدا هەن. ئیدی زۆرینەی خەڵکی کە دەکاتە شەست لە سەد، زیرەکیی ئاساییان هەیە و دوای ئەمان ئەوانە دێن کە زیرەکییان لە سەرەوەیە. ئەوانەشی زیرەکییان لە ئاستی ئاسایی کەمترە- ئەوانەی ڕاهاتووین بە گێل یان بە زیرەک ناویان بەرین- هەر تاقمێک لەمانە پێنج لە سەدی کۆمەڵگە پێک دەهێنن.

پوختایی قسە ئەوەیە، هێزی سووسەکردنیش چەشنی هێزی زیرەکی بە هەمان شێوە و ڕێژە لە تاکێکەوە بۆ دانەیەکی دیکە دەگۆڕێت. دەبێت بیریشمان نەچێت ئەو توێژینەوانەی لەبارەی ئەم هێزەوە ئەنجام دەدرێن، هێشتا لە سەرەتای ڕێگەدان؛ ئێمەومانانیش چاوەڕێی سبەی و دووسبەی دەکەین تا ببینین توێژینەوە نوێیەکان چیمان پێ دەڵێن.

لە قسەکانتەوە وا دەردەکەویت سووسەکردن دوو جۆر بن؛ یەکێکیان وەرگرتنی بیری دیگەرانە و ئەوی دیکەشیان سەپاندنی بیرە بەسەر دیگەراندا؛ واتە یەکێکیان ئەرێنی و ئەوی دیکەیان نەرێنییە یان وەرگر و نێرەر، بۆ رای خۆتمان پێ نالێی؟

دوکتۆر: من وای بۆ دەچم نەک دوو جۆر، بگرە چەندین جۆرە. ئەمەشم لەبەر کاریگەربوون بەو نوسراوە وت کە لەم دوادواییانەدا لەبارەی زیرەکییەوە خوێندمەوە. بیردۆزە دەروونییە نوێیەکەی لێکۆڵەری ئەمریکی، هاوارد گاردنەر، باسی ئەوە دەکات زیرەکی هەر بەتەنها یەک یان دوو جۆر نییە -وەک پێشینان بیریان لێ کردبووەوە- بەڵکوو چەندین جۆرە. من مەیلم بەلای ئەم جۆرەیاندا دەچێت لە کاتێکدا ڕەنگە سەبەی لێکۆڵەران دەری بخەن بیرۆکەیەکی هەڵەیە. هەرچۆنێک بێت، ئەو قسەیەی تۆ کە هێزەکە بۆ ئەرێنی و نەرێنی دابەش دەکەیت، خاڵی نییە لە ڕاستی- ئەگەر تەواوی ڕاستی نەبێت. هەندێک لە توێژینەوەکانی بواری دەرئاساناسی دەریانخستووە هەندێک کەس خاوەنی هەردوو جۆرەکەن و هەشە یەکیانی لەوی دیکە بەهێزترە.

دوکتۆر دەیداتە دەمی و دەڵێ:

بۆ نموونە نیکۆلائیف توانایەکی گەورەی لە خوێندنەوەی بیری دیگەران، یان وەرگرتنی لە مەودایەکی دوورەوە هەیە، لە کاتێکدا ناتوانێت پەیام بنێرێت -واتە ناردنی بیرۆکە بۆناو مێشکی دیگەران- مەگەر زۆر بەکەمی.

بەپێچەوانەی نیکۆلائیفەوە، کەسێکی دیکەمان دۆزییەوە لە ڕوسیا بەناوی مۆنان کە توانای ناردنی هر بیرۆکەیەکی بۆ زیهنی بەرانبەر هەیە. لەم بارەیەشەوە هەستاوە بە هەندێک کاری سەیر کە خاڵی نین لە جوانی.

لەوانەیە خراپ نەبێت لێرە کەمێک باسی "مۆنان"ـیش بکەین وەک ئەوەی باسی نیکۆلائیفمان کرد. مۆنان هێزی سووسەکردی ئەرێنی لە تەمەنی چواردە ساڵییەوە تێدا دەرکەوتووە و یەکێک لە کچە نزیکەکانی خۆی خەواندووە و هەندێک بیرۆکەی خستووەتە مێشکییەوە. کاتێک کچەکە بێدار بووەتەوە، بیرۆکەکانی بۆ مۆنان گێڕاوەتەوە. کاتێکیش مۆنان لێی پرسیوە چۆن ئەو شتانە دەزانیت؟ وتوویەتی: نازانم، من ئەو قسانە ئەکەم کە بە زیهنمدا دێن.

مۆنان دەستی کرد بە ڕۆیشتن بۆ باخچەکانی شاری مۆسکۆ و لەسەر کورسییەک دادەنیشت؛ هەرکەس بەوێدا تێپەڕییایە، ئەم دەیخستە دڵییەوە وا هەست بکات ملی دەخورێت یان زەردەواڵەیەک بە ملییەوە نیشتووەتەوە.

توێژەرانی سۆڤیەت لەبارەی تواناکانی مۆنانەوە شتی زۆریان بیست و دەستیان کرد بە تاقیکردنەوە لەسەری؛ هاتن و لە ژوورێک دایاننیشاند و کەسێکی دیکەشیان لە ژوورێکی دیکە دانیشاند. مۆنان وای دەخستە دڵی کابراوە کە شتێک بەر سەری دەکەوێت یان لووتی بادەدرێت یان شتانی دیکە. کابرای بەستەزمانیش شتەکان دەهاتنە دڵییەوە و پێیان کاریگەر دەبوو. ڕێژەی کاریگەربوونەکەشی هەشتا لە سەد بوو.

لە هەندێک لە گۆڤارەکاندا لەبارەی (میسنگ)مان خوێندەوە کە کابرایەکە لە گفتوگۆی پێشتردا باسی توانا دەرئاساکانیت کرد. ئەو توانایەکی زۆر گەورەی لە سووسەکردنی ئەرێنییدا هەیە. ئایا دەتوانیت شتێکمان لەبارەی تواناکانییەوە بۆ باس بکەیت؟ هەرچەندەی دەزانیت؟

دوکتۆر: میسـنگ کابریەکی زۆر سـەیر و خاوەنی چەندین توانای دەرئاسـا، بەتایبەتییش توانای سـووسـەکردنی ئەرێنییدا. یەکەمین جاریش کە هێزەکەی تێدا دەرکەوت ئەو کاتە بوو تەمەنی لە دەوروبەری نۆ ساڵییدا بوو، ئەوەش لە سـاڵی ۱۹۰۸ بوو کاتێک لە ماڵەوە لە پۆڵۆنیا بەرەو بەرلین هەڵات؛ شـایەنی باسـە پارەی شـەمەندەفەرەکەی پێ نەبوو، بۆیە لەژێر یەکێک لە سـەندەلییەکاندا خۆی قاییم کردبوو. پشـکنەر هات و داوای بلیتی لێکرد و ئەویش پارچەیەک لە ڕۆژنامەی کۆنی دایە دەستی. وا خۆشی نیشان دەدا کە پشـکنەرەکە خۆی بە بلیتەکەی ئەوەوە سـەرگەرم کردووە. دوای ئەمدەسـت و ئەودەسـت کردنی کاغەزەکە، پشـکنەرەکە وتی: مادەم بلیتت پێیە بۆچی سپراویتە ژێر ئەو کورسییە؟ دەی هەستە سەر پێ؛ دوو کاتژمێری دیکە دەگەینە بەرلین.

لە سـاڵی ۱۹۳۹، ئەو کاتەی سـەربازەکانی هیتلەر پۆڵۆنیایان داگیر کرد، میسـنگ لەوێ بوو و تەمەنیشـی گەیشـتبوویە چل. هیتلەر خێرا بڕیاری دەستگیرکردنی میسنگی دابوو. بەڵام ئەو توانی بەهۆی ئەوەی خسـتییە دڵی پاسـەوانەکانەوە بچنە ژوورەکەی خۆیان، ئەویش زۆر خێرا بەر لەوەی ئەوان پەی بەرن، توانی بۆی دەرچێت و خۆی - لەژێر سەیارەیەکی بارهەڵگردا بشارێتەوە و- بگەیەنێتە وڵاتی ڕووس.

دوای ئەوەی میسـنگ گەیشـتە ڕووسـیا، جۆزێف سـتالین هەواڵی زانی و بانگێشـتی کرد بۆلای خۆی. لەوێ بە هەندێک کاری دەرئاسـا هەستا کە ستالینی توشی سەرسوڕمان کرد. لەوێ چووبوویە یەکێک لە بانکەکانەوە و کاغەزێکی سـپی پێشـکەشـی خەزنەدار کردبوو و واشی خستبوویە دڵییەوە کە ئەمە چەکێکە بە بەهای ۱۰۰ هەزار ڕۆبڵ و دەیەوێ ئەو بڕە ڕاکێشـێت؛ خەزنەداریش دوای تەماشـاکردنی کاغەزەکە، بڕە پارەکەی ڕاکێشـابوو و دابوویە دەستی میتسنگ و ئاو بێنە و دەسـت بشـۆ. دوای تاقیکردنەوەکە، میتسـنگ بڕە پارەکەی

هێنایەوە بۆ بانک و دابوویەوە دەســـتی خەزنەدار، کەچی ئەو وەری نەگرتبوویەوە تــا ئەوەی ئەمجــارەیــان تەمــاشـــــای کــاغەزەکەی کردبوویەوە کە ســپی سـپییە. ئا لەو دەمەدا شـلەژابوو و کەوتبوویە سەر زەوی!

میتسنگ لە مۆسکۆ بە تاقیکردنەوەیەکی دیکەشی کردبوو؛ ئەویش: ســـتالین داوای لێ کردبوو بچێتە بینایەکی دەوڵەت. فەرمانیشـــی بە پاســـەوانەکان کردبوو نەهێڵن لە بیناکە بچێتە دەرەوە؛ کەچی میســنگ توانی بەناویاندا تێپەڕێت دوای ئەوەی خســـتبوویە دڵیانەوە کە ئەم بەڕێز (بیریا)یە، بەرپرســێکی نهێنیی پۆلیســی ســۆڤیەتییە و ئەوانیش بەو شـــێوەیە ســـلاویان لێ کردبوو کە هەمیشـــە لە بەڕێز بیریایان دەکرد.

ســـودی کردەیی و زانســـتیی لە خوێندنی ژیانی میســـنگ و هەر کەسێکی خاوەن توانای دەرئاسا چییە؟

دوکتۆر: خوێندنی ژیاننامەی میسنگ وەک خوێندنی ژیاننامەی هەر بلیمەتێکی زانســـت و هونەر یارمەتیمان دەدات لە تواناکانی مرۆڤ بگەین و بشزانین چۆن وەبەرهێنانیان تێدا بکەین لە ژیاندا.

گرنگیی میسنگ لە سووسەکردندا چەشنی گرنگیی نیوتن لە بواری فیزیا و ئەنیشتاین لە بیرکاری و ئەدیسۆن لە داهێنان و موتەنەببی لە شـــیعر و خەلدوون لە مێژوو و کۆمەڵناســـییدا وایە. ئەمانە تاقانە و دەگمەنن و یەک دانە لەمانە لەناو سەدان ملیۆندا هەڵدەکەون؛ بەلام لە هەمان کاتیشـــدا وێنەیەکی نموونەییمان لە مرۆڤ دەدەنێ کە خاوەنی چ توانا و هێزێکی هەمەچەشنە!

ئەمە بارودۆخی گشت توانا و بەهرەکانە لە مرۆڤدا. کەسێک هەیە خــاوەنی بەهرەیەکی گەورەیە و زۆر لە ســـــەرەوەیە، لەخوار ئەمە

کەسێک هەیە لە بەهرەکەدا کەمێک خوارترە و پلە بە پلە وەرە خوارەوە. دەتوانین بۆ هێزی سووسەکردنیش هەمان قسە بکەینەوە. هەموو کەسێک بڕێک لەو توانایەی تێدایە؛ زۆرینەی خەڵکییش لە دۆخێکی مامناوەندییدان، هەروەک چۆن لە زیرەکییشدا مامناوەندن. ئیدی کەسانی سەرووتری وەک میسنگ هەیە و کەسانی لەخوارووتریش.

وا دەردەکەوێت هەرکەسێک هێزە سووسەییەکەی لە ژیانی ئاسایی خۆیدا لە بوارە جیاوازەکاندا بەکار دەهێنێت بەبێ ئەوەی خۆیان هەستی پێ بکەن. بۆ نموونە تەماشای هەندێک بازرگانی سەرکەوتوو بکە؛ دێن و هێزە سووسەییەکانیان لە خوێندنەوەی مێشکی کڕیارەکانیاندا بەکار دەهێنن، یان بۆ پێوتنی ئەو شتانەی حەزیان لێیەتی. ئەوان ئەم کارە خۆبەخۆ دەکەن، بەبێ هیچ ویست و خواستێکی خۆ بۆ ئامادەکراو. ئەگەر خۆیان بەمە بزانن، ڕەنگە دۆخەکەیان لەکیس بچێت یان لەبری سوود، بەسەر خۆیاندا قوڵپی بکەنەوە. چونکە توانا نەستییەکان لەلایەن هۆش و بیرکردنەوەی لۆژیکییەوە لەناو دەبرێن.

یەکێک لە بازرگانە سەرکەوتووەکانی بەغدا بۆی گێڕامەوە کە دەتوانێت سووسەی دڵی هەرکام لە کڕیارە نوێیەکانی بکات کە دێنە نوسینگەکەیەوە کە ئایا فێڵاوییە یان پاک و چاکە؟ ئایا بەتەمایە مامەڵەکە ڕێک بکەوێت یان پەکی بخات و لێی دوودڵە؟ پێشی وتم: سووسەکردنەکانی تا ڕێژەی نەووەد لە سەد لەگەڵیدا ڕاستگۆ بوون.

وای بۆ دەچم، هێزی سووسەکردن و دڵخوێندنەوە بە هەردوو جۆرە ئەرێنی و نەرێنییەکەیەوە، پەیوەندی بەو شتەوە هەبێت کە خەڵک ناوی لێ ناوە (بەخت)؛ ئێمە کەسانێک دەبینین لە ژیاندا سەرکەوتوو دەبن، بەبێ هیچ هۆکارێکی دیار کە هەندێکیان ئاستی زیرەکییشیان تا ڕاددەیەکی باش لەخوارەوەیە. لەوانەیە هێزە

سووسەییەکەیان لەکاتی مامەڵەکاندا بەبێ ئەوەی خۆیان هەست پێ بکەن و بزانن، بەکار بهێنن. خەڵکیش ڕاهاتوون ئەو جۆرە سەرکەوتنە بە بەخت و ئیقباڵ ناو بەرن، چونکە هیچ هۆیەکی ئاشکرای بۆ نادۆزنەوە. پەندێکی باو لە بازارەکانی بەغدادا هەیە ناوەڕۆکەکەی دەڵێت: بازرگان کە دەچێتە بازاڕ، پێویستە عەقڵی لەسەر ڕەفەیەکدا دابنێت. ئەوان مەبەستیان لەوەیە: بازرگان نابێت عەقڵی ئاگای لۆژیکی لە مامەڵەکاندا بەکار بهێنێت، بەڵکوو بەپێی ختوورەکان بڕوات کە هێنە دڵییەوە و بیری لێ نەکردوونەتەوە.

ڕاستە ئەگەر بڵێم: زیرەکیی لۆژیکی لە هەندێک کاتدا توانای سووسەکردن خراپ دەکات. کەسانێک دەبینین لە خوێندنی قوتابخانە سەرکەوتنیان بەدەست نەهێناوە، بەڵام دواتر لە بازاڕدا سەرکەوتوو بوون؛ هەروەک چۆن کەسانێکیشمان بینیوە لە خوێندندا سەرکەوتوو و لە بازاڕ سەرنەکەوتوو بوون.

گوێمان لە چیرۆکی بازرگانێکی سەرکەوتووی خاوەن ماڵ و موڵک دەبێت کە لە بازرگانییەکەیدا زۆر پێشکەوتووە، کەچی لە کاتی قسەکردندا فلتەفلت هیچی لێ تێناگەیت. سەرمان سووڕ دەمێنێت کە ئایا چلۆن ئەم کەسە بەم بێ دەم و زمانییەوە ئاوا لە بازرگانییدا سەرکەوتنی بەدەست هێناوە. بیری ئەوەمان نییە ئەگەر بەدەم و زمان بووایە، لەوانەیە لە بازرگانییەکەیدا قازانج سەری مایەشی خواردبا چونکە بەهرەی بازرگانی جیاوازە لە بەهرەی زانست؛ هەرکام بواری تایبەت بە خۆیان هەیە.

کەمێک بەر لە ئێستا، خۆتت لە بواری سووسەکردندا بە میسنگ بەراورد کرد و وتت ئەو لەم بوارەدا دەستێکی باڵای هەیە لەکاتێکدا خۆت زۆر لەدواوەیت. هۆی چییە وا دەڵێیت:

دوکتۆر: کێشــەی من هەر لە منداڵییەوە وەک هاورێکانم خراومەتە بەر خوێندن و ئاستیشم تێیدا باش بوو، کەچی خانەوادەکەم خوا لێیان خۆش بێت، هێنامیانە دەرەوە و خستمیانە بازاڕ کە ئێرە شوێنی باسی ئەوە نییە. بازاریش سەرنەکەوتن دوای سەرنەکەوتنی بۆ تۆمار کردم و لە کۆتـاییـدا گەیشـــتمە ئەو دەرەنجـامەی: من هیچ بەهرەیەکی بازرگانیم تێدا نییە. من توانـای خوێندنەوەی بیری کڕیارەکانم نییە، هەروەک چۆن ناشتوانم کاریگەریی لەسەر بیرکردنەوەیان جێ بهێڵم. کڕیارەکانم هێشـــتا بەتەواوی نەدەهاتنە ژوورەوە، خێرا پشـــتیان هەڵدەکرد و دەچوونە لای هاوســێکەم. لە کۆتاییدا قەدەر یارمەتی دام لە ڕێگەی خوێنـدنی ئێوارانەوە بگەڕێمەوە قوتـابخـانە و لە ســـــایەی خوداوە سەرکەوتووش بووم.

هەڵدانی جونەیهـ بە ئاسماندا و کەوتنەخوارەوەی میوەی هەمەجۆر

(التضامن ۲۷/ ۲/ ۱۹۸۷، ژمارە ۲۰۰)

زنجیرەی (الحدیث الخمس) کە لە ژمارەکانی پێشـــودا لەبارەی (دەرئاساناسیی هاوچەرخ)ـەوە بڵاومان کردەوە، لای هەندێک خوێنەر بوویە مـایەی هەڵا و لەلایەن هەنـدێکیـانەوە نـامەی پشـــتگیری و وەڕاســـتزانین، لەلایەن هەندێکیشـــیانەوە نامەی ناکۆکی و ڕەخنە و بەرتەکدانەوەمان پێ گەیشت.

چەند نامەیەکیشـمان لە خوێنەرانی وڵاتی میسـرەوە پێ گەیشـتووە کە لەبارەی ڕاستیی چیرۆکی دەرئاسای ئەو کابرایەوە دەپرسن کە لە سەرەتای ئەم سەدەیەدا ژیاوە و ناویشی سەلیم طەهطاوی بووە!

بۆ جاری شەشەم ماجید سامەڕائی گەیشت بە دوکتۆر تا لەبارەی ئەو کەسـایەتییە سـەیرەوە قسـەی لەگەڵ بکات کە کارەکانی هی ئەوە نین بڕوایان پێ بکرێت.

لە دوکتۆر وەردی دەپرسین: مادەم بەدواداچوون بۆ دەرئـاساکانی مرۆڤ دەکەیت، ئەوا دەبێت شـتێک لەبارەی ســەلیم طەهطاوییشــەوە بزانیت... چی لەبارەوە دەزانیت و ڕات لەبارەی کارە دەرئـاساکانییەوە چییە؟

دوکتۆر: ئەم پیـاوە مـاوەیەکی زۆرە وەفـاتی کردووە، کەچی هێشـــتاش خەڵک باســـی خۆیی و کارە دەرئـاســـاکانی دەکەن. ڕۆژنامەکانیش ماوە ماوە باسـێکی دەکەن. خۆم لەمیسـر بووم کاتێک مشـتومڕ کەوتە نێوان نووسـەرە یار و نەیارەکانییەوە. منیش هەوڵم دا بەقەد توانای خۆم لێی بکۆڵمەوە و لە بەتەمەنانم لەبارەیەوە پرسـی و ئەو ڕۆژنامە و گۆڤارانەش کە هەبوون، خوێندنمەوە.

هیوام وایە کتێبێکی تـایبەت لەبـارەی ئەو پیـاوەوە دەرچێـت، هەروەک چۆن لەبارەی ڕاسـپۆتینی ڕوسـی و هۆمی سـکۆتلەندی و هۆدینی ئەمریکیی و بێجگە ئەمانەوە دەرچووە.

دەتوان ئەوەی لەبارەی میسـنگەوە گوتم، بۆ شـێخ سـەلیمیش بیڵێمەوە. لە دیدگای مندا نوێنەرایەتیی دۆخێکی تایبەتی دەرئاسـا دەکات کە زانسـتی دەرئاسـاناسـیی هاوچەرخ لێی دەکۆڵێتەوە. بەڵام بەداخەوە دەبینم هەندێک لە ڕۆشـنبیرەکانی لای خۆمان هێشـتاش بەچاوی نکۆڵی یان خۆگەورەترگرتنەوە تەماشـای ئەم بابەتە دەکەن، هەر بەو شێوەیەی بەر لە نیو سەدە کردیان. ئەوەتا سەردەم گۆڕاوە و لەگەڵیشـیدا پێڕەوی بیرکردنەوە. کەچی ئەوان لە بیرکردنەوەیاندا هەر ئەوەتان لەسەر پێڕەوەکەی جاری جارانیان.

دوکتۆر وەردی کەمێک پشووی دا و ئەوسا دەستی پێ کردەوە.

شێخ سەلیم طەهطاوی لە هەشتاکانی سەدەی نۆزدەهەمدا لەدایک بووە. باوکی ناوی بدرالدین) بوو. لە سـەرزەمینی حیجازەوە بەرەو میسر کۆچی کردووە و لە ئاواییەک بەناوی (جەرجا) باری خستووە. ئەدی لەوێش شێخ سەلیم هاتووەتە دنیا. باوک لە ساڵی ١٩٠١ وەفات دەکات؛ شـێخ سـەلیمیش ناچار ئەوێ تەرک دەکات و ملی ڕێگەی "سـوهـاج" دەگرێت. بەڵام لەوێ وەک تێکڕای خەڵکی لە خـانوودا نیشتەجێ نەبوو، بەڵکوو لە گۆڕستان ژیا. زۆربەی کاتەکانیشی ڕوت و قووت بوو، لەو خواردنەشـی دەخوارد کە خەڵکـان دەهـاتنە سـەرقەبران و دەیاندایە یان تۆزقەڵە پارەیەکیان پێ دەبەخشـی. ئەو داوای لە خەڵکی نەدەکرد، کاتێکیش شتێکیان پێ دەدا، تەنها ئەوەندەی هەڵدەگرت کە بەسـی بوو. زۆرینەی کاتەکانی لە نوێژ و تاریفکردنی خودادا بەسـەر دەبرد. عەبدوڵڵا وەهبی پاشـا پێی زانی کە دەکاتە باوکی نیاروانی بەناوبانگی میسری، یوسف وەهبی. شتانێکی دەرئاسا و سـەرسـامکەری لێ بینی؛ ئەبلەق بوو، ئیدی پەیوەندییەکانی لەگەڵ

پەو کرد. کاتێکیش عەبدوڵڵا وەهبی پاشـــا لە قاهیرە نیشـــتەجێ بوو، شـێخ سـەلیم ماوە نا ماوەیەک لە سـوهاجەوە دەهاتە سـەردانی. لە کۆتاییدا پاشا داوای لە شێخ سەلیم کرد گۆڕستان تەرک بکات و لەو ئۆتاقەدا نیشـتەجێ ببێت کە لە کۆشـکی پاشـادا بۆی تەرخان کراوە. شێخ سەلیمیش داواکە پەسەند دەکات و لەو ئۆتاقەدا دەسرەوێ. ئەو ڕۆژانە یوسـف وەهبی منداڵ یان مێرمنداڵ بوو. هەلی بۆ ڕەخسـابوو زۆرێک لە کارەکانی شـێخ سـەلیم ببینێت. ئیدی لە گەورەیی خۆیدا و پاش وەفاتی شـێخ سـەلیم، دەسـتی بە باس و خواسـی تواناکانی کردبوو. کارەکانی شێخ سەلیم هەمەچەشن و دەرئاسا بوون. خەڵکی ناوچەی نزیک گۆڕستانەکە دەماوەم شتیان لێ دەگێڕایەوە. دواتریش کارەکانییان دەگێڕایەوە کە هاتبوویە قاهیرە و لەوێ سرەوتبوو.

بەڵام گرنگترین شت قسەکانی یوسف وەهبییە کە ماوەیەکی نەکەم لەگەڵیدا ژیاوە.

دوکتۆر وەردی بەردەوامە لە گێڕانەوە:

یوسف وەهبی هەمیشە لە باسی منداڵی و مێردمناڵیی خۆیدا یادی شـێخ سـەلیمیشـی دەکردەوە. لە سـاڵی ١٩٥٤، یوسـف وەهبی چەند زنجیرەیەک لە یاداشتەکانی خۆی لە گۆڤاری (أهل الفن)ـــی قاهیرەدا نوسی. لە ژمارەی ٢٤ـی ئایاریشدا یادێکی شێخ سەلیمی کرد و دەقی نوسراوەکەشی ئاوەها بوو:

بە گەمژە و حەپۆل و ساویلکەی "ئیماندار بە ئەفسانە" ناوم براوە، بەڵام ئەوانە نە ئەفســانە، نە وەهـم و نە تـورڕەهـاتـن. ئەوانە گەلەڕاستییەکن هەزاران کەسی سەردەمی شێخ خۆیان شایەتی بوون. هەموو خەڵکی صـــەعید (ناوچەی گۆڕســـتانەکە) و گەورە زانایانی میصـــر بڕوایـان پێ کردبوو. ئەو پیـاوە توانـایەکی تەواوەتی لە کەویکردنی جنۆکەدا هەبوو، چی پێویســت بوایە بۆیان ســاز و تەیار دەکرد. لە هەمان کاتیشدا ئیماندارێک بوو تا دوا ڕاددەی ئیمانداربوون.

موسـولمانێک هیچ فەرزێکی لەدەسـت نەدەچوو؛ هەموو چرکەسـاتێک سـتـایش و تـاریفی خودای دەکرد و هیچیشـی لە خوێندەواری نەدەزانی).

ئەم وتارە بوویە مایەی تورەبوونی هەندێک نوسـەری میسـری و بەتایبەتییش نوسـەری بەناوبانگ "سـەلامە موسـا". ئەم نووسـەرە وتەیەکی لە ڕۆژنامەی (الأخبار) لە ٣٠ی ئایاری ١٩٥٤دا بە ناونیشانی (شـەللاقکاریی یوسـف وەهبی) و تێیدا داوای کردبوو پەنجا یان سـەد شـەللاق لە یوسـف وەهبی بەهۆی بڵاوکردنەوە خورافات لەنێو گەل و نیشتماندا بدرێت.

لە ساڵی ١٩٧٢شدا یوسف وەهبی وتەیەکی دیکەی لە یاداشتەکانی بڵاو کردەوە کە تایبەت بوو بە شـێخ سـەلیم و لە ڕۆژنامەی (آخر سـاعة)، ١٩ی تەمووزدا بڵاو کردەوە و لە کۆتاییەکەیدا دەقاودەق ئاوەهای نوسیوە:

(مەبەستم گومڕاکردن نەبووە و یارمەتیشم لە خەیاڵ وەرنەگرتووە بۆ ڕێکخسـتنی شـتەکان و واشـم لە عەقڵەکان نەکردووە بەزۆر بڕوا بەم دیاردانە بهێنن. بەڵکوو تاکە مەبەسـت و مرازی دڵم ئەوەیە زانا و بیرمەندانێک پەیدا ببن بتوانن شـیکارییەکی دروسـتی دیاردەکە بکەن. ئێسـتەکانی لە ئەورووپا کۆڕی تایبەت دەگیرێت بە ئامادەیی زانا و ڕۆشـنبیرەکان بۆ ئەوەی خۆیان شـایەتی ئەوە بن کە شـێخ سـەلیم دەیکات، بەڵام لە سـنوورێکی دیاریکراوتردا. هێشـتاش دەڵێم خودا زاناترە و هەر ئەوە هەڵە ناکات، بۆیە بەرد و قووڕ بارانم مەکەن).

ئایا دەکرێ شتێ لە دەرئاساکانی شێخ سـەلیمان بۆ بگێڕییەوە تا لە سروشتەکەی تێبگەین؟

دوکتۆر: وەک پێشـــتریش ئاماژەم بۆ کرد، دەرئاســـاکانی شـــێخ سـەلیم زۆر و هەمەچەشـن بوون. هێندە بەسـە سـێ دانەیان لە زاری یوسف وەهبییەوە بگێڕینەوە.

چیرۆکی یەکەم:

ئەمەیان لە کۆشـکی عەبدوڵلا وەهبی پاشـا لە قاهیرە ڕووی داوە کە دەکاتە باوکی یوســف وەهبی -وەک کەمێک لەمەوبەر ئاماژەی بۆ کرا. پاشـــا ســـیاســـەتمەدار و پیاوانی ئایینی و شـــاعیر و هۆنەرانی بانگێشـتی کۆشـک کردبوو تا شـێوێک پێکەوە بخۆن و شـایەتی کارە دەرئاســـاکانی شـێخ ســـەلیمیش بن. کاتێک شـێو تەواو خورا، پاشـــا ســـەری هێنایە لای گوێچکەی شـــێخ ســـەلیم و پێی وت تووشـــی عەیبەیەک بووە و ئەو دەتوانێت دەربازی بکات لەو عەیبەیە؛ ئەویش ئەوەبوو خزمەتکـارەکـان بیریـان چووبوو میوە بکڕن و ئەم دەبوو پینەی ئەو وەزعە بکات. شێخ سەلیمیش داوای جونەیهێکی لێ کرد کە پارەی میسـرییە. تۆزێکی ئەمدیودیو کرد و دواتر هەڵیدا بە حەوادا. لە چرکەساتێکدا کۆمەڵێک میوە بەربوونەوە سەر خوان (سفرە)ـــەکە و ئامادەبووانی ئەبڵەق کرد. یەکێک لە ئامادەبووان قیڕاندی و شـــێخی بەوە تۆمەتبار کرد کە جنۆکە بەکار دەهێنێت و کابرایەکی ســـووکە. شـێخ لەم قسـەیە دڵی گەردی گرت وخراپ توورە بوو. شـێخ هاواری کرد (ئادەی لێ بدەن)، کابرا بە پشـــتدا کەوت و هەســـتی دەکرد بە کوتەکێکی شـاراوە کوتەککاری دەکرێت و تکا و لاڵەی لە پاشـا دەکرد تا بە شێخ سەلیم بڵێت بەسە لێی نەدات. پاشاش داوای لە شێخ سەلیم کرد ڕێگری بکات لەو کوتەککارییە. ئەویش کردی و ئینجا هۆڵەکەی جێهێشـت. ئەوســا ئامادەبووان گەیشـتنە هاواری کابرا و دەســتیان خستە ژێر باڵی و هەڵیان ستاندەوە.

چیرۆکی دووهەم:

لەو شەمەندەفەرەدا قەوما کە لە صەعیدەوە بەرەو قاهیرە دەهات. کات: بیستەکانی ئەم سەدەیە (واتە سەدەی بیستەم)، لە دەورانی پاشایەتیی موحەممەد مەحموود پاشا. سەرۆکوەزیران سواری فارگۆنێکی شەمەندەفەری تایبەت بە خۆی ببوو، هەواڵی بیستبوو کە شێخ سەلیمیش لەو شەمەندەفەرەدایە.

لەو سەردەمەدا شێخ سەلیم ناوبانگی داخستبوو و، دەچوویە هەر شوێنێک دەبوویە دەنگوباس. سەرۆکوەزیرانیش مەیلی بوو بانگی بکاتە فارگۆنەکەی خۆی تا کەمێکی بدوێنێ؛ شێخیش هات. کاتێک وەختی خواردن هات، چێشتێک هێنرایە بەردەستی سەرۆکوەزیرانەوە کە گۆشتی کوڵیوی تێدابوو. سەرۆک وای نیشاندا گۆشتەکە باش نییە، بۆیە داوای لە شێخ کرد لە ڕێگەی جنۆکەکانەوە گۆشتێکی خۆشی بۆ بهێنێت. شێخ لێی پرسی لە چ چێشتخانەیەکی قاهیرەوە حەزی لێیە بیگاتێ؟ سەرۆک ناوی چێشتخانەی (فلاش)ی برد کە ئەوسا ناوی لە دیواندا بوو. شێخ داوای نرخی گۆشتەکەی لە سەرۆک کرد، ئەویش جونەیهێکی تەڵای دایە؛ شێخیش جونەیهەکەی لە پەنجەرەوە هاویشت و پاش کەمێک دەستی لێوە بردە دەرەوە و بابۆڵەیەکی گۆشتی لەسەر سینی بە چەتاڵ و چەقۆوە خستە بەردەستی...

دوکتۆر عەلی وەردی درێژە بە باسەکە دەدات:

چیرۆکی سێهەم:

لە شەقامی موسکی لە قاهیرە و لە دووکانی کابرایەکی جەواهیرفرۆشی یۆنانییدا ڕوویداوە. یوسف وەهبی و دو براکەی موحەممەد و مەحموود و شێخ سەلیم هاتوون بۆ سەردانی. شێخ سەلیم ویستی شێتک بکات، بۆیە دەستی برد بۆ ئەنگوستیلەیەک کە

نقیمێکی یاقووتی بەسەرەوە بوو و پرسیاری نرخەکەیی لێ کرد، خاوەنەکەشی وتی: شەش جونەیھ شێخیش یەک جونەیھی دایە؛ کابرا تووڕە بوو و موستیلەکەی هەڵگرتەوە و خستییەوە نێو نمایشگاکە و دەرگاکەشی بە کلیل داخست، کەچی موسیلەکە هاتەوە دەستی شێخ؛ هەمدیس خاوەنموڵک وەری گرتەوە و خستییەوە شوێنی خۆی، ئەویش هەمدیس هاتەوە دەستی شێخ. کابرا هاواری کرد و پۆلیسی بانگ کرد و ئەو حەشاماتە هەموو بۆ سەیری بەزمی شێخ خڕ بوونەوە.

کەچی ئەنگوستیلەکە لە دەستی شێخدا ون بوو. شێخ بە پۆلیسەکەی وت: موستیلەکە لە باخەڵی تۆدایە، پۆلیس دەستی بە گیرفانیدا کرد و لەناو قیژە و هاواری خەڵکدا دۆزییەوە. پۆلیس نوورایەوە تا دەستی شێخ ماچ بکا. ئەوسا خەڵکەکە هوتافیان دەکێشا و داوای بەرەکەت و فەڕیان لە جەنابی شێخ دەکرد. گەوهەرفرۆشیش دەستی بە گرین کرد و داوای عەفووی لە شێخ کرد. ئەو دەمەشی شێخ لەگەڵ یوسف و دوو براکەیدا سواری گالیسکەکە بوو، خەڵکەکە دوایان کەوتن و هاواریان دەکرد (وەلی، وەلی، وەلیی خودا).

ڕێگەم بدە بڵێم: ئەو چیرۆکانەی جەنابت گێڕاتنەوە، ناچنە ئەقڵمەوە و ناتوانم بڕوایان پێ بکەم و زیاتریش مەیلم بەلای ڕایەکەی سەلامە موسادا دەچێت کە یوسف وەهبی تاوانبار کردبوو بەوەی خورافە و شتانی هەڵیت پەڵیت لەناو مەردوومدا بلاو دەکاتەوە. ئیدی نازانم هەڵوێستت دەربارەی من و ئەو چیرۆکانەش چییە؟

دوکتۆر: هەقی خۆتە وا بڵێیت؛ منیش ئەو کاتەی بۆ یەکمجار گوێم لەو چیرۆکانە بوو وەک تۆ بووم، تا ئەوەی دواتر زانیم لە جیهاندا کەسانی دیکەش هەن تواناکانیان هیچی کەمتر نییە لەمانەی شێخ سەلیم. زانایان هاتن و لێیان کۆڵینەوە و سەرەنجام توشی سەرسامی

بوون چونکە لە لایەکەوە نەیاندەتوانی بەدرۆی بزانن چونکە بەچاوی خۆیان بینیویانە، لەولاشـــەوە بڕوایان پێ نەدەکرد چونکە لە عەقڵیاندا جێگەی نەدەبوویەوە، واتە تەفسیر و ڕاڤە نەدەکرا.

هەڵوێســتی زانســت دەرهەق بەم دەرئاســاناســییە لە ســەدەی بیســتەمدا زۆر جیاوازە لە هەڵوێســتی ســەدەی نۆزدەهەمی. ســەدەی نۆزدەهەم ســەدەی لەخۆباییبوونی زانست بوو؛ زانایان بەهۆی گشتە دۆزینەوە گەردوونییەوە، لە کەوڵی خۆیان چووبوونە دەرێ. خەیاڵیان دەکرد کە لە گشت هەمەکییەکان (کلیات)ـــی گەردوون تێگەیشتوون. شـــتێکی ئەوتۆی نـاڕوون نەمـاتەوە مەگەر چەنـد وردەکـارییەکی هەندەکی و هەر لەم سۆنگەیەشەوە پەلەیان بوو لە بەدرۆخستنەوەی هەر دیاردەیەک کە لە زانســتە ســـووردارەکەی خۆیان بەدەر بووایە! چەشـنی ئەو قوتابییەیان لێ هاتبوو کە بنەماکانی زانستێک دەخوێنێت و ئیدی وا دەزانێت گشت زانستەکە فێر بووە و دەتوانێت بڕیاری تێدا بدات.

بۆخنەر* لە نیوەی سـەدەی نۆزدەهەمدا هات و گوتەزایەکی خستە دیوانەوە و لەوســـاوە ئەو گوتەزایەی بووەتە دەســـتووری زانایان و ناتوانن بە هیچ کلۆجێک -لە بیرکردنەوەیاندا- لێی لادەن، ئەویش: "لە گەردووندا بێجگە ماددە و جووڵە شـــتێکی دیکە نییە".مانای ئەوەش: ئەو یـاســـایـانەی مـاددە و جووڵە هەڵـدەســـوڕێنن و ئێمە لەم ســـنووردارییەی خۆماندا تێبینییان دەکەین، هەر ئەوانەن کە گشـــت جیهان هەڵدەســوڕێنن و هەر شـتێکی ناکۆک بێت لەگەڵ ئەمانەدا، بێ شک نازانستی و ئاوەزناپەسەندە.

گوتەزاکەی بوخنەر تا کۆتاییەکانی ئەو ســـەدەیە و بەراییەکانی سـەدەی بیسـتەمیش هەر بەسـەر زاناياندا زاڵ بوو؛ ئیدی لەو ماوەیەدا ئەتۆم و تیشــک و بیردۆزی کوانتەم و ڕێژەیی و شـــتانی دیکە هاتنە گۆڕێ... زانایان هۆشـــیان وەبەردا هاتەوە و تێگەیشـــتن کە بەتەنها

مادده و جووڵە فەرمانڕەوای جیهان نین؛ بەڵکوو ســـەرڕێژە لە نێهنی کە بە گوتەزاکەی[12] بۆخنەر ڕاڤە نـاکرێن. هەرگا ســـوچی نهێنییەک دەردەخەن، دنیایەک نهێنی ئاڵۆزتریان لێ دەردەکەوێت.

لەمڕۆدا زانایان کاتێک هەواڵی دەرئاسایەکی لەم شێوەیە دەبیستن لەمەی شـێخ سـەلیم، خێرا دژی ڕاناوەسـتنەوە و بەدرۆی ناخەنەوە، بەڵکوو هەوڵ دەدەن خوێندنەوەیەکی بابەتییانەی بێلایەنانەی بۆ بکەن؛ ئیدی دۆزینەوەی هۆی ئەم دەرئاسایانەش دەخەنە ئەو کات و ڕۆژەی کە زانست پێی دەگات و قسەی خۆی تێدا دەکات.

دوکتۆر وەردی درێژە بە بابەتەکە دەدات و دەڵێت:

زانسـت هەر لە پەرەسـەندنی بەردەوامدایە. ئەو شـتەی ئەوسـا زانسـت بە ئەسـتەمی دەزانی، ئێسـتا کەوتووەتە بـازنەی لواو (ممکن)ـەکانەوە. ئەگەر بە کەسـێکی سـەدەی هەژدەمان بگوتایە: ئـامێرێـک دێـت لە دووری هەزاران میلەوە وێنەی ڕووداوەکـان بە ڕەنگاوڕەنگ (ملون)ـی دەگوێزێتەوە، هەرگیز بڕوای بە قسـەکانمان نەدەکرد. ڕەنگە قسەکەشمانی بە گەمە یان مەسخەرە دەهاتە بەرگوێ. کەچی ئێستا ئەو ئامێرە یەکێکە لە بەڵگەنەویستەکانی نێو ژیانمان.

لە کتێبی نوسەرێکی عەرەبیی سەدەی سیانزەهەمدا خوێندمەوە کە پێشـەنگی سـەردەمەکەی خۆی بووە. بینیم ئەو ئەسـتەمانە دەژمێرێت کە لە هیچ کات و شـوێنێکدا عەقڵی مرۆڤ قەبووڵیان ناکات. یەکێک لەوانە: لە ڕۆژهەڵات گوێبیسـتی دەنگێکی ڕۆژئاوا بیت. کاتێک ئەوەم خوێندەوە، ئاواتم خواسـت نوسـەرەکە زیندوو ببوایەتەوە و گوێی لەو دەنگە بگرتـایە لە بەغداوە دەردەچێت و دەگاتە ئەمریکا وەک ئەوەی کابرا لەگەڵ کەسی تەنیشت خۆیدا قسە بکات.

---

[12] - گوتەزا: مەقولە: category

له ساڵی ڕابردوودا له یەکێتیی سۆڤیەت تاقیکردنەوەیەک ئەنجام درا، وا هەست دەکەم تیشکێکیشی خستە سەر دەرئاساکانی شێخ سەلیم و هاوپیشەکانی. توێژەرەکان دوو کەسیان هێنا کە خاوەنی هێزێکی گەورەی ئەرێنی و نەرێنیی سووسەکردن بوون و یەکێکیان لە مۆسکۆ و ئەوی دیکەشیان لە لینینگراد دانا. داوایان لەوەی لینینگراد کرد چەند شەپۆلێک بنێرت بۆ ئەوەی مۆسکۆ. ئەوەی مۆسکۆ گیانی لەتاو ئەو شەپۆلە بەهێزانە کەوتە ژان و هاوارکردن. دوای کەمێک دۆخەکە پێچەوانە بوویەوە و ئەمی دیکەیان شەپۆلی بۆ ئەوەی مۆسکۆ نارد و ئەمجارە ئەو لەتاو ئازار پێچی دەخوارد وەک ئەوەی جێگە مشتی یەکتریان لەسەر ڕوومەت دەبینرا وەک بڵێی کە شەڕی دەستەویەخە کرابێت.

یەکێک لە توێژەرەکان بەناوی دوکتۆر ئێدوارد فۆمۆ هاواری لێ بەرزبوویەوە و وتی: (ئەمەی دەیبینین لەسەروو گشت خەیاڵاتێکەوەیە).

ئەوەی سەرنجی ڕاکێشام ئەو وەسفەی یوسف وەهبی بوو بۆ شێخ سەلیم کە توانای ڕەهای لە ڕامهێنانی 'پەری'دا هەیە و چی گەرەک بێ بۆی ئامادە ئەکەن و فەرمانی یەک چرکە دوا ناخەن. ئەم قسەیەی یوسف وەهبی دەمانکێشێتە نێو بابەتی جنۆکە و ئەو خورافە بێ بنەتایانەی پێوەی گرێ دراون. ئەوجا ڕای جەنابت لەم بارەیەوە؟

دوکتۆر: ئێمە دەبێت قسەکانی یوسف وەهبی وەک گێڕەرەوەیەک وەرگرین نەک وەک توێژەرێک. جیاوازییەکی زل لەنێوان گێڕەرەوە و توێژەردا هەیە کە نابێ تێکەڵ بکرێن.

ئەو کاتەی یوسف وەهبی شتەکە دەباتەوە سەر پەری و جنۆکە، ئەوە ئەو بە زمانی ڕەشەخەڵکی میسر دەدوێت. ڕاستییەکەشی

ڕەشـەخەڵکی میسر هەر وەک ڕەشـەخەڵکی عێراق وایە. ڕەشـەخەڵکی میسر وەک هی هەموو سەردەم و شوێنێک بابەتە سەیرەکان دەپێچنە ئەو چەمـک و زاراوە خوپێوەگیراو و ســـنوورە دیـاریکراوەی زانیارییەوە کە هەیانە. بۆیە لە وڵاتە ڕۆژهەڵاتییەکان ڕاهاتوون هەر شتێکی سەیر ڕوویدات، دەیپێچن بە کاری جنۆکەوە.

ڕاسـتە ئەگەر بڵێم: بیرۆکەی جنۆکە لە دێر زەمانەوە لەناو مرۆڤدا سـەری هەڵداوە؛ هەر لەو کاتەی کەسـانی چەشـنی شـێخ سـەلیم کاری سـەیروسـەمەرەیان لەدەسـت بینراوە. کاتێک بینیویانە کەسـێک لە ڕێگەی هەواییەوە ئەو شـتەی دەیهەوێت دێتە بەردەسـتی؛ یان بەبێ ئامرازێکی دیار، دەکەوێتە وێزەی کەسێک و باش باشی فەلاقە دەکات، بێ گومان دەبێت وای حسـاب بکەن کەسـانێکی نەبینراو ئەو کارە دەکەن.

نـابێت بیریشـمـان بچێت کە زیـادەڕۆیی ڕۆڵی گەورەی لەم زەمینەیەدا گێڕاوە. مرۆڤ هەر بە سـروشـت حەزی لە زیادەڕۆییە. هەرگا شتێکیان لە کەسێک بە جۆرێک بینی، بێ شک لە ڕاگوێزانەکەیدا دەبێت زیادە و سـەر و کلکی بۆ بکەن. مرۆڤ ناتوانێت شـتێک ڕێک وەک ئەوە بگێڕێتەوە کە بینیویەتی و بیسـتوویەتی، ئیللان و بیللان دەبێت یان بەمسـەر یان بەوسـەردا کەم و زیادی بکات بەو هەست و سـۆز و لایەنگیرییە ئەرێنی و نەرێنییـانەی هەیەتی. هەروەهـا زیـادەڕۆییەکە لەگەڵ زیـاتر بڵاوبوونەوەی هەواڵەکەدا زیـاتر دەبێت. ئەمە بۆ هەواڵی شـێخ سـەلیم و جنۆکە و هەر هەواڵێکی بڵاو بەنا خەڵکیدا ڕاست و دروستە!

من لە بۆچوونی سـەلامە موسا دەرهەق بە یوسف وەهبی، شتێک لە ڕاسـتی دەبینم. ئەوەی یوسـف وەهبی لەبارەی شـێخ سـەلیمەوە دەیڵێت، دەبێتە ڕەواجدان بە بابەتی جنۆکە و گشـتاندنی خورافە

لەبارەی جنۆکەوە لەناو دەنگی گشـــتیدا. نابێت بیریشـــمان بچێت کە ولاتانی نوســـتوو پڕن لە دەججال‌ســـیفەت کە بانگەشـــەی پەیوەندی لەگەڵ جنۆکەدا دەکەن و یەک چرکەش لە فریودانی خەڵکی پشـــوو نـادەم. بۆیە وای دەبینم لە گێڕانەوەی چیرۆکی شـــێخ ســـەلیم و هاوشێوەکانیدا یارمەتییەک پێشکەشی ئەو دەججالانە دەکرێت تا برەو بە پیشە چەپەڵەکەیان بدەن. تۆ چ دەڵێی؟

دوکتۆر: ئەم ڕایەی تۆ لە هەنـدێـک ڕووەوە لە ڕای بیرمەنـدە مارکســـییەکانی یەکێتیی ســـۆڤیەت دەچێت ئەو کاتەی ئەم بابەتە لە ڕۆژئـاوا دەرکەوت دەیـانگوت ئەمە یـارمەتیـدەری بیرە غەیبی و ڕۆحییەکان دەکات. کەچی لە کۆتاییشـدا ناچار بوون دانی پێدا بنێن و توێژینەوە و لێکۆڵینەوەی لەبـارەوە بکەن. هەرچەنـد هێشـــتـاش هەندێکیان لەســـەر بیرۆکە کۆنەکەی خۆیان ماونەتەوە و دژایەتی دەکەن.

ڕاستییەکەی ئەوەیە، ئێمەش جاری وایە ڕووبەڕووی ڕاستیگەلێکی زانسـتی دەبینەوە کە بێبەش نییە لە گرێ گوێرە و تەنگەبەری، ئەوەی لە زمانی ئینگلزیدا پێی دەڵێن (Dilemma). بلاوکردنەوەی هەندێک لە ڕاســـتییە نوێیەکان دەبێتە مایەی زیانی کۆمەلایەتی، کەچی لە هەمان کـاتیشـــــدا پێویســـــتە بلاو بکرێنەوە چونکە ئەو زیـانەی لە ڕێگریی بـلاوکـردنەوەیـدا دەکەوێـتەوە، ڕەنـگە گەورەتـر بـێـت لە خـودی بلاوبونەوەکەی لە درێژخایەندا.

ئەو بڕوا خورافییـانەی لەنـاو ڕەشـــەخەڵکدا بلاو دەبنەوە، هێدی هێدی بەهۆی کاریگەریی شـارسـتانییەتی هاوچەرخەوە چرایان بەرەو خامۆشـــی دەچێت. لە ســـەرەتای ئەم چاخە هاوچەرخەوە لە ولاتە پێشـــکەوتووەکاندا داویە لە کزی و پووکانەوە. ئێســـتاش نۆرەی پووکانەوەیەتی لە کۆمەڵگە نوسـتوو و دواکەوتووەکاندا. ئەم شـەپۆلە هێندە بەتین و تاوە، هەرچی بێتە ڕێی، لەگەڵ خۆی ڕای دەماڵێ.

بۆ نموونە تەماشـــی بیروبڕوای جنۆکە بکە بەر لە پەنجا ســـاڵ. وەبیرم دێ ئەوســـا خەڵکی لە هەموو شـــوێن و کاتێکدا جنۆکەیان دەبینی و بەتایبەتیش لە تەنگەی شەودا. ئەگەر پەڵە سێبەرێکت دیتبا، خێرا دەتگوت جنۆکەم بینیوە. ئەگەر بەچکەی یەکێک نەخۆش کەوتبا، دەیانبردە لای فاڵچی نوشـــتەی بۆ بنوســـێت تا لە جنۆکە و چاوی حەسوود بەدوور بێت.

ئەوەی جێگەی سەرنجە، تا نووری کارەبا زیاتر بێت و بە زۆرترین نـاوچە و ئـاواییـدا بڵاو بکرێتەوە، بیرۆکەی جن و پەریش کەمتر دەبێتەوە. ئەو فانۆســـە بچکۆلانانەی ئەوســـا خەڵکی ســـوودیان لێ دەبینین، یەکێک بوون لە گەورەترین هۆکاری بڵاوبوونەوەی عەقیدەی جن لە شار و وڵاتدا. ئەو نوورە لاوازە پرتەپرتکەرەی لە گشت شەقام وماڵێکەوە دەهاتە دەرێ، وای لە خەڵکی دەکرد شـێوەی جن بکەن و تێبینیی جووڵە و هەڵەبز و دابەزەکـانیـان بکەن. هێشـــتـاش ئەو ڕۆژگارانەی منداڵییم بیر دێتەوە کە فانۆسمان بە چلاکەوە هەڵدەواسی و بۆ هەرکوێ دەچووین، جنۆکەکان دوامـان دەکەوتن. بەڵام ئێســـتـا نەوەکانم لە هیچ شـــوێنێکەوە جنۆکە نابینن و، هیچ هۆکارێکیش نییە پاڵیان بۆ ئەو جۆرە بیرکردنەوەیە پێوە بنێت.

پوختەی قســـان: ئێمەومانان نابێت لە بڵاوبوونەوەی هەواڵی نوێی زانســـتی بســـڵەمێینەوە، ئەگەرچی بە شـــێوەیەکی کاتییش بێتە هۆی بڵاوبوونەوەی خورافە. بێگومان شـــەپۆلی شـــارســـتانییەتی نوێ دەستەبەری لەناوبردنی ئەو خورافانەی دووروبەرمان دەکات.

هەندێکیان تاکێک دەخەوێنن و هەندێکیش گەلێک

(التضامن ١٤/٢/ ١٩٨٧ ژمارە ٢٠١)

لە زنجیرەی "گفتوگۆکان لەگەڵ دوکتۆر وەردی" لەمەڕ زانستی دەرئاساناسی (پاراسایکۆلۆجی)، ماجید سامەڕایی بابەتی خەواندنی موگناتیسی دەوروژێنێت؛ ئەو بابەتەی بەلای دوکتۆر وەردییەوە گرنگییەکی زانستیی گەورەی لە بازنەی زانستی دەرئاساناسیی نوێدا هەیە. دەقی گفتوگۆکەش بەم شێوەیە بوو:

دەشێ کورتیلە مێژوویەکی خەواندنی موگناتیسیمان پێ بڵێن؟ ئەی لە کەیەوە لە مێژووی مرۆڤدا بەکار دێت و لە کەیێشەوە زانست دانی پێدا ناوە؟

دوکتۆر: خەواندنی موگناتیسی هونەرێکی کۆنە و خەڵکی لە دێر زەمانەوە بەبێ ئەوەی لە گرنگییەکەی بزانن بەکاریان هێناوە. لەگەڵ جادوو و فاڵ و ئەو جۆرە بابەتانەدا تێکەڵ بووە و تا کۆتاییەکانی سەدەی هەژدەهەمیش هەروا مایەوە تا دەرکەوتنی دوکتۆر (ئەنتۆنی مسمر)، کە هەوڵی دا بەبێ تێکەڵاوکردنی جادوو و فاڵ بەکاری بهێنێت و ناویشی لێنا (موگناتیسی زیندەیی) و، لە ڕێگەیەوە چەند نەخۆشییەکی جەستەیی و دەروونی چارەسەر دەکرد. ڕەنگە گونجاو بێت کەمێک باسی ئەم کەسایەتییە -و ئەو ماندوویەتییەی لە ڕێگەی ئەم بانگەوازە نوێیەدا توشی بووە- بکەین.

(مسمر) لە ١٧٣٤ لەدایک بووە و لە ڤییەننا پزیشکیی خوێندووە. سەری لە ئەڵمانیا و سویسرا و فەرەنسا داوە. ئەو شتەی خۆی

نمایش کردووە کە ناوی نابوو موگناتیسی زیندەیی. بەو بۆنەیەوە ناوبانگی پەیدا کرد و لەلایەکەوە پشتیوان و لە لاکەی دیکەشەوە نەیار و دژی بۆ خۆی کۆکردەوە. لە سالّی ١٧٨٤ لیژنەیەکی زانستی بۆ تاقیکردنەوەی مسمر کۆ بوویەوە. ئەنجامی لێکۆڵینەوەکە: گوایە جادووگەر و فالّچییە –زۆر بەداخەوە!

ناوبراو لە سالّی ١٨١٥دا وەفاتی کرد کە هێشتاش بانگەوازەکەی لەنێوان وەرگرتن و ڕەتکردنەوەدا بوو. پاش ئەمیش لە بەریتانیا کابرایەک دەرکەوت کە توانی لەبارەی خەواندنی موگناتیسییەوە بابەتێکی زانستیی جێگەی ڕێز پێشکەش بکات، ئەویش دوکتۆر (جەیمس برێد) بوو، لەدایکبووی ١٧٩٥. ئەم مێرخاسە ئەو خەواندنەی دۆزییەوە کە ئەمڕۆ هەیە و لە هەندێک وەهم و لێڵییش خاوێنی کردەوە. هەر ئەو ناوی خەواندن (Hyfnotism)ـشی لێنا و وشەکەی لە زمانی یۆنانی کۆنەوە وەرگرتبوو.

ئەمیش چەنی مسمرِ بەشی خۆی نەیاری لێ پەیدا بوو کە شتێکی نامۆ نییە چونکە ئەوە نامۆسێکی مرۆییە و شوێنەواری لە گشت شوێنکاتێکدا هەیە. بە حاستەم مرۆڤێک دەتوانێت داهێنانێک نمایش بکات بەبێ پەیدابوون و زیتبوونەوەی چەند نەیار و ڕێگرێک –بە هەر شێوەیەک لە شێوەکان بێت.

تاوەکو ئەمڕۆش، خەواندن بەشی خۆی هەر نەیار و دوژمنی هەیە. بەلام –بە خۆشحالّییەوە- ژمارەیان ڕۆژ بە ڕۆژ کەمتر دەبێتەوە. لە سالّی ١٩٦١، ئەو کاتەی دەوڵەتی سۆڤییەت ڕێگەی دا بە مامۆستا فاسیلیف تا توێژینەوە دەرئاساناسییەکانی دەست پێ بکات – کە پێشتر لەسەری حەرام کرابوو-: ناوبراو هەستا بە سازکردنی کۆڕبەندێک بە ئامادەیی هەندێک مامۆستای زانکۆی لینینگراد کە خۆشی سەرۆکبەش بوو لەوێ. لە باسی دانیشتنەکەدا دەزگای (تاس) باسی ئەوەی کردبوو کە یەکێک لە ڕۆژنامەوانەکانی ئامادەی

کۆڕبەندەکە هەستاوەتەوە بە ستایشەوە باسی هەندێک لە دەرئاساکان دەکات کە دوکتۆر فاسیلیف لێکۆڵینەوەیان لەسەر دەکات و دەڵێت: (سەردەمی ئەوە گوزەرا خەڵکی خەواندنی موگناتیسییان بە جۆرێک لە فرت و فێڵ دەزانی؛ وا ئێستەکانێ بۆ چارەسەری نەخۆش بەکار دەهێنرێت).

دەکرێ شتێکمان لەبارەی سروشتی خەواندنی موگناتیسییەوە پێ بڵێیت؟ ئایا چ جیاوازییەکی لەگەڵ خەوتنی ئاساییدا هەیە؟

دوکتۆر: خەواندن هیچ جیاوازییەکی لەگەڵ خەوی ئاساییدا نییە، مەگەر تەنها یەک شت، ئەویش خەوێکی دەستکردە لە ڕێگەی پێوتنەوە دەخرێ لە مرۆڤ؛ ئەو پێوتنەش لەلایەن (خەوێنەر)ەوەیە کە خەوتووەکە دەکەوێتە ژێر کاریگەریی خەوێنەرەکەوە بە شێوەیەک ئەوەی پێی دەڵێت بەبێ دوودڵی و پەژارە لە زۆرینەی کاتەکاندا دەیکات.

ڕاستە ئەگەر بڵێین ئەو کەسەی دەخەوێنرێت هەم خەوتووە و هەمیش بێدار. خەوتووە لەبەر ئەوەی هیچی چواردەوری هەست پێ ناکات و نابینێت؛ بێداریشە لەبەر ئەو پەیوەندییەی بە خەوێنەرەکەیەوە هەیە و بینینی ئەو شتانەی خەوێنەرەکەی دەیهەوێت بە هەق یان بەتاڵ پێی ببینێت. ڕەشی لێ دەکات بە سپی؛ بۆگەنی لێ دەکاتە گوڵاو، هەبوو دەکاتە نەبوو، یان نەبووی لێ دەکاتە هەبوو.

لە هەردوو خەوەکەدا – ئاسایی و موگناتیسی- عەقڵی ئاگا دادەپۆشرێت و عەقڵی ناخودئاگا (نەست) دەکەوێتە کار. بەڵام کەوتنەکاری نەست لە خەوی ئاساییدا بێسنور و ڕەهایە و هیچ کۆت و بەندێک نایبەستێتەوە و ئالوودەی هەوەس و ئارەزووی سەرکوتکراو و ئیلهام و شتانی تێکەڵ نییە کە وا دەکات ڕاڤەکردنەکەی

زۆر دژوار بێت. بەڵام لە خەواندندا نەســــت ملکەچی ئاماژەکانی خەوێنەرە و لە هەندێک کاتیشدا زیانبەخشە.

لە توێژەری ڕووسی (فاسیلیف)ــــەوە ڕات گواست کە وتوویەتی: خەواندن بۆ چارەســــەری پزیشــــکی بەکار دێت! بەلامانەوە گرنگە ئەوەمان بۆ ڕوون بکەیتەوە؟

گرنگترین بەکــارهێنــانەکــانی خەوانــدن بۆ چــارەســــەری ئەو بیمارییانەیە کە لەســــەر شــتی دەروونی دروســت بوون... ئەوەشــی لەلایەن خەوێنەرەوە پێی دەگوترێت، کەم تا زۆر یارمەتی دەدات لە چاکبوونەی نەخۆشــییەکەی. ئەو گەنجەی توشــی لاوازیی ســێکســی بووەتەوە، خەوێنەر لە ڕێگەی خەواندنەوە ســــودی پێ دەگەیەنێت و نیگا دەنێرێتە مێشــــکییەوە کە ئەم لە ڕوی ســــێکســــییەوە بەهێزە. هەروەهـا ئەو ژنەی لە ئەنجامی غیرەی زۆر لە پیاوەکەی توشــــی شەلەلی هیستری بووە، خەوێنەر دەتوانێت یارمەتی بدات و دەردەکەی بپەڕێنێـت. ڕاســــتییەکەی ئەوەیە: لایەنی دەروونی لە زۆربەی نەخۆشــــیەکـانـدا ڕۆڵی گەورە دەگێڕێـت. هەر بۆیەش خەوانـدن بە شێوەیەک لە شێوەکان ڕۆڵ لە شیفاگرتنیدا دەگێڕێت.

هەمــدیس خەوانــدن بۆ تەرککردنی ئـالوودەیی بەکـار دێـت. لە دوکتۆرێکەوە بەناوی (بێرنارد جیندس)ـەوە دەگێڕنەوە کە چارەسەری پیشــــکەش بە زیاتر لە هەزار ئالوودە کردووە و لە زۆربەشــــیاندا ســــەرکەوتوو بووە. شــــێوەکەشــــی: ئالوودەبووەکەی خەواندووە و قومێک شــەرابی داوەتی و نیگای بۆ کردووە کە ئەمە ماددەیەکی پیس و پۆخڵە و پێی وتووە بڕشــێتەوە. ئیدی لەوســاوە شــەرابی لەبەرچاو کەوتووە.

پزیشـــکێکی دیکە لە چارەســـەری قەڵەویی ڕاددەبەدەری ژناندا ســـەرکەوتن بەدەســـت دەهێنێت بە شـــێوەیەک نیگای بۆ دەکردن کە ئەگەر یەک پارووی زیاتر بخۆیت لەوەی دیاری کراوە، هەســت بە دڵ تێکەڵهاتن دەکەیت و حەزت لێیە بڕشـێیتەوە. بەم شـێوەیەش دەیتوانی لە هەر هەفتەیەکدا یەک کیلۆ لە کێشیان داگرێت.

لە نەخۆشـخانەیەکی لەندەن خاتوونێکیان هێنا گرێی شـێرپەنجەیی لە مەمکیدا دروست ببوو. دەمێ ویستیان بەنجی بکەن و نەشتەرگەریی بکەن، دیتیـان گەر بەنجی بکەن، دڵی ڕادەوەســـتێـت. بـانگی دەروونپزیشـکێکیان کرد و نیگای بۆ کرد وا لە کەناراوەکانی ڕیڤێرای فەڕەنســـا و هەســـت بە نەرمە ســـەرمایەک دەکات بەڵام بەبێ ئازار. خاتوونەکە بەردەوام بوو لە خەونە موگناتیســـییەکەی بەو شـێوەیەی خەوێنەرەکە پێی دەگوت لە کاتێکدا پزیشک خەریکی نەشتەرگەرییەکەی بوو. پاش تەواوبوونی نەشـتەرگەرییەکە، خاتوونەکە هەسـتا لە خەوی موگناتیسی و وتی: (هەر بەڕاستی خەونێکی خۆش بوو! خەریک بووم لە شـارێکی سـپی لە باشـووری فەڕەنسـا لە کەنراوەکانیدا پیاســـەم دەکرد و دار و درەختی خورمام دەبینی داچەمیبونەوە ســـەر دەریا شینەکە).

دەرئاسای زۆرمان لەلایەن خەوێنەرە موگناتیسییەکانەوە بینیوە و بیســـتووە؛ پەیوەندیی نێوان خەواندن و دەرئاســـا چییە، ئەوەی کە زانستی دەرئاساناسیی نوێ لێی دەکۆڵێتەوە؟

دوکتۆر: پەیوەندیی دەرئاســـا باوەکانی نێو گۆمەڵگە و خەواندن هەرس ناکرێت. هێندە بەسە لێرەدا باسی پەیوەندیی نێوان خەواندن و ســـووســـەکردن و خســـتنەدڵ بکەین؛ ئەوەی بیرۆکەیەک دەهاوێتە مێشکی کەسێکی دیکە.

لە بەشی پێشوودا باسی ئەوەم کرد هێزی سووسە و خستنەدڵ کەم تا زۆر لە گشـــت بنیادەمێکدا هەیە. هەیانە هێزەکە تێیدا بەتین و هەشـــە بێتینە. دەشـــبێ ئەوە بڵێین: ئەم هێزە نەســتییە و لەکاتی خۆ خەریککردن بە بیرکردنەوەی ئاگایانە و کاروباری دنیاوە لاواز دەبێت. هەرچی لەکاتی خەواندنی موگناتیســـیشـــدا، بیرکردنەوەی ئاگایانەی لۆژیکی لە زیهنی مرۆڤدا لاواز دەبێت یان هەر دیار نامێنێت و نەســت خۆی بەتەنها دەمێنێــتەوە و خۆشی ڕادەستی خەوێنەر دەکات. ئا لەم کاتەدا هێزی خستنەدڵ لەوپەڕی خۆیدا جیلوە دەکات.

خۆم لە ساڵی ١٩٣٨دا یەکەم ئەزموونی خەواندنی موگناتیسیم کرد و دواتـر ئەزمـوونەکـان زۆرتـر بـوون. پـوختەی هەوەڵ ئەزمـوون ئەوەبوو یەکێک لە خەوێنەرە بەناوبانگەکانی نیشـــتمانی عەرەب هاتە عێراق کە یاریدەرێکیشـــی لەگەڵ بوو وا بڵاوی کردبوویەوە کە کوڕی خۆیەتی. ئەدی ئەوان لە ســـەکۆکـانی بەغـدادا چەنـدین چـالاکییـان ئەنجـامـدا کە کوڕەکەی دەخەوانـد و وای لێ دەکرد لە ڕێگەی دڵخوێندنەوەوە بیرۆکەکانی بخوێنێتەوە. خوا کردی هەلم بۆ ڕەخســـا لە دانیشتنێکی تایبەتدا –پاش پێدانی کرێکەی- لەگەڵی دانیشم. ئەوسا هەســتا بە خەواندنی یاریدەدەرەکەی و داوای لە منیش کرد لە پارچە کاغەزێکدا ناوی خۆم و باوک و باپیر و پیشــە و نازناو بنوســم. پاش ئەوەی خۆی خوێندییەوە، پرســـیاری لە یاریدەدەرەکەی کرد، ئەویش بەتەواوی ئەوەی نـوســـــرابـوو وتـی. بە ئەزمـوون بـۆم دەرکەوت یاریدەرەکە لە زیهنی مامۆســـتاکەیەوە ئەو شـــتانەی وەرگرتووە، نەک لە زیهنی منەوە. بۆ ئەوەشـــی لەوە دڵنیا بمەوە، هەندێک پرســـیارم لە یاریدەدەرەکە کرد کە خەوێنەرەکە نەیدەزانی، کەچی وەڵامەکەی یان ناڕوون بوو، یان ناڕاست.

دواتر لێم ڕوون بوویەوە ئەو یـاریـدەدەرە لە ئـاســـتێکی بەرزی دڵخوێنـدنەوەدا نەبووە چونکە لە گەشـــتەکـانم بۆ دەرەوەی عێراق

یاریدەدەرگەلێکم بینی دەیانتوانی بیری دیگەران ڕاستەوخۆ بخوێننەوە بەبێ یارمەتی خەوێنەر؛ هەروەک یاریدەدەرانێکی دیکەشـــم بینی، وێڕای هێزی دڵخوێندەوە، شتیشیان دەبینی. ئەمە هێزی بیننی شتانە لەدوور یان لەپشت پەردەوە پێی دەگوترێ چاوتیژی.

پەیوەندیی خەواندن بە جادووەوە چییە؟

دوکتۆر: مەبەســـتت لە جادوو چییە؟ دیارە جادوو دوو مانای جیاوازی هەیە و ماناکەی لای گەلانی ســـەرەتایی جیاوازە لە هاوچەرخەکان. ڕەنگە ئەتۆ مەبەســـتت لە جادووی چاو بێت، ئەو هێزەی کە دەتوانێت جەماوەر بخەوێنێت و شـــتانێکیان لە بێجگە شـــێوەی خۆیاندا نیشـــان بدات یان شـــتانی ئامادە نەبوویان نیشـــان دەدات.

نابێت ئەوەمان بیر بچێت کە خەوێنەر دەتوانێت هەر بیچمێکی دەیهەوێ لە زیهنی خەوێنراودا دروستی بکات. دەیەوێت نیشانی بدات وا شـــێرێ بەرەورووی دێ، یان ئەوەتا لە باخاتێکی بەســـێبەری پڕ جۆباردا؛ یاخوود لە دەشـــتێکی کاکی بەکاکی، یان هەر هێنانە پێشـچاوێکی دیکەی خەوێنەیی کە خەوتووەکە بەڕاستی بزانێت و وا بزانێت ڕاستییەکی.

هەمدیس نابێت ئەوەشـــمان بیرچێت کە خەوێنەرەکانیش ئاســـتیان جیاوازە. هەیانە تواناکەی فراوانترە و دەتوانێت زیاتر لە یەک و دووانێک –کۆمەڵێک– بخەوێنێت و ئەوەش بخاتە دڵیانەوە کە خۆی دەیەوێت. ئەمە ئەوەبوو کە جادوبازەکانی سەردەمی پێغەمبەر مووسا کردیان بەو شـــێوەیەی –لەپێشـــتردا– تەورات و –دواتر– قورئان باســـیان کردووە. قورئان وا باســـی دەکات کە (جادوویان لە چاوی خەڵکی کردووە: ســـحروا أعین الناس)؛ ئەوەش واتە: جادووگەرەکان

جەماوەرەکەیان خەواندووە و وایان لێ کردوون ئەو دار و گوریس و تێلایانەیان لێ ببێتە مار.

کە منداڵ بووم گوێم لە بەتەمەنەکانی خۆمان بوو باسی جادووبازێکیان دەکرد لە شەستەکاندا سەدەی ڕابردوو (١٨٦٠ـەکان) هاتبوویە عێراق بە ناوی (مەڵکەم خان). هەواڵی سەیری زۆریان لەبارەوە دەگێڕایەوە. بەندەش لە سەرەتاوە لەبەر نامۆیی بابەتەکان بڕوام پێ نەکرد تا دەستم گیر بوو لە کتێبی نوسەری بەریتانی (برسی سایکس) کە لە ئێران ماوەیەک ژیابوو و دەنگوباسی دەرئاساکانی مەڵکەم خانی لە کەسێکی جێ متمانەوە بیستبوو کە خۆی بە چاوی خۆی بینیبووی.

بەتەمەنەکان دەیانگێڕایەوە کە ئەو جادوبازە کە نزیکی هەڵواسراوەکانی دووکانەکانی بازاڕ دەبوویەوە، شتەکان بەرەولای کێش دەبوون وەک ئەوەی موگناتیسی پێ بێت. جارێکیان میوانداری کرابوویە سەر خوانچەیەک کە مریشکی سوورەوکراوی تێدا بوو؛ ویستبووی مەسخەرە بە ئامادەبوویەک بکات، مریشکەکەی دەستی بە پێشچاوی ئامادەبووانەوە فڕاندبوو. والیی بەغداش دوای بیستنی دەنگوباسەکانی، بانگێشتنی لێ کردبوو و لە کۆڕەکەشیدا زانا و ماقوولانی بانگ کردبوو. مەڵکەم خان ڕیشی خۆیانی بەو مقەسانە پێ بڕین کە بۆ بڕینی بۆڵە ترێکان دابوونی. ئەو کاتەشی سەردانی لەندەنی کردووە، شتانێکی سەیر و سەمەرەی کردووە کە خەڵک ئەبڵەق بین و ببنە باسی ڕۆژنامەکان.

لە هەندێک کتێبدا باســـی شــتێکت کردووە بەناوی (خەواندنی جەمـاوەری)، ئەوە چییە؟ ج ڕوویەکی لێکچوو یـان جیـاوازی لەگەڵ خەواندنی موگناتیسییدا هەیە؟

دوکتۆر: بە بڕوای من خەواندنی جەمـاوەری جۆرێکی ســـــادەی خەواندنی موگناتیســـییە. مرۆڤ هەر لە منداڵییەوە چەندین ئیلهامی بەردەوام لەبارەی بابەتە عەقیدەیی و پێوەرە ئەخلاقی و خوونەریتەکان لە کۆمەڵگەکەیەوە وەردەگرێت. ئەمەش خۆی لە شـــێوە خەواندنێکدا دەبینێتەوە کە ناتوانێت جیهان لە بێجگە ئێرەوە ببینێت. زۆرێک لە بڕوا و پێوەرەکان کە لە گەلاندا تێبینییان دەکەین و بەلامانەوە زشـــت یان ناعاقڵانەن، کەچی لە دیدگای دیگەرانەوە، ئەوانەی تێیدا گەورە بوون لەوپەڕی جوانی یان عەقڵدایە. ئەو لە چوارچێوەی ئەو خەواندنانەوە تێی دەڕوانێت کە لەگەڵیان گەورە بووە لە کاتێکدا ئێمە لە ڕووانگەی خەواندنێکی دیکەوە تەماشـــای دەکەین. خۆ ئەگەرەکینەی لەجێگەی ئەودابایین، دەقاودەق وەک ئەو بیرمان دەکردەوە.

خەواندنی جەماوەری لە کۆمەڵگە شـــپرزەکاندا دەگاتە چڵەپۆپەی خۆی. لە عێراقیش زۆرمـان بینیوە. تـاک کـاتێک خۆی دەلکێنێت بە کۆمەڵی‌کی شـــپرزەوە، خۆی بیر دەچێتەوە و لەنـاو ئەو خەوانـدنە شـپرزەدا نغرۆ دەبێت؛ ئا لەو کاتەدا ڕەش بە سـپی و سـپی بە ڕەش بەپێی ئەو ئیلهامانەی بەســـەریدا زاڵ دەبن دەبینێت. ئەو بە هەموو نەترســـییەکەوە خۆی دەخاتە باوەشـــی مەرگەوە کاتێک دەبینێت دەورەیان لێ داوە. بە زشـــترین و ناپەســـەندترین کار و تاوانەوە دەگلێت و خۆشـــی وا دەزانێت ئەوە لەپێناو خودا یان نیشـــتمان یان بەرژەوەندیی گشـــتییدا دەکات. ئەو دەمەشـــی جادووی خەواندنەکەی بەســـەرەوە نامێنێت، خۆی لە خۆی سـەری دەسـوڕمێت و سـەیری لێ دێت ئایا هەر بەڕاست ئەوە ئەو بووە ئەو کارانەی ئەنجام داوە؟ لەپای چی؟

ئەم بابەتە کێشـمان دەکاتە ناو بابەتی پڕوپاگەندە؛ ئایا پڕوپاگەندە چۆنایی کاریگەری لەســەر خەڵکی جێدەهێڵێ؟ واتە لەپێناو ئامانجێکی دیاریکراو کە بۆی دەکۆشن دەیانخەوێنێت؟

لە توانای پڕوپاگەندەدایە خەڵکی بخەوێنێت و بەرەو ئەو مەبەست و ئامانجە بیانبات کە پڕوپاگەندەکەی (گۆبلز) لە ئەڵمانیا لە سەردەمی نازییەکاندا کردی. بەڵام مەرجێکی بنەرەتی هەیە کە دەبێت لە پڕوپاگەندەدا هەبێت تا کاریگەریی هەبێت؛ ئەویش لەگەڵ مەیلی خەڵک و ئاڕاستە نەستییەکانیاندا ڕێک بێتەوە. گەلی ئەڵمانیا لە پاش جەنگی یەکەمی جیهانی لەلایەن هاوپەیمانانەوە بۆژە کرابوو و هەستی دەکرد هەقی خوراوە؛ گۆبلزیش دای لەم وەتەرەوە، بۆیە زۆرترین خەڵک بەدەنگییەوە هاتن.

لە گۆبلز دەگێڕنەوە وتوویەتی: (درۆ بکە و بیکە، هەمدیس بیکە تا خەڵکی باوەڕت پێ دەکەن). ئەمە ڕاست نییە مەگەر ئەو کاتەی لەگەڵ مەیل و ئاڕاستە نەستییەکانی خەڵکیدا تەبا بێتەوە. هەر بە سروشت بنیادەم حەزی لە وەڕاســت زانینی ئەو شــتانەیە کە لەگەڵ پاڵنەرە نەســتییەکانیدا دێنەوە، با درۆش بن و، حەزیشــی لە بەدرۆزانینی پێچەوانەی نەستەکانیشییەتی با ڕاستیش بن.

ئەو پڕوپاگەندەیەی پێچەوانەی پاڵنەرە نەستییەکانە و دەیەوێت لە ڕێگەی ئیلهامی دووبارەکردنەوەوە کاریگەری لەســەر مەردوم جێ بهێڵێت، کاریگەرییەکەی تەواو بەراوەژوو دەبێتەوە.

لە ناوەندە یاســاییەکاندا بابەتی خەواندن بە تاوان لەقەڵەم دراوە؛ ئەگەر خەوێنەر بتوانێت کۆنترۆڵی خەوێنراوەکە بکات، ڕەنگە توشــی تاوان و جەریمە بێتەوە، ڕات چییە؟

ئەوە ڕاســـتە. لەژێر کاریگەریی خەواندندا چەندین تاوان ئەنجام دراوە و گەورەترینیشیان ئەوەی ساڵی ١٩٥١ـــی دانیمارک بوو کە لە کاتی خۆیدا ڕۆژنامەکانیش باســـیان کرد. پوختەکەشـــی ئەوەبوو خەوێنەرێک توانیبووی خەوێنراوەکەی بنێرێتە دزی و کوشـــتار. لەو ڕێگەیەشــەوە ســەرمایەیەکی باشــی جەم کردبوویەوە. خەوێنراوەکە گەنجێکی ســـادەلەوحی ئیمان قاییم بووە. کابراش هەر لەم ڕێگەیەوە چووبوویە بنکڵیشــەی و پێی وتبوو دەرگاکانی بەهەشــتی بەدەســتی خۆی بۆ دەکاتەوە و دەبێت دزی لە بانکەکانی دەوڵەت بکات لەپێناو نیشـــتمانەکەیدا و خەمیشـــی نەبێت فریشـــتەکان لە کاتی دزییەکەدا پارێزگاری لێ دەکەن، لەو بارەیەوە ئەرخەیان بێت.

ئیدی جارێکیان خەوێنراوەکە چوویە بانکێکەوە و دەمانچەکەی خستبووە سەر سەری خەزنەدار و وتی هەرچی پارەی تێدایە بیداتێ. کاتێک خەزنەدار ڕەتی کردبوویەوە، فیشەکێکی پێوەنابوو بەمەبەستی کوشـــتن، ئەوســـا وەک ئەوەی هەر هیچ ڕووی نەدابێت لە بانکەکە چووبوویە دەرێ، چونکە دڵنیا بوو فریشـــتەکان پارێزگاری لێ دەکەن و ئەوەشی کردوویەتی ئەرکی سەرشانی بووە لەپێناو نیشتماندا.

کاتێک دەســـتگیریان کرد، بۆیان دەرکەوت بێتاوانە و تاوانباری ڕاســـتەقینە خەوێنەرەکەیەتی. لە دادگای کۆپنهاگنیشـــدا قازی ئەم پرســـیارەی لە خەوێنراوەکە کرد: (تۆ چۆن بەگوێی فریشـــتە پارێزەرەکانت دەکەیت پێت بڵێن بانک ببڕە؟) وەڵامی دایەوە: (فریشـــتەکان دەیانگوت گوێ بە شـــتەکە مەدە، هەموو پاڵەوانانی نیشـــتمان هەمان شـــت لەپێناو وڵاتەکەیاندا دەکەن). لە وەڵامی پرســـیارێکی دیکەدا خەوێنراوەکە دانی بەوەشـــدا نا: (ئەو کاتانەی لەبەردەم نیلســـندایە، هەســـت دەکات لەبەردەم دەرگای بەهەشـــتدا ڕاوەستاوە).

پرســـیارێکمان ڕووبەڕوو دەبێتەوە: تا چ ڕاددەیەک خەوێنراو بە داخوازییەکانی خەوێنەر هەڵدەستێت؟ ئایا سنوورێک هەیە خەوێنراو تێیدا ڕاوەستێت، یان ئەوەتا بێسنوورە و ڕەها؟

هەندێک لە توێژەران دەڵێن: خەوێنراو تەنها بەو کارانە هەڵدەستێت کە لەگەڵ مەیلە نەستییەکانیدا ڕێک و تەبایە. دانیمارکییەکەی باسمان کرد، ئەو کارانەی لە هیچ سۆنگەیەکەوە جگە لە سۆنگەی ئیمانداری و نیشتمانپەروەری نەکردبوو. خۆ ئەگەر خەوێنەر داوای شتێکی پێچەوانەی لێ بکردایە، بێگومان نەیدەکرد[١٢]. ئەمە بەسەر پروپاگەندەشدا جێبەجێ دەبێت کە پێشتر باسمان کرد. پڕوپاگەندە خەواندنێکی سادەترە و تەنها لەو کاتانەدا کاریگەر دەبێت کە لەگەڵ هەوەس و ئاڕاستە نەستییەکاندا بێتەوە. خۆ ئەگەر پێچەوانەیان بێت، ئەوە بەراوەژوو کارەکە ئەنجام دەدات.

ڕۆژنامە میسرییەکانی لە چلەکاندا باسی پزیشکێکیان کرد کە کچەخزمەتکارەکەی خۆی هێن کردووە. ئەوەشی دوای ئەوە کردووە کە خەواندوویەتی. وا دیارە لەکاتی خەواندنەکەدا خستوویەتییە دڵی کچەکەوە کە لەسەر فەرمانی خودا و سوونتەتی پێغەمبەر مارەی کردووە و ئەویش بڕوای پێ کردووە و خۆی بۆ شل کردووە!

---

١٢ - دەبێت ئەوەش بڵێین کە پێش خەواندنی تەواوەتی، خەوێنەر چەندینجار گفتوگۆ لەگەڵ خەوێنراوەکەدا دەکات و ئەو شتانەی دەیەوێت لە مێشکیدا دەیچێنێت بۆ ئەوەی لە کاتی خەواندنەکەدا بگەنە مەبەست و مەرام. پاشان دەبێت بزانین ئەم کارە زیاتر لە بەرژەوەندی خەوێنەردایە و بۆ تێرکردنی ویست و ئارەزووەکانی ئەوە. ئەو نەیهەوێ، کەس ناخەوێنێ. کەواتە دەبێت زۆرترینی سوود بۆ ئەم بێتەوە. وەرگێڕ

پرســـــیاری کۆتاییم پەیوەندیی خەواندن بە ژیانی کۆمەڵایەتییەوە چییە؟ ئایا هێزی خەواندن کاریگەری لەســــەر ســــەرکەوتن یان سەرنەکەوتن لە ژیاندا هەیە؟

دوکتۆر: چەندینجار گوتوومە و لێرەشـــــدا دەیڵێمەوە: مەردووم لە راددەی تواناکانیاندا جیاوازن و لە ســـیفەتەکانیشـــیاندا پلە پلەن. هەیە بەهێز و هەشە لاواز. ئەمە بەسەر هێزی خەواندنیشدا جێبەجێ دەبێت وەک چۆن بەسەر ئەوانی دیکەشدا چ دەرئاسا و چ ئاسایی جێبەجێ دەبێت.

کەســــانێک هەن توانایەکی زۆریان لە خەواندنی دیگەراندا هەیە. هەیانە خۆشـــــی نازانێت کە بەهۆی چاوەکانییەوە خەریکە یەکێک لە ژیانی ئاســــایی و ڕۆژانەدا دەخەوێنێت. جاری وا هەیە ئەم هێزە دەورێکی کەمیشـــی لە ســـەرکەوتن لە ژیاندا نییە چونکە بە چاوەکانی دەتوانێت بڕوا بە بەرانبەر بهێنێت.

لە گفتوگۆی پێشـــوودا باســـی هێزی دڵخوێندنەوەمان کرد و وتمان ڕەنگە بەشـــــێک بێت لە هۆکاری ئەوەی خەڵک ناوی لێ ناوە "بەخت". لێرەدا دەتوانین بڵێین هێزی خەواندنیش ڕەنگە هۆکارێکی دیکە بێت. دەشێ کەسێک لە هەردووکی پێ بەخشرابێت. ئیدی هەوساری بەختی خۆی بەدەســــــتەوە دەگرێت و، ئەگەرەکینەی بتوانێت لەگەڵ دانایيدا لەکاتی بەکارهێنـانـدا تێکەڵیان بکـات و دۆخ و ڕێکەوتەکـانیش یارمەتیدەری بن، ئەوا لە سەرکەوتندا دەگاتە سنورێکی زۆر دوور.

ئێمە کاتێک ســــەربوردەی ڕاســــپۆتین دەخوێنینەوە، ئەو ڕاهیبە ڕووســـییەی لە ســـەردەمی ڕووســـیای قەیســـەرییدا ناوبانگێکی فرەی کۆکردەوە، دەتوانین -لەم بارەیەوە- وانەی گرنگی لێوە دەربێنین.

ڕاســـپۆتین لە ســـاڵی ١٨٦٨ لە یەکێک لە ئاوایيەکانی هەڵکەوتوو لە ڕۆژهەڵاتی چیای ئۆڕاڵ لە دایک بووە. لە تافی لاوییدا عەرەبانەی

گیراوه. به تاوان و ئاژاوه‌گێڕی و ئاکاری خراپ ناوی ده‌رکردووه، به‌لام له هه‌ندێک هێزی ده‌رئاسای وه‌ک سووسه‌کردنی ئه‌ڕێنی و توانای خه‌واندندا به‌شی درابوو. ئه‌و دوو به‌هره‌یه ببوونه هۆی چاککردنه‌وه‌ی هه‌ندێک نه‌خۆش. قه‌یسه‌ر ده‌نگوباسی بیست و بانگێشتنی کرد تا بێت و چاره‌ی تاقه کوڕه –جێگره‌وه-که‌ی بکات که نه‌خۆشی خوێنبه‌رِوونی هه‌بوو. ڕاسپۆتین له ڕێگه‌ی خستنه‌دڵ و خه‌واندنه‌وه توانی چاکی بکاته‌وه و به‌م هۆیه‌شه‌وه پێگه‌یه‌کی لای قه‌یسه‌ر ده‌سکه‌وت که‌س پێشتر ده‌ستی نه‌که‌وتبوو.

ده‌توانین بڵێین له‌پاش قه‌یسه‌ر، ڕاسپۆتین بوویه‌وه گه‌وره‌ترین که‌سایه‌تیی ڕووسیا.

هه‌روه‌ها ده‌یتوانی به ڕووسیا بڵێیت به‌شداری جه‌نگی یه‌که‌می جیهانی مه‌که له‌به‌ر ئه‌و ده‌ره‌نجامه خراپانه‌ی که ده‌یزانی تووشی ده‌بێت، به‌لام تاوان و سه‌ره‌رۆییه‌کانی نه‌یانهێشت ئه‌و کاره بکات. ڕاسپۆتین توانیبووی ئه‌و هێزه‌ی بۆ به‌زاندنی حه‌ره‌می زۆرێک له ژنانی چینی باڵا به‌کار بهێنێت. گوایه وتوویانه ته‌نانه‌ت قه‌یسه‌ریش لێی ئه‌مان نه‌بووه – خوا په‌نامان به‌ی!

ئه‌م کابرایه که‌ته و سه‌رتاس و جل شڕێکی قێزه‌ون بووه، به‌لام خاوه‌نی دوو چاوی موگناتیسیی بووه که به ته‌ماشا ژنانی ڕاده‌هێنا. یه‌کێک له زاناکانی ده‌رئاسانی ئاوه‌ها وه‌سفی ده‌کات: (ژنانی چینی باڵا یه‌ک خووله‌ک له به‌رده‌م ڕاسپۆتیندا ده‌وه‌ستان ئیدی ده‌چوونه جێخه‌وه‌که‌ی له‌گه‌ڵیدا).

له ساڵی ١٩١٦ چینی باڵا ئارامیان له کار و بێئه‌خلاقییه‌کانی ڕاسپۆتین لێ بڕا، مه‌رجیان کرد بیکوژن، به‌لام نه‌یانتوانی مه‌گه‌ر دوای هه‌وڵێکی زۆر زۆر ورد چونکه هێزه ده‌رئاساکانی تا دوا هه‌ناسه‌ش یارمه‌تییان ده‌دا.

بەخت وەهمە و بەهرە ڕێگەی سەرکەوتن

(گۆڤاری التضامن ١٨/ ٧/ ١٩٨٧، ژمارە ٢٢٣)

لە زنجیرەکانی پێشتری گفتوگۆ لەگەڵ وەردیدا کە گۆڤاری تەضامون بڵاوی کردبوویەوە، دوکتۆر باسی زانستی پاراسایکۆلۆجی کردووە کە خۆی ناوی ناوە (العلم الخارقیة) (دەرئاساناسی). ڕۆشنایی خستە سەر لایەنە نادیارەکانی زانستەکە کە دەیەوێت هێزە شاراوەکانی مرۆڤ نیشان بدات. لە وەڵامەکانی دکتۆر وەردیدا چەندین نوختەمان لەبارەی دەرئاساناسییەوە دەرهێنا کە بوونە هۆی مشتومڕی زۆرێک لای خوێنەرەکان و پرسیاری ئەوەی چەندە ئەم بابەتە بەلای زانست یان وەهمدا بای داوەتەوە. هەر لێرەشەوە (بەخت) و (ڕێکەوت) و گوتەزای (من جد وجد: ئەوەی بکۆشێ دەنۆشێ) و شتانی دیکە کە خۆیان خزاندووەتە نێو بازنەی بڕواوە و خەڵکی کردوویانن بە پێوەر بۆ هەڵسەنگانی ئەم و ئەو و هۆی سەرکەوتن لێرە و سەرنەکەوتن لەوێ.

(تەضامون) ئەم پرسیارانەی ناوە بە تەنگەی دوکتۆر وەردییەوە و ئەویش ورد وردێ و نوختە بە نوختە شییان دەکاتەوە کە ئایا بەخت بنچینەیەکی زانستیی هەیە یان خەو و خەیاڵی ڕەشەخەڵکە؟ ئەمە بابەتی یەکەم هەڵقەی ئەم زنجیرەیەیە کە دواتر پەخشیان دەکەین.

دوکتۆر عەلی وەردی لە ژمارە ٢٠١ـی گۆڤاری تەضاموندا تەقەی لە دەرگای بابەتی بەخت داوە و باسی ئەوەی کردووە ئایا بەخت بنەمایەکی زانستیی هەیە یان هەر وەهم و خەیاڵاتی خەڵکە؟

ئەنترۆپۆلۆجییەکان[14] گەیشتوونەتە ئەو ئەنجامەی مەسەلەی بەخت لەناو گشت گەلاندا بڵاوە، چ بە گەلانی پێشین، چ بە گەلانی شارستانی. بەڵام هێندە هەیە لەگەڵ بەرەوپێشچوون و شارستانیبووندا بڕواکە کەمتر دەبێتەوە، بەڵام هەرگیز بەتەواوی کپ نابێتەوە.

ڕەنگە بوترێ: بڵاوبوونەوەی ئەم بڕوایە لەناو خەڵکیدا بە جیاوازیی ئاستە شارستانییەکەیان، بگەڕێتەوە بۆ سەرکەوتنی هەندێک کەس بەبێ هیچ هۆکارێکی ئاشکرا. هەر لە دێر زەمانەوە خەڵکی ڕاهاتوون هەر دیاردەیەکی دەرئاسا بگەڕێننەوە بۆ هێزێکی نادیار لە پشتییەوە. ئەوان هەرکات تاکێکی ناو خۆیان بینیبێت کە بەبێ هیچ هۆکارێکی ئاشکرا سەرکەوتوو بووە، گورج هۆکارەکەیان بەستووەتەوە بە شتێکی نادیارەوە و ئەو شتەشیان ناو لێناوە (بەخت).

سەرکەوتن لە ژیاندا – وەک ئەوەی ئێستا بە زانستی ڕوون بووەتەوە- چەندین هۆکاری هەیە، گرنگترینیان بوونی بەهرەیە؛ دوای ئەمانەش دۆخی گونجاو و ڕێکەوتی باش. خەڵکی پێشتر شتێکی ئەوتۆیان لە بەهرە نەدەزانی. تاکێک لەڕێی بەهرەکانییەوە سەرکەوتنی بەدەست دەهێنا کە خۆشی بە بەهرەکەی نەدەزانی و دیگەرانیش نەیاندەزانی. ئەوان دەبوو سەریان لە هۆی سەرکەوتنەکەی سوور بمێنێت؛ دەشبوو لێکدانەوە و شیکارییەکی گونجاوی لەگەڵ زانیاری و چەمکە سنووردارەکانی خۆیاندا بۆ بکەن.

بڕوا بە بەخت لە هەندێک ڕووەوە لە بڕوا بە جنۆکە دەچێت. مەردووم کاتێک هەندێک کاری دەرئاسایان لە کەسە بلیمەتەکان بینیوە، هاتوون و داویانەتە لای جنۆکە. بەڵام لەم دوادواییانەدا

---

[14] - ئەنترۆ لە یۆنانیدا واتا مرۆڤ. ئەنترۆپۆلۆجی دەبێتە زانستی مرۆڤناسی کە دەچێتە تان و پۆی مرۆڤی کۆن هەتا ئێستا و لە دیاردە و سروشت و گشت شتێکیان دەکۆڵێتەوە وبەراورد دەکات. وەرگێڕ

زانسـت هەندێک نهێنیی کارە دەرئاسـاکانی دەرخسـتووە، وەک چۆن دەسـتیشـی کردووە بە دەرخسـتنی هۆیەکانی سـەرکەوتن لە ژیاندا. ڕۆحی قسـەکە ئەوەیە: وەک چۆن باوەڕ بە کاری جن کپ بوویەوە، باوەڕ بە بەختیش -لە سایەی پێشکەوتنی زانستی و شارستانییدا - ئاوەهای لێ دێت.

تۆ دەڵێیت: تاک لە ژیانیدا لە ڕێگەی بەهرەکانییەوە کە خۆشـی پێیان نازانێت و خەڵکیش پێی نازانن، سەرکەوتن بەدەست دەهێنێـت. ئەوجا ئەم قسەیە پێویستی بە ڕوونکردنەوە هەس!

بەهرەکان، وەک پێشـتریش ئاماژەمان پێدا هەمەچەشـنن؛ هەیانە بەهرەی زیرەکی و هەشـیانە بەهرەی دەرئاسـایین. کێ ناڵی بەهرەی دیکەی هێشتا نەدۆزراوە نەبن؟

بۆ نموونە بەهرەکـانی زیرەکی بەپێی بیردۆزەکەی لێکۆڵەری ئەمریکی (هـاوارد گـاردنەر) حەوت بەش یـان جۆرن. بەداخەوە بە ئەندازەی پێویسـت زانیاریم لەبارەی بیردۆزەکەیەوە نییە. بیردۆزێکی نوێیە و لە سێ ساڵی ڕابردوودا سەری هەڵداوە و بووەتە مایەی هەرا و مشـتوومڕی ناوەندە زانسـتییەکان. بەندە شـتێکی لێ نازانم مەگەر هەر ئەوەی لە چەند گۆڤار و ڕۆژنامەیەکدا خوێندوومنەتەوە. چاوەڕێی کتێبەکەی خۆیم بگاتە دەسـتم. ڕەنگە لە گفتوگۆی هەڵقەی داهاتوودا بتوانم لەبـارەیەوە بە درێژ بدوێم. بە هەرحـاڵ، جۆرەکـانی زیرەکی بەپێی بیردۆزەکە – یـان بەپێی ئەوەی من تێگەیشـتووم- ئـا بەم شێوەیەی خوارەوەیە:

زیرەکیی لۆژیکیی بیرکـارییـانە؛ بـاشـترین نـاویش لێی بنێین (زیرەکیی ژمێرەیی)ـیە. پێوەرەکانی زیرەکی بە شـێوەیەکی گشـتی بەدەوریدا دەخولێنەوە. خۆشـی لە توانای تاکدا لە بواری خوێندن و فێربوون و بەتایبەتییش بواری زانسـتە سـروشـتی و بیرکارییەکاندا دەبینێتەوە.

زیرەکیی زمانەوانی: ئەمەش خۆی لە توانای تاک لە فێربوونی شیعر و پەخشان و وێژە و دەمهەراشی و وتارویژی و ئەو جۆرە شتانەدا دەبینێتەوە.

زیرەکیی مامەڵە: توانای مامەڵەی تاک دەگرێتەوە لەگەڵ دیگەراندا کە چۆن دڵیان ڕادەگرێ و لە قوڵاییان دەگا و پاڵنەر و حەزەکانیان دەخوێنێتەوە. ئەمە هەمان ئەو شتەیە کە عەرەبی ئەوسا پێیان دەگوت (الدهاء) [بە کوردیش دەبێتە لێزانی].

زیرەکیی خودی: ئەمەش تێگەیشتنی تاک لە خۆی دەگرێتەوە لەگەڵ ناسینی توانا و دەسەڵاتە ڕاستەقینەکانی تاکدا. هیچ زیادەڕۆیی چەشنی زیادەڕۆکاران تێدا ناکات. کەمیشی ناکاتەوە وەک ئەو کەسانەی تووشی گرێی کەمکردنەوە بوون.

زیرەکیی وێنایی: ئەمەش خۆی لە توانای تاک لە دانانی شێوە ئەندازەیی و وێنە و نەخشە سەربازییەکاندا دەبینێتەوە. تاک لە ڕێگەی خەیاڵی زیهنییەوە شێوەکان دێنێتە ناو واقیعەوە.

زیرەکیی جوڵەیی: خۆی لە توانای تاک لە هێزی جووڵەی دەست و پێ و ماسولکە و شتانی دیکەیدا -بۆ گەیاندنی مەبەست- دەبینێتەوە. نموونەی نەشتەرگەرێک کە دەستەکانی باش بەکار دێنێت؛ یان یاریزانێکی تۆپی پێ کە قاچەکانی زیرەکانە بەکار دێنێت یاخوود سەماکارێکی بلیمەت.

خۆشمان دەتوانین جۆری هەشتەم بۆ ئەم حەوتە زیاد بکەین، ئەویش زیرەکیی نوکتەیە. دیارە نوکتەگێڕانەوە زیرەکیی تایبەتی خۆی گەرەکە. زۆرجاران خەڵکانێک دەبینین لە زۆر بواری دیکەدا زیرەکن، کەچی لە نوکتەدا هیچ نین. هەشە لە نوکتەدا زیرەکە، کەچی لەوانی دیکەدا زفتە.

کاتێکیش دێینە سەر بەهرە دەرئاساییەکان، دەبینین ئەمانیش چەشنی زیرەکی چەند جۆرێکن. هەرچەندەی لە دەمووروەکانی پێشوودا باسمان کردوون، بەڵام کێشە نییە لێرەش دووبارەیان بکەینەوە:

بەهرەی دڵخوێندنەوە، ئەمە خۆی لە خوێندنەوەی بیری بەرانبەر یان جێهێشتنی کاریگەری لەسەریدا خۆی دەبینێتەوە.

بەهرەی دووربینی (تیژبینی)، خۆی لە بینینی شتان لە دوور یان پشت پەردەدا دەبینێتەوە.

بەهرەی جێگۆڕکێ: گۆڕینی شوێنی شتەکان بەبێ دەست لێدان. یان بەهرەی زیانگەیاندن بە دیگەران.

بەهرەی خەبەردان لە ڕووداوەکانی داهاتوو.

بەهرەی پێوتن و خەواندن.

بەهرەی بەخۆکردن، ئەمەش خۆی لە خۆزامارکردندا دەبینێتەوە بەڵام بەبێ ئەوەی ئێشی پێ بکات و زیانی بگاتێ.

هەرچۆنێک بێت، دەشێ تاک بە یەکێکیان بەهرەمەند بێت، یان لە یەک زیاتر. ئەوسا بارودۆخ و ڕێکەوت یارمەتی دەدەن وەبەرهێنانی تێدا بکات و سەرکەوتنێکی گەورە لە ژیاندا بۆخۆی تۆمار بکات. دواتریش خەڵکی بەبێ ئەوەی لەبارەی بەهرەکەیەوە بزانن، لە هۆی سەرکەوتنەکەی دەپرسن و خول خول دەپێچن بە بەختەوە.

بۆ نموونە تەماشای یاریزانی بەناوبانگی بەڕازیل (بیللی) بکە. خوای گەورە زیرەکییەکی گەورەی جوڵەیی پێ بەخشیوە. پاشان بارودۆخ و ڕێکەوتی بۆ هەڵکەوت لە گەمەی مۆندیالی[١٥] تیپی پێدا

---

١٥ - وشەی مۆندیال لە زمانی ئیسپانییدا بەواتای جیهانی دێت، چونکە وشەی موندۆ واتە جیهان و بە پاشگرەکەوە دەبێتە جیهانی، جا لە تەلەفزیۆنە

بەشداری بکات و لە هاوڕێکانی باشتر بێت و بەو هۆیەوە ناوبانگێکی گەورەی جیهانی بەدەســت بێنێت کەس بەدەســتی نەهێنابێت. کاتێک بەشداری یاری دەکات، سووسەیەکی سەیری نەستییانەی بۆ تۆپەکە هەیە و دەزانێت چۆن لێوەی نزیک دەبێتەوە و چۆنیشـــی هەڵدات و لەکوێشەوە هەڵیدات. بە گوزارشتێکی دیکە: خاوەنی پلەیەکی بەرزە لە زیرەکییەکی دیاریکراو. کێ چوزانێ خاوەنی بەهرەی دیکەش نەبێت وەک بەهرەی خەبەردان لەوەی تۆپەکە لەکوێدا دەکەوێتە سەر زەوی، بۆیە پەلە بکات و خۆی بگەیەنێتە ئەو شوێنە بەر لە گەیشتنی تۆپەکە!

من ئەو کاتانەی تەماشــای کەســانی ســەرکەوتوو دەکەم، خەریکە بڵێم هەرکامیان خاوەنی بەهرەیەکن شــایەنی ســەرکەوتنی کردوون. لێرە دەبێــت کەســـــانێـک لە ڕیز دەربێنین کە بەهۆی نــاوبــانگی خانەوادەکەیانەوە ســــەرکەوتوون، یان میراتی باوانیان، یاخوود لە ڕێگەی خزمخزمێنە و ژێربەژێری؛ ئەوانە بە سەرکەوتووی ڕاستەقینە ناژمێرین لەڕاستیدا، بەڵکوو ئەمانە دەسکردی دەلاڵەکانن. سوپاسیش هەر بۆ خودایە ئەگەر لەسەر شتێکیش بێ بەدڵمان نەبێ.

گۆڤــار: ئەدەبی کۆنی عەرەبی لێوڕێژی گلەییە لە بەختی ڕەش؛ دەبینین شــاعیران گلەیی لە جەوری ڕۆژگار و تەنانەت وتووشیانە لە هێڕ و کەودەن و نەزانەکان بەدبەختترین. ڕای جەنابت لەســــەر ئەم دیاردە باوەی نێو مەیدانی وێژەی کۆنی عەربی چییە کە هێشــتاکونێ ئاسەواری ماوە؟

دوکتۆر: لەم بــارەیەوە چیرۆکێکی ســــەیر دەگێرمەوە کە خەڵکی عێراق وەک نوکتە بەســــەر زاریدا دێنن و ناوەڕۆکەکەشــی: کابرایەکی پووڵدار دێتە لای جەواهیرفرۆشێک کە نقێم (فص)ــی ئەنگوستیلەکەی لا دانــابوو بۆی زاخــاو بکــاتەوە. گوایە کــاورای پوڵــدار دەموپلێکی

وەرزشییەکانی خۆماندا زۆرجار دەبیستریت دەڵێن: (مۆندیالی جیهانی) کە یەکێکیان زیادەیە و وەسسەلام. وەرگێڕ

ڕەوانی پێوە نەبووە و بە نقێم(فص)ــــــی وتووە (فش). لەولاوە هەژارێکیش گوێی لێ دەبێ کابرا دەموپلی وایە، ســـەرێ بەرزەکاتەوە و ئەڵێ: خوایە من ئەتوانم بڵێم: فص، فەصــــیص، فوصـــفوص، فەصـــــافیص، ئیتر بۆچی منت هەژار و ئەو دەم هینەت دەوڵەمەند کردووە؟!

ئەم چیرۆکە دەمــاودەمی عێراق گەڕاوە و بڵاو بووەتەوە گوایە خودا بە کەســـانی ناشــایەنی دەدات. ئەمەش هەر ئەوەیە وێژەوانانی کۆن گوتوویانەتەوە.

شـــایەن بە باســـە، ئیبن خەلدوون لە پێشـــەکییەکەیدا تەقەی لە دەرگای ئەم بابەتە داوە و ئەو قسـە باوەی دەورای خۆشـی دێنێتەوە: (خاوەن مەعریفە بەختی نییە؛ ئەو لەوە-لە مەعریفە- بەشی دراوە).

خەلدوون ڕاڤەیەکی شـــیرینی ئەم بابەتە دەکات دەڵێت: خـاوەن مەعریفە فیز بەســـــەر مەردوومدا لێ دەدات و دڵدارییـان ناکـات، لە کاتێکدا کەسی ئاسایی خۆی هەڵدەواسێ و چەورەیی بۆ دەسەڵاتداران و زەنگینان دەکات و ئەوانیش بە چەپ و ڕاستدا پێی دەبەخشن.

ئەم تەفســیرە خەلدوونییە خاڵی نییە لە هەقیقەت، هەرچەند هەموو هەقیقەتیشـــی لەخۆی بار نەکردووە. دەبێ بیریشــــمان بێ خەلدوون شـەش سـەدە پێشـتر ژیاوە. خەتای نییە ئەگەر ئەو زانستەی ئەمڕۆی پێ نەگەیشـتووە و خوێ،دنەوەکانی لەمەڕ بەهرە هەمەچەشـنەکان لە ژیانی خەڵکیدا بەرچاو نەکەوتووە.

پێشـــتر وتمـان دەشـــێت تـاک لە بوارێک لە بوارەکـانی ژیـاندا ســـەرکەوتن بەدەســـت بهێنێت، کەچی لەوانی دیکەدا گێلەی بێت. هەر خۆشـــمان چیرۆکی بازرگانە زیرەکەکەمان هێنایەوە کە لە هەندێک هەڵوسکەوتی دیکەدا گێلی بەرۆکی گرتبوو، کەچی توانای خوێندنەوەی بیری کڕیارەکانی هەبوو یان دەیتوانی کاریگەری لەسەر بیریان دانێت.

یان توانای پێشـــبینی هەبوو و دەزانێ کەی نرخ بەرز و نزم دەکات. یان لێزانە و دەزانێت چلۆن کڕیارەکانی کەمەنکێش دەکات و لە پاڵنەر و هەوەسەکانیان دەگات و لەگەڵیاندا هەنگاو هەڵدێنێت.

خاوەنی (فش)ـــەکە، ئەوەی تۆزقەڵەیەک لەمەپێش غەیبەتمان کرد، نەیدەتوانی جوان بدوێت، کەچی ڕەنگە لە لایەنێکی دیکەوە بلیمەت و بەهرەیەکی شاراوەی هەبێت. ڕاستییەکەی لە نموونەی ئەم کەسەمان زۆر و زەوەندە و ڕۆژانە لێرە و لەوێ دەیانبینین.

نوختەیەکی دیکەی گرنگیش هەیە کە دەبێت ئاماژەی بۆ بکرێت: شـــکات لە جەور و ســـتەمی ڕۆژگار تەنها تایبەتی وێژەوانان نییە. ڕاســـتییەکەی هەموو کەســێک کەم تا زۆر شـــکاتی ڕۆژگاری خۆی دەکات. گش کەسێ لەوە زیاتر کە هەیە خۆی دەبینێ و لای وایە لەوە کەمتری پێ دراوە کە دەبوو بیدرێتێ. ڕەشـــەخەڵک و نەخوێندەواران لە ئەدیبان کەمتر پرتەوبۆڵە ناکەن؛ هێندە هەیە وێژەوان زمانپاراوە و بە هونەرەوە گلەییەکانی خۆی دەکات و دنیا پڕ لە گلەیی و گازەندە دەکات. هەرچەند لە دنیا هەڵکشـێن، چاویان لە پلەی بەرزترە و جامی تووڕەییـان لە دنیـا پڕتر دەکەن و بە تووڕەییەوە پێی دەڵێن دەبوو زۆرترمان بدەیتێ و ئەوە چییە ئەو گشـتەت بەو هیچنەزان و گەمژانە داوە!

خورافە نا، بەڵکوو ئەمانە دەرئاسان

(گۆڤاری التضامن، ٢٧/ ٩/ ١٩٨٦، ژمارە ١٨١)

ئایا (توانای دەرئاسـای جوڵێنەر) هەیە لە مرۆڤدا کە نەتوانێت نهێنییەکانی بدۆزێتەوە؟

چیرۆکی زۆر لەم بارەیەوە هەن و پاڵەوانەکانیشیان ڕاستەقینەن؛ یان لە جیهانەکەی دیکەی جگە کۆمەڵگەی عەرەبی (مەیدانە چرەکە) بۆ ئەم چیرۆکانە، بەڵکوو بگرە کۆمەڵگە ڕۆژئاواییەکانیش!

تەنانەت بەشێکی (بڕوای گشتی)ـیشی پێک هێناوە و خەڵک بە وریایی و ترسێکی زۆرەوە مامەڵەی لەگەڵ دەکەن.

ئەگەر کۆمەڵگەی عەرەبیی خۆمان هێشتاش سەرەوکاری لەگەڵ دەرئاسـا و نهێنییدا هەبێت، یان ئەوەی تێی پەڕاندبێت و گەیاندبێتییە ناو چەند کتێبێکی دیاریکراو و وتارگەلێکی سادە و هەواڵەکانەوە، ئەوا کۆمەڵگەکانی دیکە گەیاندوویانەتە نێو تاقیگە زانستییەکانیانەوە و لە سۆنگەی (دیگای زانستی)ـیەوە تەماشای دەکەن و هەوڵی دەرخستنی نهێنیی پشتیان و ئەو توانا شاراوانە دەدات کە بۆ زانستی هاوچەرخ وەگەڕخستنیان ئاسان بێت.

دوکتۆر وەردیش قسـەکانی دەگەیەنێتە ئەم چوارچێوەیە و هەرچەندە زۆریکیش لە قسـەکانیدا پشـتی دەگرن، کەچی ئێمە ڕاهاتووین ئەم بابەتانە بخەینە ناو عەمباری خورافەوە؛ ئەوەی کە گیانە زانستییەکەمان گاڵتەی پێ دەکات. بەڵام دوکتۆر وەردی لە چوارچێوە کۆمەڵایەتییەکەوە تەماشـای دەکات – بەو پێیەی خۆی کۆمەڵناسـە- و لە پەنا ئەوەشدا لە گۆشـەی چوارچێوە زانستییەکەوە

– بەو پێیەی گرنگی بە زانسـتە هاوچەرخەکان دەدات. ئەو زانسـتی پاراسـایکۆلۆجییەش کە خۆی ناوی لێناوە دەرئاسـاناسـی، زۆرترین دەنگوباسی لەم سەردەمەدا خستووەتە دیوان.

قسەوباسەکەمان لەگەڵیدا بوویە دوو بەش:

– بەشی خورافە، وەک ئەوەی لە واقیعدا و لە ڕووی باوەڕبوون بە دەرئاساوە باوە.

– بەشـی زانسـت – وەک ئەوەی دوکتۆر دەیەوێت بچینە ناو ئەوەی بە خورافەی ناو دەنێین- ئەوەی پێشـتر کتێبەکەی بەناوی (دەرئاساکانی نەست)ـەوە داناوە.

لە دەبیسـتین کەسـانێک شـتانێکی مادی تەنها لە ڕێگەی سـەرنجدانەوە دەجوڵێنن، ئێمەش لێیان دەپرسـین: ئایا ئەو شـتەی دەیکەن لە ئەنجامی دەسـتی شـاراوە یان فێڵبازی –وەک ئەوەی زۆرێک جەختی لەسـەر دەکەنەوە- یان لە هێزێکی دەروونییەوە دەردەچێت کە خاوەنەکانیان توانایەکی گەورەیان لە هێزی پێشـگۆیی (التنبؤ) یان هەر هێزێکی دەرئاسـای دیکەدا هەیە کە زانسـتی دەرئاساناسی ئێستا لێی دەکۆڵێتەوە؟

زۆربەی ئەو کارە سـەیرانەی لە سـەکۆ (مسـرح)ـەکاندا نمایش دەکرێت، لەو جۆرانەن کە پشـت بە دەسـتی شـاراوە و فێڵبازی دەبەستن کە ئەوەش هونەرێکە و کەسانی شارەزای خۆی هەیە. لەم ئاخیروئوخرانەدا کتێبێک دەرچووە هەموو هونەر و فرت و فێڵ و یاری و گەمەکانی باس کردووە کە لەسـەر تەخت بۆ پێکەناندنی بینەران و دڵخۆشکردنیان ئەنجام دەدرێت.

گۆڤار: بەڵام هەشـە ئەم وەسـفەی بەسـەردا جێبەجێ نابێت و خاوەنی هێزێکە کە دەکرێ بە دەرئاسـا بژمێردرێت؛ وەک جوڵاندنی

شـــتان. ئەوان خۆشـــیان نازانن لەکوێی خۆیانەوە هەڵدەقوڵێت و سـەرچاوەی گرتووە. ئەمان لەو کەسـانە جیاوازترن کە ئێوە باسـیان دەکەن. زانایان گرنگییان بە لێکۆڵینەوە لە کارەکانیان داوە وەک چۆن گرنگییان بە کارە دەرئاساکانی دیکەش داوە.

دوکتۆر: ئەوە ڕاســتە و واقیعیشـــە. بەڵگە و نموونەی زۆریش بۆ پشتگیری ئەو قسەیەی جەنابت هەن:

لە سـاڵی ١٩٧٢، ئێسـتگە هەواڵییەکان باسـی کابرایەکی بەریتانییان بەنـاوی (یۆری میللەر) کرد کە توانـای جوولاندنی بزمـار، چڵاک[١٦] و کلیل تەنها لە ڕێگەی سەرنج گرتنەوە هەبوو. هەندێ لە کارەکانیشی لە تەلەفزیۆنی بەریتـانیـادا نمـاییش کرا و، (لیژنەی توێژینەوەی دەروونی) لە لەندەن دانیشتنێکیان بۆ پشکنینی ئەنجام دا.

لە ڕووسیاش ژنێک کە لەم هێزە دەرئاسایەی بەش درابوو بەناوی (نیلیا میخائیلۆفا) وەدیار کەوت، ئەمیش دەیتوانی بەبێ دەســـتدان لە شـــتەکان، بیانجولێنێت. لە بەهاری ١٩٦٨دا ئێزگەی هەواڵەکانی جیهان باســیان کرد و وتیان: کاتێک شـتێکی پێویسـت دەبێت، هێندە بەســە تەماشـــای بکات، ئیدی شـــتەکان بەرەولای دەخشـــێن. ئێزگەی (ئەسـۆشـییەتید پرێس) ڕوونکردنەوەیەکی ڕۆژنامەوانی لە مۆسـکۆوە بڵاو کردەوە و تێیدا هـاتبوو: (نیلیا میخائیلۆفیا زانایانی ســـۆڤیەتی توشی سەرسوڕمان کرد کە بەبێ دەستلێدان پاکەتە شقارتە و کاسەی شەرابی دەجولاند).

گۆڤار: ئایا ئەوە ڕای گشت زانایانی سۆڤیەت بوو؟

---

[١٦] - عەلاگەی جل هەڵواسین.

دوکتۆر: نە... بەڵکوو ڕێک دەرهەق بە میخائیلۆفیا بوونە دوو بەرەوە؛ بەرەی زانایان و بەرەی مارکسییەکان. زاناکان دەیانویست توێژینەوەی لەسەر بکەن و درێژەی پێ بدەن بەبێ ئەوەی ئایا دەکرێت تەفسیرێکی ماددی بۆ بکرێت یان نا؛ لە بڕوای ئەماندا زانست لە پەرەسەندنێکی بەردەوامدایە. ئەوەی ئەمڕۆ نەتوانین ڕاڤەی بکەین، سبەی و دووسبەی دەتوانین.

بەڵام مارکسییە توندەکان هەڵوێستێکی دیکەیان هەبوو؛ ئەوان بەتەواوی وابەستەی دەقە مارکسییەکان بوون و دژی هەر دیاردەیەکیش ڕادەوەستان کە نەتوانرێ ڕاڤەیەکی ماددی بکرێت و دەیانخستە چوارچێوەی بابەتە غەیبی و ڕۆحییەکانەوە کە دەبنە مایەی تێکدانی عەقڵ و بەربەستی بەردەم پێشکەوتن.

گۆڤار: ئەی لە ئەنجامدا چی ڕوویدا؟

دوکتۆر: هەر لەو دەمودەستەی هەندێک لە زانایانی ڕووسیا خەریکی لێکۆڵینەوە بوون لەسەر (نیلیا)، کۆمەڵێک لە دەمارگیرە دەقییەکان خەریکی دژایەتی بوون. هەندێکیان ناوبراویان بە جادووگەری فاڵگرەوە ناو برد، هەندێکی دیکەشیان دەیانگوت: موگناتیسی لە لەشی بەستووە.

ئەدی لە حوزەیرانی ١٩٦٨، لە مۆسکۆ کۆڕبەندێک لەبارەی زانستی دەرئاساناسی بە ئامادەیی توێژەرانی ڕۆژهەڵات و ڕۆژئاوا بەسترا. توێژەران دەیانویست چاویان بە نیلیا بکەوێت و هەندێک ئەزموونیشی لەگەڵدا بکەن؛ کەچی نیلیا دیار نەما و کەس نەیتوانی پەیوەندی لەگەڵدا ببەستێ وەک ئەوەی زەوی قووتی دابێت. بۆخۆی ڕۆژنامەی (براڤدا)ـی زمانحاڵی حیزبی شیوعیی سۆڤیەتی وتارێکی توندی لەدژی هۆنییەوە.

زانایان... چییان لە نیلیادا دەبینی؟

بۆ نموونە دکتۆر سێرگێف کە یەکێکە لە زانا سەرگەرمەکانی مەیدانی دەرئاساناسی، لە هەوڵدایە ڕاڤەی کارەکانی نیلیا بکات؛ جەخت لەسەر ئەوە دەکاتەوە کە دەماخی ئەم کچە لەرەلەری زۆر بەهێزی کارۆموگناتیسی دەنێرێت؛ ئەو لەرەلەرانەش دەبنە هۆی جوڵاندنی شتەکان -بەبێ دەست لێدان. سێرگێف ئامێرێکی بۆ پێوانی لەرەلەری مێشکی مرۆڤی دروست کردووە و تێگەیشتووە کە کاری پێوانەکردنی ئەو شەپۆلە دەرچووانەیە. تێشگەیشت کە ئەو لایەی مێشک کە کۆنترۆڵی چاو دەکات دەتوانێت لەرەلەرێک بنێرێت کە سێ هێندە و چوار هێندەی لاکەی دیکە بەهێز بێت. ئەو دەمەشی کە سێرگێف بەراوردی شەپۆلی دوو لاکەی دەماخی نیلیای کرد، بینی پەنجا ئەوەندەی لاکەی دیکە بەهێزە!

لێرەدا باسی (چاوکردن) هات بە خەیاڵمدا... ئەگەر ئاوەها بێت، ئەوە مانای ئەوەتانێ (چاوکردن)یش کە ئێمە بە خورافەی دەزانین، بنەمایەکی زانستیی هەیە؟

دوکتۆر: دەشێ بوترێ: چاوکردن لە هەندێک ڕووەوە بنەمایەکی زانستیی هەیە. کەسانێک هەن تەماشای هەر کەسێک بکەن و سەرسامیی خۆیانی بۆ دەربڕن، زیانی پێ دەگەیەنن. بەڵام ئەم جۆرە کەسانە زۆر کەمن، یان دەگمەنن وەک دەگمەنیی خاوەن دەرئاساکانی دیکە.

نابێت بیریشمان بچێت چاو لە دێرزەمانەوە لەناو مرۆڤدا باسی کراوە. چیرۆکیشی بەناو زۆرێک لە نەتەوەکاندا بڵاو بووەتەوە و مەردووم لە ڕێگەی چاوەزار و نزاوە خۆیانی لێ پەنا دەگرن. ئێستاشی بەدەمەوە بێت ژنی نەوەی پێشوو هەن کە پۆشاکی

منداڵەکانیان بە چاوەزار و نزا دەڕازێننەوە تا لە چاوی بەد خودا بیانپارێزێت؛ یان ئەوانەی خانووی تازە بنیات دەنێن، تاکە نەعلێکی بچوک یان ناڵی ئەسپ بە سەر دەرگاکەوە هەڵدەواسن تا لە چاوی بەد پارێزراو بن.

هەروا لە یەکێک لەو خەڵکە ئاساییەم پرسی هۆی چییە نەعل یان ناڵ بە سەر دەرگاوە دەدەنێن، وتی: چاوی خەڵکی بە نەعل و ناڵەکەوە مەشغوڵ دەبێت و خانوو و خاوەنەکەی بیر دەچێتەوە و ئیدی ئێرەیی نابا و چاوی لێ ناکا.

دوکتۆر تێبینی لەسەر ئەم باسە دەدات و دەڵێت:

کێشەی ڕەشەخەڵک جاران و ئێستاشی بەدەمەوە بێت وا دەزانن هەموو کەسێک دەتوانێت چاو بکات، بۆیە حەزیان لێی نییە کەس بەچاوی سەرسامییەوە تەماشای خۆیان یان ماڵ و منداڵیان بکات نەبادا چاوی کاریان لێ بکات. تەنانەت کار گەیشتووەتە ئەوەی ئەگەر یەکێک وەسفی منداڵی یەکێکیان بکات، خێرا دەست بە (قل أعوذ)ـەکان دەکات بەسەر منداڵەکەدا تا خوا لە چاو پەنای بدات.

ئەوەی توانای چاو کردنی هەبێت- ئەوەی لە زمانی کوردیدا پێی دەڵێین چاوپیس- هەر کە تواناکەی تێدا دەرکەوت، خێرا هەواڵی لەناو خەڵکیدا بڵاو دەبێتەوە و مەردوومیش لێی دەسڵەمێنەوە و لێی ڕا دەکەن.

هەر بۆ خۆشی لێرەدا باسی بکەم: لە چەند دە ساڵێک لەمەوبەر بیستم کابرایەکی چاوپیس نیشتەجێی یەکێک لە شارەکانی عێراقە؛ نیازم کرد بچمە سەردانی تا کەمێکی لێ بکۆڵمەوە، کەچی لە کۆتا ساتدا بڕیارم گۆڕی و ترسام لەوەی چاوم لێ بکات –والعیاذ باللە!

گۆڤار: ئایا ئەم شتەی باسی دەکەن پەیوەندییەکی بە دەرئاساوە هەیە ئەوەی هەندێک کەس پێی هەڵدەستن؟ دیاریشە کۆمەڵێکیان لە هیند و ئەوروپا دەنگوباسیان بڵاو بووەتەوە!

ئەوەی یۆگاییە هیندییەکان پێی هەڵدەستن و سەر دەئاوسێنن، هیچ ڕاڤە و لێکدانەوەیەکمان پێ شک نابرێت. هەندێ لەو یۆگاییانە چوونەتە پایتەختە ئەوروپییەکان و بەتایبەتییش لەندەن و بە کارەکانیان دنیایان وروژاندووە. زانایانیش بەدواداچوونیان بۆ کارەکانیان کردووە و لەوسەرەوە بێجگە لە سەرسوڕمان و چاوەڕێکردنی داهاتوو - کە بەشکوو شتێکی هەندەکی یان هەمەکییان بۆ ڕوون بێتەوە- هیچی دیکەیان شک نەبردووە.

ئایا ئێستا حاڵەتی دیاریکراوت لایە؟

لە ڕۆژئاوا سێ کەس دەرکەوتن و بوونە مایەی هەرا و هۆریایەکی زۆر، هەرچەندە نەگەیشتنە ئاستی یۆگاییەکانی هیندوستاندا؛ ئەوانیش (بلادینیۆ)ـی ئیتالی و (هۆدینی)ـی ئەمریکی و (هۆم)ـی سکۆتلەندی. سێهەمیشیان وەک نموونەی ئەوانی دیکەش وەرگرین بەسە:

هۆم لە نیوەی دووهەمی سەدەی نۆزدەدا ژیاوە. ناوبانگی بەوە داخستبوو کە بەبێ دەستلێدان شتەکان دەجووڵێنێت. بێجگە ئەوەش، بەسەر هەوادا لەنێوان دوو پەنجەرەی باڵەخانەیەکی بەرزدا بڕوات و، دەموچاوی بخاتە ناو پشکۆی داگیرساو و، هەندێک ئامێری مۆسیقا لەخۆیانەوە بخاتە ئاواز.

ئەوەبوو زانکۆی هارڤارد چوار لە ئوستازەکانی خۆی بەمەبەستی تاقیکردنەوە هەنارده لای ناوبراو؛ ئەوانیش ڕاپۆرتی خۆیانیان نوسی. تێیدا نوسیبوویان: ئەو پیاوە هەڵنەستاوە بە ئەنجامدانی هیچ کارێک بەمەبەستی چاوبەست یان فێڵ لێکردنیان. لەنێوان ئەو زانایانەشی کە

چووبوون، ویلیەم کرۆکس هەبوو کە لە تـاقیگە تـایبەتەکەی خۆی چەنـدین ئەزموونی لەگەڵی تۆمـار کردبوو؛ دواتریش وتـارێکی بۆ یەکێک لە ڕۆژنامەکان نووســـی و ئەمەش بەشــێکی دەقاودەقێتی: (هەموو ئەوانەی بینیم، گشـتیان لەبەر ڕوناکیدا ڕوویاندا. یەک دنکەش خاوەخاو ناکەم لەوەی شـایەتی بدەم ئەوانەی بینیم تەواو پێکنەسـازن لەگەڵ بنەما زانســتییە دانپێدانراوەکاندا وەک یاســای کێشــکردن کە ڕەهایانە کاریگەریی هەیە و... هەر بەڕاستی لە کەللەمدا کێشمەکێشێک پەیدا بووە لەنێوان ئەو شتانەی عەقڵم قەبووڵیان ناکەن و ئەو شتانەی کە بە چاو و دەســتم بینیومن و دەســتم لێداون و ناتوانم بەدرۆیان بزانم).

ئەوەی ئەو باســـی دەکات، وامـان لێ دەکات نەتوانین جیاوازی لەنێوان شــتە مەعقول و نامەعقولەکاندا بکەین لە ژیاندا. واشــمان لێ دەکات بڕوا بە قسەی (دێوخانە)ـەکان بکەین کە دەیگێڕینەوە و عەقڵیش پێی قەبووڵ ناکرێت! ئەو شوێنانەی بڕوا وایە دێو و شتی تێدایە!

بەڵام خۆ دێوخـانە هەر لای ئێمە نییە، بەڵکوو لە گشـــت جیهاندا هەیە؛ چ وڵاتی پێشـــکەوتوو، چ دواکەوتوو. (دێوخـانە)ـــــەکـان لە بەریتـانیـادا نـاویـان دەرکردووە و وایـان کرد (کۆمەڵەی توێژینەوە دەروونییەکان) و هەندێک زانکۆی بەریتـانیا هەســـتن بە پێکهێنانی لیژنەی بەدواداچوون بۆ ئەم بابەتە و، کتێبی باشـــیش لەم بارەیەوە نوســـراون... چیرۆکی زۆریش لە جێگە جیـاوازەکـانی جیهـانەوە نوسراونەتەوە و کۆکراونەتەوە.

نموونەیەکمان دەدەیتێ؟

ڕۆژنامەی (العراقية) لە گۆڤاری (الأهرام)ـــی میسـرییەوە سـاڵی ١٩٥٣ چیرۆکی دێوخانەیەکی ئەســـکەندەرییە دەگێڕێتەوە کە لە کاتی

خۆیدا هەرای زۆری لە میسر ناوەتەوە. بەندە هێشتا ئەو چیرۆکەم لەبەر ماوە کە ڕۆژنامە عێراقییەکە باسی کردبوو. ئەو دەمەشی چوومە وڵاتی هەرەمەکان، زانیاریی زیاترم لەبارەیەوە کۆکردەوە و پوختەکەشی: پارێزەرێک بەناوی (ئیسماعیل نەجم) لە یەکەیەکی ناوچەی (الأزاریطة)ی ئەسکەندەرییە نیشتەجێ بوو. لە شەوێکی ئەیلولی ساڵی ١٩٥٣، لەو دەمەی خۆی و هاوسەرەکەی لە ژووی نوستنەکە بوون، هەستیان بە جووڵەیەکی نائاسایی لە داڵانەکەدا کرد. هەروەها هەستیان کرد دەستێک بەتوندی کێلوونی دەرگاکەی گرتووە و دەیەوێ بە فشار بیکاتەوە هەرچەندە لەم دیوەوە کلیل درابوو. هەستان و کەوتنە سۆراخی بزانن کێیە، کەچی هیچیان دەسکەوت. کە هاتنەوە جێخەوەکەیان، هەمدیس تەق و هۆر دەستی پێ کردەوە. ئەم کارە چەند شەوێکی دیکەش بەردەوام بوو؛ گۆڤاری (الأهرام)یش وتەی نوسەری بەناوبانگ (ئەحمەد صاوی) لە ستوونی خۆیدا بە ناونیشانی (ما قل ودل: کەم و بەمەبەست) وەک مەسخەرە نوسیبوو لەبارەی چیرۆکی دادوەرەکەوە و بە خورافەی جنۆکە و بەرئاگردانی هەژمار کردبوو!

لە ساڵی ١٩٥٦ش نوسەری بەناوبانگ سەلامە موسا کتێبێکی بەناونیشانی (لێکۆڵینەوە دەروونناسییەکان: دراسات سایکۆلۆجییە) دەرکرد و تێیدا ئەم چیرۆکەشی باس کردووە و بەدەم مەسخەرەوە دەڵێ با بچینە ئەو یەکەیە و دەوری و قاپی شکاو ببیننەوە و لەوێ پارچەی قاپی شکاویان بینییەوە؛ هەروەک چۆن پارچەی گوڵدانێکیان دۆزییەوە کە نرخی لە حەفتا جونەیهدا خۆی تن کردووە کە پارچەکانی دیکەی بە چوارقوڕنەی جیهاندا بڵاو بووەتەوە و پژاوە.

سەلامە موسا نکۆڵی دەکات ئەم کارانە هیی دەستێکی دەرئاسا بن و دەیهەوێت ڕاڤەیەکی فرۆیدییانەی بۆ بکات. ئاشکرایە سەلامە موسا یەکێکە لە یارانی قوتابخانەی دەروونشیکاری. لە ڕاڤەکەیدا دەڵێت:

ئەوە تووڕەییەکی گەورەی کەبتکراوی دەروونی خۆیەتی کە لە ترسی قسەی خەڵکی سەرپۆشی بەسەردا داوە. بەڵام ئەو ڕقە زۆرەی لە کاتی خەوندا قوڵپی داوە و هەستاوە و دار و نەداری ماڵەکەی- بەو شێوەیەی ئێمە لە ئاگاییدا تووڕە دەبین- تێک شکاندووە...

ئەی تۆ ڕات لەسەر ئەو تەفسیرە چییە؟

ئەم تەفسیرە فرۆیدییە بۆ دێوخانە لە ئەسکەندەرییە بۆ نیوەی یەکەمی ئەم سەدەیە ڕاست بوو، بەڵام چیدی لەگەڵ ئەم سەردەمەی ئێستاماندا پێک نایەتەوە.

چۆن؟

چونکە دێوخانە بووەتە حەقیقەتێکی حاشاهەڵنەگر. بەڵام ئەو ڕووداوە نامۆیانەی کە تێیدا ڕوو دەدەن، هەڵیان دەگرین بۆ داهاتوو. زانست لە پەرەگرتنی بەردەوامدایە. ئەوەی ئەمڕۆ بە ئەستەم لەقەڵەم دەدرێ، ئەگەری هەیە سبەی ببێت.

ئەوەی بکۆشێ، ئەنۆشێ... ئەگەر بەهرەی هەبێت

(گۆڤاری التضامن ١/ ٨/ ١٩٨٧، ژمارە ٢٢٥)

پاش ئەو شـــەرح و شـــرۆڤە باشـــەی دکتۆر لەبارەی "بەخت و ڕێکەوت لە ژیاندا" پێشـــکەشـــی کردین... و لەبارەی ڕوونکردنەوەی ســـەرکەوتن یان ســـەرنەکەوتنیان... ئێســـتا ئەم کۆمەڵناســـە گەورە عێراقییە، لە ژمارەی ئەمجارەی (التضامن)دا، باسی هەقیقەتی کۆشش دەکات و ئەو پەندە باوەش دێنێتەوە کە دەڵێت (من جد وجد) (کێ بکۆشـــێ دەنۆشـــێ) یان ئەوەی بکۆشـــێ، دەســـتی دەکەوێت و دەیدۆزێتەوە و، (کل من ســـار علی الدرب وصـــل) (کاروانی ســـەر ڕاســـتەڕێ ، دەگاتە مەقســـەد). ئەمانە قســـەگەلێکن بۆ هاندان و ورەبەخشـــین و بەردەوامی لە کـارکردن؛ بەڵام ســـودی ئەمە لە چوارچێوەیەکی ســـنووردارداپە و زۆرکات کە لە ســـنووری خۆی دەردەچێت و دەبێتە زیانباری.

لە هەڵقەی پێشـــوودا وتت بۆ ســـەرکەوتن، دەبێت ســـێ هۆکار لە کەسەکەدا جەم بووبنەوە؛ واتە بۆ ئەوەی بگاتە بەختی خۆی، ئەوانیش: **بەهرە، دۆخ و ڕێکەوت**. ئەی دەوری تێکۆشان و بەردەوامی و ئیرادە؟ چما ئەوانە ڕۆڵیان لە سەرکەوتنی تاکەکاندا نییە؟

شـــکی تێدا نییە کۆشـــش گرنگە بۆ ســـەرکەوتنی ژیان، وەلێ خۆی بەتەنها بەس نییە. ئەگەر خودا هێزی کۆشـــش و هەوڵی بە یەکێک بەخشـــیبوو بەبێ بەخشـــینی بەهرەی پێوســـتی بووارەکە، ئەوە دیارە ئەوە ماندوویەتی و بەدبەختییەکی بێکۆتای لەچارە نوسیوە.

هەر لە دێر زەمانەوە باوە دەڵێن ئەوەی بکۆشێ دەنۆشێ و ئەوەی ڕێگەیەک بگرێت دەگاتە مەنزڵ و ئەو جۆرە فەرمایشـــتانە. ئەمانە

تێکڕایان بۆ ورە بەخشـین و هاندان و کارکردنی بەردەوامە. ئەمانە بۆ ئاڕاســـتەکردنی نەوەی نوێن لە ســـنوری دیارکراوی خۆیدا... بەڵام زۆرجار دەبێتە مایەی زیان کاتێک لە سنووری خۆی دەردەچێت...

دەبێت بزانین کەس ناتوانێت لە کاروبارێکدا ســـەرکەوێت ئەگەر بەهرەی نەبێت، ئیدی با شـــەو تا بەیانی خۆی بڕەتێنێت... ئێمە ئەو کاتەی داوا لە تەمبەڵێک دەکەین نمرەی بەرز لە تاقیکردنەوەکاندا بهێنێت، وەک ئەوە وایە بە کەســـێکی زەعیف (قوپاو) بڵێین دەبێت لە پاڵەوانی زۆراندا یەکەم بێت... یان لە دەنگ زیکنێک ببێتە گۆرانیبێژێکی بەناوبانگ...

لەناو نەوەی پێشـووماندا بنەمای (ئەوەی تێکۆشـێ دەنوشـێ) باو بوو... ناو کتێبەکانی پڕ کردبوو... ئامۆژگارییەکان لێوانلێو بوون لەو قســـانە. هەمووان ئیمانێکی یەقینییان پێ هێنابوو. کەچی ئەنجامی دەروونی و کۆمەڵایەتیی زۆر خراپی لێ کەوتنەوە و چەندان کەســـی تێدا فەوتا و بوویە قوربانی.

بەندە کاتێک بیر لەو پەروەردە هەڵەیەی دەورانی منداڵیی خۆمان دەکەمەوە، تێری دڵم زووخاو و خەفەت دەخۆم و ئازاریش دەچێژم. باوان و سەرپەرشتیارانی نەوەی پێشوو، بڕوایان وابوو چۆنیان بوێت دەتوانن تاک دابتاشن و ئەم قسەیەشیان لەسەر بنەمای (کێ بکۆشێ دەنۆشـــێ) دەکرد. بەمەش خراپەیان لەگەڵ کۆمەڵگەکەی خۆیاندا دەکرد. وا گومان دەکەن هێشتاش زۆرێک لە باوان و سەرپەرشتیاران هەر لەسەر ئەو ڕێوڕەسمەن.

لە خراپترین زیان کە لە کۆمەڵگە و شارستانییەت دەکەوێت ئەوەیە باوان منداڵەکانیان بەرەو پیشـەیەک دەنێرن کە هیچ بەهرەیەکیان تێیدا نییە. ئەمە لە لایەکەوە دەبێتە خراپە و لەلایەکەوە لەکیسچوونی بەهرە و زۆربوونی تاوان و لادان لە کۆمەڵگەدا.

لەوانەیە ئێرە بۆ چیرۆکی ئەو قوربـانییە بـاش بێـت کە خۆم لە نزیکەوە بەباشی دەیناسم و کوشتەی دەستی بنەمای (من جد وجد)ـە!

چیرۆکی ئەم کابرایە هی سـییەکانی ئەم سـەدەیەیە کە لە دەرس و دەوری قوتابخانەدا.کەودەنی وەک خۆی کەم بوو... ئەوسـاش دەرس و قوتابخانە هۆی پلەبەرزبوونەوە و بەدەسـتهێنانی پیشـەی دەوڵەتی بوو. دیـاربوو دامەزرانـدنی دەوڵەتییش جێگەی تەمـاحی نەوەی نوێ بوو... گشـــتیان حەزیان لێبوو ببنە ئەفەندی و دەســـتیان بۆ درێژ راداشـــترێت. دایکیشـــی لەخوای داوابوو کورەکەی ببێتە ئەفەندی تا لەناو ژنانی گەڕەکدا خۆی پێوە هەڵکێشـێت... ژنێک بوو حەزی لە فیز و پۆز و پێگەی بەرز بوو لە کوچەکەی خۆیاندا. بەرگەی ئەوەشـــی نەدەگرت منداڵی ژنانی تر لە ژووررووی هی ئەمەوە بن... کاتێک بینی کورەکەی لە خوێندندا فسی داداوە، دەستی بە لۆمەکردنی کرد و ڕۆژ لەدوای ڕۆژ زیاتر سـەرکۆنەی دەکرد: (ئەی تەوەززەل... خەمتە منداڵی خەڵکە بەیەکەم دەرەچێت... باشە لەچیت کەمە؟)

ماڵی ئەو داماوە ببوویە جەهەندەمێک ئەوسـەری دیار نەبوو... ئەو دەیوسـت ئەوەی ئەمیش وەک هی خەڵکی سـەرکەوتوو بێت، کەچی هەستی دەکرد ناتوانێت بگاتەوە بەواندا... تا زیاتر لۆمە بکرایە لەلایەن دایکییەوە، گرێ دەروونییەکەی زیـاتر دەبوو. کێشـــەکەی لەوەدابوو نەیدەتوانی دان بە بێتوانـایی خۆی لەو بووارەدا بنێت. نەیدتوانی دان بە ئاستی نزمی زیرەکیی خۆی لە قوتابخانەدا بنێت. دایکیشی لە مانای زیرەکی و بەهرە هەر تێنەدەگەیشت.

ئەویش وەک گشـــت ژنانی دیکە، وای دەزانی مادەم ڕۆڵەکەی لە ڕوواڵەتدا لە منالی فلان و فیســـار دەچێت، ئەوا دەبێت بتوانێت بگاتە ئەو پێگەیەی ئەوانی پێ گەیشـتووە. هەر خۆی لەبەر خۆیەوە دەیوت: بۆ مەگەر ئەوان چییان لەم زیاترە؟

ئەو کابرایە بەســـەر خۆیدا دەنووڕایەوە و لە ڕێگەی خەونەوە ئارەزووەکانی تێر دەکرد. واتە چووبوویە جیهانی شـــێتی. واتە خۆی لێ ببوو بە پـاڵەوانێـک کە خەڵکی نرخی نـازانن... تـا دایکی زیـاتر ســـەرکۆنەی دەکرد، ئەویش زیاتر دەچوویە جیهانی وەهم و خەیاڵ. ڕۆژێکیان هەروا بەدەم ڕێوە بینیم هامۆشـۆی دەکرد، دەنگوباسـم لێ پرسی؟ دەستی کرد بە باسی پاڵەوانیی خۆی و بیرۆکە بلیمەتییەکانی کە چۆن داگیرکەر لێی دەترســێت و خەڵکی لێ هان دەدەن... دەیگوت سیخوڕەکان لە گشت لایەکەوە دەورەیان داوە... نەیارانیش دەسیسە و پلانی لە دژ دەگێڕن. . . دواتر لە ئەنجامی ئەو گشـتە ئازار و خەمە سەری نایەوە- خودا بەڕەحمەتی بکا!

مەرج بوو ئەم کەســـە و هاوشـــێوەکانی جۆری بەهرە و پلەی بەهرەکەیان بزانیایە تا لەو بوارەدا هەوڵی خۆیانیان بدایە. بەڵام ئەوان کوشـتەی دەسـتی ئەو چەمک و تێگەیشـتنە هەڵانە بوون کە هێشـتاش لە کۆمەڵگەکەیاندا باوە. ئەوان ســـەرلەبەری ژیانیان لەپێناو بنەمای (ئەوەی تێکۆشێ دەنۆشێ) سەرف کرد، کەچی کۆتایی ژیانیان داڕمان و فەشەل بوو!

زۆرکات کۆمەڵگە ســـتەم دەکات بەبێ ئەوەی بزانێت ســـتەمی کردووە! ئەوجا ســـتایشـــی خاوەن زیرەکیی بەرز زۆر دەکات و دەیانبات بە ئاسماندا و ئەوانەش زیرەکیی کەمیان هەیە، تانە و تەشەر بەشـیان دەبێت... لەو وایە ئەمانە خۆیان بە ویسـت و ئیرادەی خۆیان زیرەک و ئەوانیش بە ویســـت و ئیرادەی خۆیان تەمبەڵ و تەوەززەل دەرچوون!

دەتوانین بڵێین لێکچوونێـک لەنێوان نـابینـا و کەودەنـدا هەیە. هەردووکیـان نـابینـان؛ بەڵام ئەمیـان چـاوی نـابینێت و ئەویـان بیری. خەڵکیش ڕاهاتوون یارمەتی نابینا بدەن و هاوسـۆزیی لەگەڵدا بکەن لە کـاتێکـدا لۆمەی کەودەن دەکەن کە پێیـان وایە خۆی وای لە خۆی

کردووە... نازانن ئەمیش هەر وەک نابیناکە هیچ دەسەڵات و ویستێکی خۆی تێدا نییە کە توشی بووە!

کێشـــەیەکی دیکەش لەم بارەیەوە هەیە، کەســـی بیرکۆڵ خۆی بەخۆی نازانێت کە وایە و دانیشی پێدا نانێت.

لە پەندێکی باوی ناو خۆماندا هاتووە دەڵێت: (ئەو کاتەی خودا ڕۆزیی بەسەر خەڵکیدا دابەش کرد، کەس بە بەشی خۆی ڕازی نەبوو، کەچی کاتێک عەقڵی دابەش کرد، هەمووان بە عەقڵی خۆیان ڕازی بوون).

ئەم پەندە لێرەدا یارمەتیمان دەدات. کەودەن خۆی دانی پێدا نانێت کە کەودەنە. خۆشـــی پێ لە دیگەران ژیرترە. زیاتر لەوەشـــی لۆمەی خۆی بکات لۆمەی ئەوانی دیکە دەکات. بێگومان لە داهاتوودا ئەم کێشـەیەش لەلایەن شارستانییەتەوە بە شێوەیەک لە شێوەکان چارە دەکرێت. کۆمەڵگە لە داهاتوودا بەو شـــێوەیەی مامەڵە لەگەڵ نابینادا دەکات، مامەڵە لەگەڵ کەودەنیشـــدا دەکات؛ واتە یارمەتیی دەدات و بەزەیی پێدا دێتەوە... کەودەنیش لە حاڵی خۆی تێدەگات و خۆی بە پیشـــەیەکەوە دەنێت لەگەڵیدا بگونجێت. کۆمەڵگە هۆی ژیان بۆ کەودەنیش دابین دەکات وەک ئەوەی بۆ زیرەکی دابین کردووە... هەردوولا بەرهەمی کۆمەڵگەن و هیچکامیان دەســـەڵاتی خۆیانی تێدا نییە. حەیفە جیاوازی لەنێوان خەڵکیدا لەســـەر شـــتێک بکەین کە دەسەڵاتی خۆیانی تێدا نییە.

فەرهەنگۆک

گوتەزا: مقولة: category

دەرئاساناسی: علم الخارقية: pharasicology

سووسەکردن: پەی بردن بە شتێک :حدس

پێشگۆیی: التنبؤ

چاوتیژی: البصيرة

پەری: جنۆکە

نیگا: **وەحی:** Inspiration: خستنەدڵ

کەوی کردن: ڕام کردن: تسخير

لوواو: ممكن: possible

سەکۆ: ستەیج، مەسرەح. سەکۆی شانۆ

پێڕست

وتەیەک ٥
ئەم دەنگوباسانە... ٥
نهێنیی پەیوەندیی نێوان ئەستەنبوڵ و کازمییە.......................... ١٣
سەرەتای یادەوەرییەکانم... ١٩
١٩١٧... نسکۆ و نەوەکانی سەردەمی نسکۆ................................ ٢٣
حەقایەتی فڕۆکەکە... ٢٤
سەمەرەی کارەبا ٢٦
عوسمانلی گێلیۆرلەر... ٣٠
عوسمانییەکان دێنەوە.. ٣٠
لە نموونەی ستەمی عوسمانی.. ٣١
لە دوودڵیدا ٣٤
بەهەشت خانی جغان نییە؟ ٣٨
دۆخی ماڵەوە.. ٣٨
بارودۆخی کۆلان و گەڕەک.. ٤١
بارودۆخی شار.. ٤٣
میر فەیسەڵ حوسێن لە بەغدا ٤٦
شکۆمەندکردنی دەسەلات لە ڕۆژی غەدیر و دانرانی عەلی وەک
جێنشین... ٤٦
مەلیک فەیسەڵی یەکەم بەدەست سیاسەتی ئینگلیزەوە دەیناڵاند و
ئەوەش یەکێک بوو لە هۆکارەکانی جوانەمەرگبوونی........................ ٤٦
ڕۆژانی سەرەتا... ٤٨
هیوابڕان ٥٠
گەشەسەندنی زیادەڕۆیانە ٥٢
لە نێوان دوو نەیاردا ٥٤

ناکۆکیی هەردوو زانا (خالیصی و صەدر) لەسەر دەرکەوتنی مانگی
ڕەمەزان ٥٤
دوورخرانەوەی شێخی خالیصی.. ٥٧
وەفاتی خالیسی... ٦٠
ئاماژەیەکی کۆمەلایەتی ٦٣
٧.. ٦٥
لەنێو (مەکتەبلی کوڕی ئەفەندی)دا کەسایەتییم دروست بوو............ ٦٥
لە دووکانەکەی باوکمدا... ٦٧
عەتتاری ٦٩
٨.. ٧٥
ڕووداوەکەی سەحنە ٧٥
ڕووداوەکە دەستی مەلیک یان ئینگلیزی تێدا نەبوو، بەڵکوو بەهۆی
هەرا و گۆلمەزەوە قەوما ٧٥
هۆی ناڕاستەوخۆ ٧٩
ڕووداوەکەی چلە.. ٨٢
چۆن چاو بە فرمێسکەکانی حوسێن بوونە شەڕکەرە خێڵەکییەکان؟ ٨٢
لێکەوتی ڕووداوەکە.. ٨٤
لەنێوان دین و خێڵ... و شەقاوە.. ٨٩
پێگەی شەقاوە... ٩١
گەڕان بەشوێن تکاکارێکدا یان ئیمان بە شەفاعەت ٩٤
حەسەن کبریت.. ٩٥
١١... ٩٨
بزووتنەوەیەکی چاکسازی و گاڵەیەک لەبارەی کتێبێکەوە ٩٨
یاسایەکی کۆمەڵایەتی... ٩٩
هۆکارە نەستییەکان ١٠٢
هەمدیس گەڕانەوە بۆ سەر مێزی قوتابخانە............................. ١٠٥
لە پیشەی عەتتارییەوە ڕاستەوخۆ بۆ پۆلی شەشەم ١٠٥

له تشــرینی دووهەم (ئۆکتۆبەر)ــــــی ١٩٣٢ بومە ئەفەندی و چوومە ئامادەیی کەرخ و له ١٩٣٥ بوومە یەکەمی سەر ئاستی عێراق.......١٠٥
گۆڕینی پۆشاکەکانم.......١٠٦
کێشەی ئێرەیی بردن.......١٠٧
ئیبن جاوێید.......١٠٩
بەشی دووەم.......١١٢
گفتوگۆکان لەگەڵ گۆڤاری (التضامن).......١١٢
عەرەب له کارلێکی شــــارســــتانی و دەوارنشـــینیدا لێک دەچن و، تا دەوڵەتیان تێدا لاواز بێت، شارستانییەتیش تێیاندا له کزی دەدات. ١١٢
چەکێکی نهێنیی نوێ بەناوی (پاراسایکۆلۆژی).......١٢٨
ململانێی دەوڵەتە گەورەکان بۆ دەرخستنی نهێنییەکانی.......١٢٨
فەرمــانڕەوایەک هێزی ســــووســــەکردنی نەبێـت، بە دووڕوو و بەرژەوەندیخواز دەورە دەدرێت.......١٤٣
هەڵدانی جونەیهــــ به ئاسماندا و کەوتنەخوارەوەی میوەی هەمەجۆر.......١٥٥
هەندێکیان تاکێک دەخەوێنن و هەندێکیش گەلێک.......١٦٨
بەخت وەهمە و بەهرە ڕێگەی سەرکەوتن.......١٨٢
خورافە نا، بەڵکوو ئەمانە دەرئاسان.......١٩٠
ئەوەی بکۆشێ، ئەنۆشێ... ئەگەر بەهرەی هەبێت.......٢٠٠
فەرهەنگۆک.......٢٠٥